

Ortografia polska

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH

Biblioteka Pisarzy Polskich
Seria B Nr 33

Redaktor naczelny
MIKOŁAJ SZYMAŃSKI

Komitet redakcyjny

ANDRZEJ DĄBRÓWKA, MACIEJ EDER, BOGDAN HOJDIS,
JACEK WÓJCICKI, ŁUKASZ CYBULSKI (sekretarz redakcji)

oraz

zespół opracowujący „Dzieła wszystkie”
Jana Kochanowskiego

ANDRZEJ DĄBRÓWKA (przewodniczący zespołu), BARTOSZ AWIANOWICZ,
JERZY AXER, MARIAN BORECKI, ELWIRA BUSZEWICZ, MARIA CHANTRY,
EWA CYBULSKA-BOHUSZEWICZ, EWA DEPTUCHOWA, JOANNA DUSKA,
MACIEJ EDER, MARIUSZ FRODYMA, JANUSZ S. GRUCHAŁA,
RADOSŁAW GRZEŚKOWIAK, MAREK A. JANICKI, KRYSZYNA KAJTOCH,
MARIA KARPLUK, KONRAD KOKOSZKIEWICZ, JOANNA KOZIÓŁ,
BOGUSŁAW KREJA, MARCIN KUŹMICKI, AGNIESZKA LEW,
JERZY MAŃKOWSKI, MARIA RENATA MAYENOWA,
BARBARA MILEWSKA-WAŻBIŃSKA, MAREK OSIEWICZ, PATRYCJA POTONIEC,
WOJCIECH RYCZEK, ROBERT A. SUCHARSKI, DOROTA SUTKOWSKA,
TERESA SZOSTEK, MIKOŁAJ SZYMAŃSKI, IZABELA WINIARSKA-GÓRSKA,
WIKTOR WEINTRAUB, KRYSZYNA WILCZEWSKA,
TADEUSZ WITCZAK, JAROSŁAW WŁODARCZYK, JACEK WÓJCICKI,
ZDZISŁAW ZAWADZKI, JERZY ZIOMEK

Chylimy czoło w hołdzie Twórcom pierwszych tomów, zwłaszcza tym, którzy nie doczekali
zakończenia dzieła, zawdzięczającego także im swoje istnienie.

Jan
Kochanowski
DZIEŁA WSZYSTKIE

Wydanie sejmowe
TOM XI

Ortografia polska

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH

Jan
Kochanowski

Ortografia polska

Opracowali
MAREK OSIEWICZ, MARCIN KUŹMICKI

WARSZAWA
WYDAWNICTWO
INSTYTUTU BADAŃ LITERACKICH
MMXXI

Edycja ukazuje się pod wysokim patronatem
Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej

UCHWAŁA

powzięta na V sesji — 19 posiedzeniu Sejmu
dnia 26 października 1978 r.

„Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
dla upamiętnienia 450. rocznicy urodzin i 400. rocznicy śmierci
znakomitego humanisty i wielkiego poety

Jana Kochanowskiego

twórcy polskiego języka literackiego
świadom wielkiej roli sztuki poetyckiej i myśli patriotycznej Poety
dla rozwoju kultury narodowej i ogólnoludzkiej

postanawia

zrealizować narodowe wydanie dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego,
aby dostarczyć społeczeństwu autentycznych tekstów poety
we wzorowym opracowaniu naukowym i typograficznym
wraz z nowoczesnym tłumaczeniem utworów łacińskich na język polski.

Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zleca Radzie Ministrów
przeznaczenie na ten cel odpowiednich środków i przekazanie
tej uchwały do wykonania Polskiej Akademii Nauk i Ministrom:
Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki
oraz Kultury i Sztuki”.

Wstęp

Wybór przekazu i charakterystyka wydania

Wybór podstawy przedruku pism ortograficznych Jana Kochanowskiego wymaga wyjaśnień. Do naszych czasów dochowały się dwa teksty o tematyce ortograficznej sygnowane przez wydawców nazwiskiem Kochanowskiego:

1) Orthographia Polſka/ Janá Ko=|chánowſkiego, [w:] IOANNIS VRSINI LEOPOLIEN. | METHODI|CÆ GRAMMATICÆ | LIBRI QVATVOR. | I. | DE ORTHOGRAPHIA. | II. | DE PROSODIA. | III. | DE ANALOGIA | cum Appendice. | IV. | DE SYNTAXI. | LEOPOLI | Ex Officina Matthiæ GaruolinI. | cIo. Io. xCII. [1592] | CUM PRIVILEGIO REGIO. [8°] [s. 45–47 (ostatnie strony rozdziału I. De orthographia), skrót: KochOrt];

2) [bez osobnego tytułu, jako składnik projektu zatytułowanego ORTHOGRAPHIA [...] Polſka], [w:] NOWY KARAKTER POLSKI | Z Drukárnie Łázárzowéy: | Y ORTHOGRAPHIA | POLSKA: | IANA KOCHANOWSKIEGO. | Ie° M. P. LVKASZA GORNICKIE°, &C. &C. | IANA IANVSZOWSKIEGO. | Roku Pánſkiego / | 1594. [Kraków, Drukarnia Łazarzowa, po 24 V 1594, 4°] [k. D4v–G3, skrót: KochNKar].

Pierwszą sprawą wymagającą komentarza wydawniczego jest kwestia podstawy źródłowej tekstu znanego z przekazu Ursinusa. W niniejszej edycji za tekst autorstwa Jana Kochanowskiego uznano wersję *Ortografii polskiej* wydrukowaną w pierwszej edycji podręcznika Jana Ursinusa z 1592 roku, odmawiając takiego prawa podrozdziałom o tytule *Ortografia polska* zamieszczonym w wydaniach podręcznika z lat 1619, 1640 i 1698 (Zamość, Drukarnia Akademicka). Za odrzuceniem późniejszych edycji „podręcznikowej” wersji traktatu przemawiają trzy przesłanki. Po pierwsze, żadna z nich nie jest przez wydawców oznaczona nazwiskiem poety (w odróżnieniu od edycji pierwszej z 1592 roku). Po drugie, mimo że zawartość merytoryczna późniejszych edycji traktatu w zasadzie nie odbiega od pierwodruku, to ich opracowanie tekstowe uległo znacznej zmianie – inny jest układ opisu liter, zwiększono liczbę przykładów, pojawiają się w nich również fragmenty wywodu nieobecne w edycji

lwowskiej¹. Nie ulega zatem wątpliwości, że podstawą kolejnych opracowań są pomysły Kochanowskiego wyrażone w edycji Ursinusa, jednak autorami² tych zupełnie różnych (choć powiązanych ze sobą) tekstów są inne osoby – w edycji z 1619 roku tekst traktatu opracował prawdopodobnie Kasper Trądkowski, zamojski profesor analogii (wersję tę wiernie powtarza wydanie z 1640 roku), natomiast autorem opracowania z 1698 roku jest nieznany pracownik Akademii Zamojskiej (być może był nim Stanisław Niewieski³). Trzecią ważną przesłanką przemawiającą za nieuwzględnianiem w niniejszej edycji wersji traktatu z 1619 i 1698 roku jest fakt, iż powstały one nie tylko po śmierci jej autora, ale także po śmierci autora podręcznika, w którym się znalazły (Jan Ursinus młodszy zmarł w 1613 roku). Wszystkie wymienione argumenty dowodzą niezbicie, że praca nad kolejnymi edycjami traktatu polegała na oddalaniu się od tekstu zgodnego z intencją autora, a nie na zbliżaniu się do niego.

Komentarza wymaga także zagadnienie autentyczności obu tekstów. Kwestia ta nie jest oczywista już choćby ze względu na to, że pojawiły się one jako teksty niesamoistne w dziełach innych autorów, wydanych po śmierci poety. Problem ten komplikuje również fakt istnienia między obiema wersjami traktatu zarówno zbieżności (merytorycznych, tekstowych, egzemplifikacyjnych), jak i różnic (głównie tekstowych i egzemplifikacyjnych, ale również merytorycznych) – mogą być one przecież świadectwem istnienia dwóch odautorskich wersji *Ortografii polskiej*, zdolne są też przemawiać na korzyść hipotezy o redakcyjnej zależności jednego przekazu od drugiego czy też o swobodnym stosunku obu tekstów (albo jednego z nich) do rękopisu (jednego) przekazanego Janowi Zamojskiemu (zob. niżej) przez Kochanowskiego.

Mimo tych wątpliwości niniejszej edycji towarzyszy przekonanie o autentyczności (zgodności z intencją autora) i niezależności obu tekstów. Przemawiają za tym liczne przesłanki.

Argumentem na rzecz tezy o autentyczności traktatu w edycji z 1592 roku jest fakt, iż wyróżnia się on od pozostałej części pierwszego rozdziału podręcznika Ursinusa (*De orthographia*) zakresem opracowania tematu – część łacińska rozdziału jest znacznie bogatsza pod względem szczegółowości ujęcia problemu: znajduje się w niej opis układu narządów mowy, omówiony jest problem upodobnień artykulacyjnych głosek, zjawiska iloczasu i jego konsekwencji, istnienia geminat, dyftongów, wariantów i błędów wymowy.

¹ Szczegóły w: M. Jankowska, *Trzy ortografie polskie w Methodicae grammaticae Jana Ursinusa (1592, 1619, 1698)*, „Poradnik Językowy” 1989, z. 1, s. 46–54; H. Wiśniewska, *Język polski w łacińskich pracach Jana Ursinusa*, Lublin 1998, s. 42, 44.

² Tak też o „sprawcach” kolejnych wersji tekstu traktatu zamieszczonych w późniejszych edycjach podręcznika Ursinusa piszą Jankowska (*op. cit.*) i Wiśniewska (*op. cit.*).

³ H. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 44.

W porównaniu z częścią łacińską część zatytułowana *Ortografia polska Jana Kochanowskiego*, nieomal pozbawiona refleksji nad różnicami między wymową a pisownią, uderza schematycznością i lapidarnością. Trudno sobie wyobrazić, by Ursinus, w sytuacji gdyby rzeczywiście samodzielnie opracowywał na potrzeby swojego podręcznika projekt ortografii Kochanowskiego, zredagował go w sposób tak obcy wywodowi podręcznika. Bardziej prawdopodobne jest, że – być może mając na względzie autorytet poety i jego mecenas, być może nie posiadając kompetencji w tej obcej mu materii – włączył do podręcznika tekst Kochanowskiego bez wprowadzania doń treściowych zmian.

O autentyczności tekstu zamieszczonego w *Nowym charakterze* świadczy znamieny komentarz Jana Januszowskiego, wydawcy i autora tego dziełka, do uwag zamieszczonych w akapicie *Ortografii polskiej* Jana Kochanowskiego poświęconym literze „A” (k. E1):

Z tego miejsca baczę ja, że tę *Ortografiją* pan Kochánowski dawno pisał; mówiąc bowiem ze mną mało co przed śmiercią swoją, inaczéj mi o tym „a” powiadał: to jest to „á” z krèską, łacińskie, chciał, áby krèski żadnéj nád sobą nie miało, ále zgoła chciał, áby po prostu było pisané tak: „a” bez krèski. Drugié zaśié, polskie, chciał, áby było nie krèską z wierzchu znáczonè, ále zgoła áby było kładzionè tym sposobem: „a”, co jednák i wszytkié pismá własną ręką jego pisané okazują. [...] Jednák dla okazánia lepszégo położyłem to „a” w téj *Ortografijéj* paná Kochánowskiego, już nie wedle tego opisánia dawnégo, ále wedle poszedniégo zwyczajú jego.

Komentarz ten zdaje się nie pozostawiać wątpliwości – Januszowski dużo miejsca poświęcił na wytłumaczenie odstępstw od fragmentu traktatu dotyczącego zasad stosowania różnych wariantów graficznych litery „A”, co oznacza, że zależało mu na wiarygodności. Wydaje się rzeczą niemożliwą, by wdawał się w takie wyjaśnienia, gdyby przyjął zasadę swobodnego traktowania słów i pomysłów poety, tym bardziej że ingerencja w tekst zmieniająca wykład poety „po myśli” Januszowskiego byłaby przecież nieznaczną (postulowana różnica dotyczy tylko kształtu liter, a nie zasady ich stosowania). Znamienne, że uczynił tak właśnie kilka akapitów dalej przy omawianiu zasad dotyczących stosowania litery „E”, gdzie, nie powołując się na żadne inne źródła, zmienia pisownię wedle własnego uznania (kreskowanie tylko [é], niezgodnie z widniejącymi w tekście *Ortografii polskiej* Kochanowskiego postulatami dotyczącymi kreskowania obu głosek: [e]⁴ = „é”, [è] = „è”), co jeszcze bardziej uwiarygod-

⁴ Zarówno w tym rozdziale, jak i w części wstępu poświęconej cechom graficznym i fonetycznym nawiasem kwadratowym [ ] objęto oznaczenie głoski, cudzysłowem „” natomiast – oznaczenie litery. Przy oznaczaniu głosek wykorzystano slawistyczny alfabet fonetyczny (AS).

nia wnioski o autentyczności tekstu wynikające z komentarza Januszowskiego do akapitu o literze „A”.

W tym kontekście nie bez znaczenia są też zapewnienia Januszowskiego o własnej rzetelności jako wydawcy, zamieszczone we wstępie zatytułowanym *Do łaskawego czytelniká* (k. A1v):

Podobnoć sie godziło każdą *Ortografiją* wydać osobno: ále iż jedná máteryja i jednéjże rzeczy służy, choć różnych osób, zdało mi sie dróżniej [‘stosowniej’] nowym pismem wszystko wespół wydać. Nic jednak tym żadnému nie ujmuję: owszem, co czyjégo jest, cále [‘w całości, bez ingerencji’] zostawuję. Rozsądkóm tylko ludzkim, áby tym prędzej wszystko ná oko baczyć mogli, i kárakterowi nowému folguję. Czytelnik łaskawy, tym sie nie obrázając, z łáská przyjmie i łáskaw będzie, proszę.

Zgodność niektórych propozycji zawartych w obu wersjach traktatu z intencją poety potwierdza kształt graficzny listu do Fogelwedera. Szczególną w tym kontekście wartość ma fakt stosowania przez Kochanowskiego w liście postulowanych przez niego w obu tekstach o ortografii znaków „o” (na oznaczenie spółgłoski [š]) i „t” (na oznaczenie dawnej spółgłoski [ř]), będących indywidualnymi pomysłami poety⁵.

O niezależności obu tekstów świadczą rozbieżności między zawartymi w nich propozycjami ortograficznymi. Nie jest ich wiele – dotyczą zasad używania liter należących do grup: „A” (KochOrt: zawsze [a] = „a”, [â] = „á” | KochNKar: gdy zachodzi potrzeba [a] = „á”, [â] = „à”), „E” (KochOrt: zawsze [e] = „e”, [è] = „é” | KochNKar: gdy zachodzi potrzeba [e] = „é”, [è] = „è”), „H” (KochOrt: Polacy mają „h”, brak uwag o „ch” | KochNKar: „h ... nie jest litera”, Polacy piszą „ch”), „S” (różnica dotyczy tylko sposobu zapisywania grupy spółgłoskowej [šč] – KochOrt: [šč] = „szcz” | KochNKar: [šč] = „fcz”); osobną grupę stanowią różnice dotyczące kształtu liter: „b”, „dz”, „dź”, „dż”, „l”, „ł”, „m” i „h”. Zgodzić należy się z tezą Aleksandra Birkenmajera⁶, że spora część różnic ortograficznych między obiema edycjami wynikać może z braku odpowiednich czcionek w standardowym materiale zecerskim użytym do składu KochOrt (tak tłumaczyć można m.in. brak w tej wersji traktatu znaków „à” i „è” i zróżnicowanych kształtów wspomnianych wyżej liter) – z tej obserwacji mogłaby wynikać teza o wspólnej podstawie źró-

⁵ Porównanie projektów ortograficznych Kochanowskiego z pisownią listu do Fogelwedera zob. P. Zwoliński, *Jana Kochanowskiego cztery koncepcje ortografii języka narodowego*, [w:] *Jan Kochanowski i kultura Odrodzenia*, red. Z. Libera, M. Żurowski, Warszawa 1985, s. 170–183.

⁶ A. Birkenmajer, *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w roku 1617*, [w:] *idem, Studia bibliologiczne*, Wrocław 1975, s. 358.

dłowej obu tekstów (edycja Ursinusa byłaby wariantem „technicznym” edycji Januszowskiego). Teza ta nie jest możliwa do przyjęcia z dwóch powodów. Po pierwsze, gdyby różnice zachodzące między obiema wersjami tekstu były efektem działalności redaktorskiej Ursinusa i Januszowskiego, to towarzyszyłoby im usunięcie z traktatu propozycji ortograficznych równie kłopotliwych ze względów technicznych, np. dotyczących zapisywania wariantów liter „B”, „R” czy „S” za pomocą znaków – odpowiednio – „b”, „r” i „s”. Po drugie, różnice między obiema wersjami tekstu w większości dotyczą fragmentów traktatu niekłopotliwych pod względem technicznym, przede wszystkim przykładów. I po trzecie, w edycji Ursinusa pojawiają się treści, których brak w edycji Januszowskiego (wzmianka o literze „H” i uwagi o wariacie pozycyjnym [ō] przed spółgłoskami nosowymi); trudno uznać taką ingerencję za motywowaną czynnikami technicznymi czy redaktorskimi. W świetle tych argumentów nie sposób traktować obu tekstów jako redakcyjnych wariantów jednego traktatu sporządzonego przez Kochanowskiego – przyjmujemy, że poeta jest autorem obu wersji tekstowych *Ortografii polskiej*.

Osobnym zagadnieniem jest kwestia chronologii powstania obu edycji projektu ortograficznego Kochanowskiego. Geneza tych tekstów wiąże się z działalnością dydaktyczno-organizacyjną Jana Zamojskiego (1542–1605), który tworząc plany organizacji Akademii w założonym przez siebie Zamościu, postanowił zadbać również o wyposażenie jej w odpowiednie podręczniki, przede wszystkim te przeznaczone dla klas wstępnych. Jednym z nich miał być podręcznik, który posłużyłby uczniom do nauki czytania i pisania po polsku oraz po łacinie. Zlecenie utworzenia tego podręcznika Zamojski miał powierzyć zaprzyjaźnionym poetom: Janowi Kochanowskiemu oraz Szymonowi Szymonowicowi. Podczas gdy Szymonowic – którego zadaniem było stworzenie części dotyczącej gramatyki łacińskiej – zwlekał z wykonaniem zlecenia⁷, a ostatecznie nakłonił do jego wykonania swego ucznia, późniejszego profesora Akademii Zamojskiej, Jana Ursinusa⁸, to Jan Kochanowski ze swojego

⁷ W liście do Zamojskiego z 1589 roku Szymonowic pisze, że do pracy się jeszcze nie zabrał: „Illustrissime Domine! Dum me sibi Musae meae, neque enim diffitebor, hos aliquot menses vendicant, interim promissa illa de Grammatica paene mihi exciderant. Eo factum est, ut superioribus diebus non sine rubore epistolam tuam viderim, qua a me quasi iam pridem confectam repositis. Excusare negligentiam meam non possum, nisi tu pro summa tua erga Musas meas benignitate sponte tua aliquid illis indulgendum existimaveris. Nunc quidquid hoc industriae est, totum me illi dabo: quam primum perfecero, illico ad te aut transmittam aut ipse adferam. Studia atque res meas etiam atque etiam commendatissimas tibi esse cupio. Jaroslavo anno 1589 Augusti 16. Vestrae illustrissimae Dominationis addictissimus. Simon Simonides”. Cyt. za: A. Bielowski, *Szymon Szymonowic*, Kraków 1875, s. 55.

⁸ Szerzej o tym pisze A. Birkenmajer, *op. cit.*, s. 355–357.

(przyznać należy – znacznie skromniejszego) zadania wywiązał się stosunkowo szybko. Zdaniem Haliny Wiśniewskiej Kochanowski „oddał Zamojskiemu, zapewne w odstępach czasu, dwa rękopisy «ortografiję polską», które dzięki Hetmanowi ukazały się drukiem po kilku latach”⁹. Fakt przekazania obu tekstów Zamojskiemu nie budzi wątpliwości: podręcznik Jana Ursinusa powstał z inicjatywy Zamojskiego, rękopis podstawy wydania Ursinusowego mógł zatem trafić najpierw do jego rąk, hetmana zaś jako źródło pozyskania traktatu ortograficznego Kochanowskiego wskazuje sam Januszowski we wstępie do *Nowego charakteru* (k. D3v):

Áż po śmierci jego [Kochanowskiego] Jáśnie Wielmożny, á mój przed láty Miłosciwy Pan, Jego Miłość Pan Jan Zamojski, Kánczlérz i Hetman Wielki Koronny, mówiąc tym sposobem o téjże *Ortografiję* ze mną, między inszými rzeczámí dał mi téż *Ortografiją polską* tegóż Kochánowskiego, ręką własną jego písaną.

Nie posiadamy jednak żadnych danych pozwalających w sposób bezwzględny datować czas powstania obu wersji tekstu. Nie wiadomo, kiedy dokładnie Zamojski zamówił u Kochanowskiego traktat ortograficzny – mogło to się stać już w 1580 roku, w którym to Zamojski przedsięwziął pierwsze kroki zmierzające do utworzenia własnej szkoły wyższej; niewykluczone zresztą, że Kochanowski najpierw przekazał Zamojskiemu wersję traktatu opracowaną dużo wcześniej (na co wskazywałaby wypowiedź Januszowskiego, zob. niżej). Więcej powiedzieć można o kolejności powstawania obu postaci tekstowych *Ortografii*. Z cytowanego już komentarza Januszowskiego do akapitu dotyczącego stosowania litery „A” sądzić można, że podstawą edycji zawartej w *Nowym charakterze* jest postać traktatu powstała jako pierwsza („Z tego miejsca baczę ja, że tę *Ortografiją* pan Kochánowski dawno písał; mówiąc bowiem ze mną máło co przed śmiercią swojá, ináčéj mi o tym powiádał” – k. E1). Tezę tę potwierdza zgodność w zasadzie wszystkich krytycznych komentarzy krawkowskiego wydawcy do pomysłów Kochanowskiego z propozycjami zawartymi w wersji traktatu włączonej do podręcznika Ursinusa z 1592 roku – dotyczy to nawet zasad stosowania litery „A”, jeśli przyjąć (za Birkenmajerem¹⁰), że z uwagi na brak czcionki „Δ” w druku tym jako zamiennika użyto znaku „á”. Wydaje się zatem bardzo prawdopodobna teza o pierwszeństwie tekstu pomieszczonego w *Nowym charakterze* – wersja wydana w 1592 roku nosi wyraźne znamiona refleksji ortograficznej Kochanowskiego przekazanej Januszowskiemu, wedle słów drukarza, niedługo przed śmiercią poety.

⁹ H. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 28.

¹⁰ A. Birkenmajer, *op. cit.*, s. 356–357, 358.

Wyjaśnienie genezy wersji traktatu zamieszczonej w podręczniku Ursinusa nie jest trudne. Nie ulega wątpliwości, że wydrukowana przez Januszowskiego postać tekstowa *Ortografii polskiej* była pod względem technicznym bardzo wymagająca – przeciętny zakład drukarski z końca XVI wieku nie mógłby sobie pozwolić na koszty związane z zaprojektowaniem i odlaniem proponowanych przez poetę czcionek specjalnych („à”, „b”, „è”, „đ”, „đł”, „đł”, „ł”, „l”, „ł”). Kolejność zdarzeń mogła zatem być taka: Kochanowski, spełniając prośbę Zamojskiego, dostarczył mu spisany około 1580 roku (a możliwe, że wcześniej) traktat. Hetman, doceniając wartość zamieszczonych w nim pomysłów (bądź co bądź przechował rękopis ponad 10 lat), ze względu na kształt graficzny, szczegółowość wywodów i znaczną objętość uznał go za nieodpowiedni do zaplanowanego podręcznika przeznaczanego dla klas wstępnych swojej Akademii. Nakłonił więc Kochanowskiego – wszystko wskazuje na to, że rzeczywiście niedługo przed jego śmiercią – by sporządził inną, prostszą pod każdym względem i zwięźlejszą wersję traktatu, rodzaj prostej instrukcji dla uczniów rozpoczynających naukę w Akademii. Kochanowski uczynił to, redukując swoje pomysły ortograficzne do postaci bliskiej tej, którą stosował w swoich listach i która zyskała akceptację Zamojskiego oraz ostatecznie została zamieszczona w pierwszej edycji podręcznika Ursinusa¹¹.

Dalsze losy pierwszej wersji traktatu (KochNKar) są znane. Zamojski rękopis otrzymany niegdyś od Kochanowskiego po jego śmierci przekazał – „między inszemi rzeczami” – Januszowskiemu i został on wydrukowany jako jeden z projektów przedstawionych w *Nowym charakterze* w 1594 roku. Zaangażowanie Zamojskiego w projekt Januszowskiego było z pewnością znacznie większe – z listu Górnickiego do Januszowskiego z 13 lutego 1594 roku wynika, że drukarz miał zamiar prosić kanclerza o finansowe wsparcie projektu¹². Do wsparcia tego nie doszło – Januszowski o pomocy Zamojskiego w *Nowym charakterze* nie wspomina, a pracę dedykuje żupnikom krakowskim: Jackowi Młodziejowskiemu (podskarbiemu nadwornemu koronnemu, ur. ?, zm. 1604) i Mikołajowi Korycińskiemu (staroście przedeckiemu, kłodawskiemu i soleckiemu, ur. 1543, zm. 1613). Nie wiadomo, czy Zamojski odmówił finansowania, czy też może z jakichś powodów to krakowski drukarz odstąpił od zabiegania o jego pomoc. Januszowski wydrukował traktat Kochanowskiego jako jeden z trzech prezentowanych w swoim dziełku projektów ortograficznych, obok ortografii Górnickiego i swojej (w *Nowym charakterze* pojawiają się również uwagi dotyczące pisowni

¹¹ Ursinus otrzymał tekst traktatu prawdopodobnie nie od Zamojskiego, ale od Szymonowicza, tak jak i pozostałe materiały, z których składa się podręcznik. O podrzędnej, kompilatorskiej roli Ursinusa w powstaniu podręcznika przekonująco zob. A. Birkenmajer, *op. cit.*, s. 355–356.

¹² *Ibidem*, s. 351–352.

autorstwa Stanisława Orzechowskiego w postaci zacytowanego listu Orzechowskiego do ojca Januszowskiego, Łazarza Andrysowica – k. F3–F3v). Mimo niesamodzielności edytorskiej traktat Kochanowskiego jest w *Nowym charakterze* wyróżniony, ponieważ potraktowany został jako punkt wyjścia prezentacji wszystkich pozostałych propozycji – omówienie sposobów używania poszczególnych liter rozpoczyna się zawsze od akapitu sygnowanego nazwiskiem poety („KOCHANOWSKI” w pierwszym akapicie, w następnych zawsze „KOCH”), po którym następuje komentarz Januszowskiego (sygnalizowany, analogicznie, za pomocą nazwiska w pierwszym akapicie i jego skrótu w pozostałych akapitach: „IANVSZOWSKI”, „IANV”), w którym prezentuje on własne poglądy na omawiane kwestie i zdaje relacje z poglądów Górnickiego. Po prezentacji ortografii Kochanowskiego (k. D4v–G3) następuje część z projektem Górnickiego (k. G3v–H2), zakończona krótkim komentarzem Januszowskiego (k. H2), oraz jego prezentacja egzemplifikacyjna zatytułowana *Psalmow kilka słowienskich obiecałem Jego Miłości Pana Górnickiego pisanych* (k. H2–H3). Na kartach H3v–H4v Januszowski umieścił własną propozycję ortograficzną. Całość poprzedzona jest: krótkim wstępem *Do łaskawego Czytelnika* (k. A1v), dedykacją (k. A2–B2) oraz wstępem właściwym zatytułowanym *Ź. <aná> Januszowskięgo Wstępęk do Ortografijęj polskięj, nowym kárakterem polskim ukośnym* (k. B3–D4v), który jest obszernym wywodem dotyczącym dziejów pisma alfabetycznego.

Na koniec warto poświęcić kilka słów kolejnym edycjom traktatu. W dobie staropolskiej *Ortografia polska* nie miała wznowień (ortografie z edycji podręcznika Ursinusa z 1617 i 1698 roku to przeróbki, znacznie odbiegające od pierwodruku, zob. wyżej). Nowopolskie wydania dziełka o ortografii przynoszą dopiero wieki XIX i XX. Edycje te sporządzone są w obu znanych edytorstwu naukowemu formach podawczych: transliteracji bądź transkrypcji tekstu oraz jego podobiznie.

I. Edycje transliterowane i transkrybowane

- [1] *Źana Kochanowskięgo dzieła polskie. Tom II. Edycja Tadeusza Mostowskiego*, Warszawa 1803, s. 458–466 – tekst KochNKar w transliteracji uproszczonej¹³; podany *in continuo* z pominięciem komentarzy Januszowskiego, poprzedzony jednak transliteracją wstępnych tekstów Januszowskiego do *Nowęgo kárakteru*: dedykacji (s. 431–439) i *Wstępęku do Ortogrąfijęj polskięj* (s. 440–458).
- [2] *Wszystkie dzieła polskie Źana Kochanowskięgo*, wyd. Kazimierz J. Turowski, t. II, Przemysł 1857, s. 173–177 – tekst KochNKar w trans-

¹³ Przez transliterację uproszczoną rozumie się tu transliterację, w której znaki specjalne (np. „f”, „d”, ale i „l”), w tym też interpunkcyjne, zastapione zostały współczesnymi odpowiednikami; transliteracja uproszczona nie oddaje też układu wersowego oryginału.

literacji uproszczonej, podany *in continuo* z pominięciem komentarzy Januszowskiego.

- [3] Biblioteka Klasyków Polskich. II. *Wszystkie dzieła polskie Jana Kochanowskiego*, t. II, Lwów 1882, s. 292–298 – tekst KochNKar w transliteracji uproszczonej, podany *in continuo* z pominięciem komentarzy Januszowskiego.
- [4] *Jana Kochanowskiego dzieła polskie. Wydanie kompletne*, wyd. Jan Lorentowicz, t. II, Warszawa 1919, s. 260–267 – tekst KochNKar w transkrypcji, podany *in continuo* bez komentarzy Januszowskiego, poprzedzony jednak fragmentem *Wstępku do Ortografijj polskiej* z k. D3–D3v (od słów: „Abysmy tedy ten zawał odwälili...” do słów: „dał mi też Ortografiją polską tegóż Kochánowskięgo, ręką własną jego pisaną”, s. 259–260).
- [5] *Jan Kochanowski. Pisma zbiorowe*, wyd. Aleksander Brückner, t. II, Warszawa 1924, s. 365–371 – tekst KochNKar w transkrypcji, podany *in continuo* z pominięciem komentarzy Januszowskiego.
- [6] *Jan Kochanowski. Dzieła polskie. Wydanie drugie zupełne*, wyd. Julian Krzyżanowski, t. III, Warszawa 1953 i nast., s. 267–273 – tekst KochNKar w transkrypcji, podany *in continuo* z pominięciem komentarzy Januszowskiego; na s. 318–319 zamieszczono komentarz rzeczowy (15 objaśnień).

II. Edycje w formie podobizn

- [7] Władysław Wisłocki, *Nauka języka polskiego w szkołach polskich przed Kopczyńskim*, Lwów 1868 (odbitka pierwodruku w: *Sprawozdanie roczne c.k. gimnazjum Imienia Franciszka Józefa we Lwowie. Rok szkolny 1868*, Lwów 1868) – na s. 26–27 artykułu autor zamieścił podobiznę KochOrt (odrys ręczny uwzględniający rysunek liter i interpunkcję, zmieniający natomiast układ wersowy pierwodruku tekstu).
- [8] *Nowy charakter polski: z Drukarnie Lazarzowej: y Orthographia Polska: Roku Pańskiego 1594 (Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki, Jan Januszowski)*, wyd. i przedm. Raphael Löwenfeld, Poznań 1882, ss. [68] – faksymilowe wydanie *Nowego charakteru*, poprzedzone wstępem Löwenfelda.
- [9] Józef Czernecki [rec.], 1. *Jana Januszowskiego: Nowy Karakter Polski z r. 1594*. 2. *Stanisławowa Serafina Jagodyńskiego: Kalligraphia albo Cancellaria z r. 1695, s.l. 1902* [odbitka pierwodruku z „Praktyki Szkolnej”, dodatku do czasopisma „Szkoła”] – na s. 9 artykułu recenzyjnego zamieszczono – wraz z innymi podobiznami – faksymile niewielkiego fragmentu KochNKar z k. E1v (akapit poświęcony zasadom używania litery „C”) oraz wykazu liter alfabetu według KochNKar z k. G3 *Nowego charakteru*.

- [10] Roman Tomaszewski, *Dziewięć wieków czcionkarstwa. Cz. II*, „Litera” 1971, nr 43, s. 4–24 – spośród dziewięciu zaprezentowanych w artykule podobizn broszury Januszowskiego tylko dwie zawierają fragmenty KochNKar: na s. 5 podobizna k. G3 z końcowymi akapitami *Przestrogi* i na s. 12 podobizna k. E1 z ostatnimi dwoma wersami akapitu dotyczącego używania litery „A”.
- [11] *Nowy charakter polski... Roku Pańskiego 1594*, Warszawa 1982, ss. [64] – przedruk fotooffsetowy *Nowego charakteru* z egzemplarza udostępnionego przez Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu; bez wstępu wydawców.
- [12] *Die altpolnischen Orthographien des. 16. Jahrhunderts. Stanisław Zaborowski – Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Slavistische Forschungen 37, Köln–Wien 1983, s. 137–208 – przedruk fotooffsetowy KochOrt (s. 137–141) i KochNKar (s. 176–197), we wstępie m.in. omówienie propozycji ortograficznych poety (s. 43–47).
- [13] Halina Wiśniewska, *Język polski w łacińskich pracach Jana Ursinusa*, Lublin 1998 – praca zakończona jest wklejkami z podobiznami fototypicznymi fragmentów kolejnych wydań podręcznika Ursinusa; wśród nich znajdują się podobizny KochOrt z egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Kórnickiej.

Z zaprezentowanego zestawienia jasno wynika, że jak dotąd żadna z wersji traktatu ortograficznego Kochanowskiego nie doczekała się edycji zgodnej z regułami wyłożonymi w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich* (K. Górski *et al.*, Wrocław 1955). Edycja Ursinusa ukazała się wyłącznie w podobiznach – oba wydania mają jednak istotne wady: [7] jest odpisem ręcznym, nieuwzględniającym zastosowanego w pierwodruku podziału na wersy, w [13] użyto fotografii dość zaniedbanego egzemplarza (liczne przybrudzenia, miejscami utrudniające odczytanie). Tekst z *Nowego charakteru* Januszowskiego łącznie wydany został we wszystkich możliwych postaciach (podobizna, transliteracja i transkrypcja), jednak zamieszczonym w wymienionych wydaniach zbiorowych dzieł Kochanowskiego transliteracjom i transkrypcjom wiele można zarzucić – począwszy od transliteracyjnych i transkrypcyjnych niedociągnięć (zob. zestawienie 1), poprzez istotne zniekształcenia tekstu będące zapewne konsekwencją zastosowania uproszczonej transliteracji (zestawienie 2), często zaciemniające czy nawet zmieniające sens wywodu (np. *wòsk* zam. *wòs*; *RZ*, *abo*, *rz*, *iedno* lub *RZ* *jedno* zam. *RZ*, *abo* *ř*, *iedno*), aż po brak samodzielności

(jak pokazują poniższe zestawienia, kolejne edycje często powtarzają po sobie błędy transliteracji i opuszczenia tekstu).

Zestawienie 1. Przykładowe odstępstwa transliteracji tekstu w XIX- i XX-wiecznych edycjach KochNKar

	D4v/14	Ev/17	E4v/10	F/9	F4/17	G2v/6
KochNKar	zgóry	wŕytkich	vokaliŕba	kłótka	włóv	ŕkromnieyŕzego
[1]	z góry	wszytkich	vocálisza	kłótka	ułów	skromnieyŕzego
[2]	z góry	wszystkich	vocálisza	kłótka	ułów'	skromnieyŕzego
[3]	z góry	wszystkich	vocálisza	kłótka	ułów'	skromnieyŕzego
[4]	[<i>transkrypcja</i>]	wszytkich	vocalisza	<i>kłótka</i>	ułów'	[<i>transkrypcja</i>]
[5]	[<i>transkrypcja</i>]	wszytkich	vocalisa	[<i>transkrypcja</i>]	ułów'	[<i>transkrypcja</i>]
[6]	[<i>transkrypcja</i>]	wszytkich	<i>vocalisa</i>	[<i>transkrypcja</i>]	ułów'	[<i>transkrypcja</i>]

Zestawienie 2. Odstępstwa tekstowe w XIX- i XX-wiecznych edycjach KochNKar

	Ev/4–5	E3/2	Fv/14	Fv/5
KochNKar	iako ŕlub/ to ieft/ pŕiecz	iako lidŕba	iako wòs	iako to/ vŕkromŕ
[1]	–	–	iako wòsk	iako to, uskromŕ
[2]	–	–	jako wòsk	jako to, uskrom'
[3]	–	–	jako wòsk	jako to, uskrom'
[4]	–	–	jako: wòsk	jako to: <i>uskromi</i>
[5]	–	–	jako: <i>wòzek</i>	jako to: <i>uskrom'</i>
[6]	jako „ŕlub”, to jest pŕyzrecz	jako „lidŕba”	jako: „wóz”	jako to: „uskrom”

	F2/19	F2v/3	F2v/19
KochNKar	drugie łup z kréfką	RZ/ abo /ŕ/ iedno	abo tak bez kréŕki oo
[1]	drugie z kréŕką łup	RZ, abo, rz, iedno	–
[2]	drugie z kréŕką łup'	RZ, abo, rz, iedno	–
[3]	drugie z kréŕką łup'	RZ, abo, rz, iedno	–

[4] drugie z kreską: <i>hup'</i>	RZ, abo, rz, jedno	–
[5] drugie z kreską: <i>hup'</i>	RZ, jedno	–
[6] drugie „hup” z kreską	Rz jedno	–

Z powyższych ustaleń wynika, że niniejsze wydanie jest pierwszą w pełni krytyczną edycją pism ortograficznych Kochanowskiego. Nie ulega wątpliwości, że skomplikowana relacja łącząca obie wersje tekstu traktatu, a także sproblematyzowanie kwestii dotyczących zasad sporządzania transliteracji i transkrypcji powodowane specyficzną formą tekstu (obecnością w nim znaków specjalnych oraz metatekstów) wymagają nietypowych rozwiązań. Konsekwencją przedstawionych wyżej ustaleń i uwag są następujące założenia edytorskie:

1. Podstawą niniejszej edycji są obie wersje traktatu wydane w XVI wieku w podręczniku Ursinusa *Methodicae grammaticae libri quatuor* (Lwów 1592) i w broszurze Januszowskiego *Nowy charakter polski* (Kraków 1594).

2. Z uwagi na skomplikowaną relację tekstologiczną łączącą obie wersje (wykraczającą poza binarną opozycję: redakcje jednego tekstu | różne teksty), zostały one wydane oddzielnie, czyli z osobnymi: opracowaniem językowym, komentarzem i indeksami. Decyzja ta podyktowana jest nie tylko poszanowaniem zamysłu poety, ale też odmiennym kształtem ortograficznym tych tekstów. Pamiętać należy również o tym, że ukazały się one w różnych oficynach, a każdą z nich cechuje zasadniczo odmienne podejście do poruszanych zagadnień (jak już wspomniano, odmiennność ta prawdopodobnie była przyczyną powstania drugiej wersji traktatu, wydanej przez Ursinusa). Oddzielne opracowanie i osobna prezentacja obu wersji *Ortografii polskiej* pozwolą uniknąć zamętu w tej kwestii i ułatwią studia porównawcze języka i pisowni tych tekstów.

3. Kolejność prezentacji obu wersji traktatu respektuje przyjęte w niniejszym opracowaniu ustalenia chronologiczne – zgodnie z nimi, a wbrew chronologii wydań, pierwsza zaprezentowana zostanie *Ortografia polska* wydana przez Januszowskiego.

4. Tekst traktatów podany został w transkrypcji z wyjątkiem egzemplifikacji, które – z oczywistych powodów – oddane zostały za pomocą transliteracji.

5. Wzorem poprzednich edycji, tekst KochNKar podano *in continuo*, z pominięciem komentarzy Januszowskiego – wszystko wskazuje na to, że w takiej postaci trafił on do rąk krakowskiego drukarza.

6. Transliteracja tekstu (indeksy, egzemplifikacje w traktatach) – wbrew ustalonym zasadom przyjętym w niniejszej edycji dzieł Kochanowskiego – uwzględnia również znaki specjalne, zastosowane przede wszystkim w edycji z *Nowego charakteru*. Decyzja ta motywowana jest nie tylko chęcią unaocznie-

nia odbiorcom edycji oryginalnych rozwiązań ortograficznych poety oraz typograficznym charakterem traktatu, ale także koniecznością zasygnalizowania zaznaczającego się w propozycji ortograficznej Kochanowskiego z 1594 roku wpływu zwyczajów pisownianych stosowanych przez Januszowskiego.

7. Z uwagi na to, że w zakresie składni język pism ortograficznych Kochanowskiego znacznie różni się od polszczyzny poświadczanej w innych tekstach poety (m.in. pod względem liczby użytych w nich konstrukcji eliptycznych), przy sporządzaniu indeksów redaktorzy tomu, mając na względzie czytelność i przydatność badawczą poszczególnych artykułów hasłowych, podjęli decyzję o znacznie obszerniejszym, niż to założono w tomie wstępnym, przytaczaniu kontekstów indeksowanych form wyrazowych.

8. Edycję rozszerzono o symultaniczne zestawienie transkrypcji obu wersji traktatu.

M.O.

Jan Kochanowski

Ortografija polska

1594

[w:] Jan Januszowski, *Nowy kárakter polski z Drukárnie Łázárzowéj i Ortografija polska: Janá Kochánowskiého, Jego M<ilości> P<ána> Łukaszá Górnickiégo etc., etc., Janá Januszowskiého*, Kraków, k. D4v–G3

Wstęp wydawcy

Pisownia i cechy gramatyczne języka traktatu ortograficznego Jana Kochanowskiego w edycji Jana Januszowskiego

WŁAŚCIWOŚCI GRAFICZNE

W zakresie grafii traktat Kochanowskiego w edycji Januszowskiego w większości przypadków respektuje zwyczaje pisowniane stosowane w drukach z drugiej połowy XVI wieku. Poniżej omówione zostaną nieliczne zjawiska graficzne odbiegające od ówczesnej normy, a wynikające z autorskich postulatów Kochanowskiego, a także te, w których zaznaczyły się pewne niekonsekwencje; wskazane zostaną również sposoby zapisywania zgodne z XVI-wiecznym zwyczajem, ale odbiegające od pisowni współczesnej. W tej części wstępu materiał egzemplifikacyjny podano w transliteracji.

1. Samogłoski pochylone. Samogłoska [â]. Ze względu na sposób oznaczania tej samogłoski *Ortografia polska* Kochanowskiego (KochNKar) dzieli się na dwie nieproporcjonalne części: mniejszą, którą określić można jako metajęzykową, ponieważ jej treść poświęcona jest proponowanym zasadom stosowania litery „a” i jej wariantów (pierwszy akapit traktatu, w. D4v/12–E/2), oraz pozostałą, dotyczącą zasad pisowni innych liter (od w. Ev/2), a w której litera „a” pojawia się naturalnie. W pierwszej z wydzielonych części graficzne rozróżnienie jest bardzo konsekwentną realizacją propozycji znakowania Kochanowskiego – samogłoska jasna zawsze oznaczona jest za pomocą litery „á” (a zatem zgodnie z ówczesnym zwyczajem, np. *ále, čás, iáko, máia, nád, znák*), natomiast samogłoska ścieśniona wyróżniana jest bądź to z wykorzystaniem znaku „à” (częściej, 7 razy: *mà* 2 razy, *Polàcy, wykłàd, wymàwianim, zàdny* 2 razy), bądź to za pomocą oznaczenia tradycyjnego, czyli litery „a” bez znaku diakrytycznego (3 razy: *dla, ma, vkażáło*). W pozostałych akapitach traktatu odróżnianie samogłoski jasnej od pochylonej odbywa się zasadniczo wedle zasad, które poeta (rzekomo) przekazał Januszowskiemu niedługo przed swoją śmiercią („mówiąc bowiem ze mną mało co przed śmiercią swoją, inaczéj mi o tym «a» powiádał” E/4–6), polegających na stosowaniu na oznaczenie [a] ja-

snego litery „a” bez znaku diakrytycznego, a na oznaczenie [â] pochylonego – litery „a” (36 razy, np. *dla, ma, naprôd, pifania, Polacy, radko, raz, włalné*). Zdarzają się jednak także w tej części nieliczne zapisy samogłoski jasnej za pomocą powszechnego w tej funkcji w drukach XVI-wiecznych znaku „á” (*ábo, iáko* 3 razy, *Łácin/łkie, trébá*). W części tekstu poświęconej literom innym niż „a” rozróżnianie obu głosek nie jest konsekwentne; dotyczy to nawet tych kategorii morfologicznych, w których pochylenie zazwyczaj oznaczano (co jest niezgodne z wyrażonym w pierwszym akapicie traktatu postulatem poety, by pochylenie oznaczać zawsze wtedy, „kiedy słowo jednáko sie pisze, á zá różnym téj istéj litery wymáwianím różny ma y wykład” D4v/20–22). Szczegółowy wykaz oznaczeń [â] w poszczególnych grupach morfemów przedstawiony został w rozdziale poświęconym cechom fonetycznym języka traktatu.

Samogłoska [é]. Składając tekst *Ortografii polskiej* Kochanowskiego, Januszowski nie dostosował się do propozycji ortograficznych poety w zakresie oznaczania samogłosek [e] i [é] (wedle zasady: „é” = [e], „è” = [é]). Głoska pochylona oznaczona została za pomocą kreślonego „é” (np. *krél/ke, íltéy, piérw/é, którégó*) lub „è” (np. *poślednié, panié, krél/ka*), a głoska jasna – literą „e” bez znaku diakrytycznego (np. *íelt, takže, ale, przyreczenié, będźie*). Szczegóły dotyczące morfologicznego rozkładu omawianych oznaczeń zamieszczone zostały w rozdziale poświęconym właściwościom fonetycznym traktatu. Jeden raz samogłoska [é] oznaczona została – błędnie – za pomocą litery *e*: *biédny* (G2v/1).

Samogłoska [ò] oznaczana jest za pomocą znaku diakrytycznego w postaci ukośnej wznoszącej się kreski nad literą (np. *dól, różny, którét, góry*), litera ze znakiem diakrytycznym w postaci kreski ukośnej wiedzionej w przeciwną stronę użyta została tylko raz w przykładowej formie *wòs* (Fv/14), zapewne omyłkowo. Szczegóły dotyczące odstępstw od współczesnego morfologicznego zakresu występowania kontynuantów dawnego [ò] przedstawione zostały w rozdziale poświęconym cechom fonetycznym zabytku.

2. Oznaczanie głoski [y] cechuje spora niekonsekwencja. W funkcji tej w omawianej edycji traktatu Kochanowskiego występują dwie litery: „y” (116 razy) oraz „i” (73 razy). Oboczne oznaczenia tej samogłoski pojawiły się jednak tylko w 7 pozycjach fonetycznych – przed spółgłoskami: [č] („y” 3 razy | „i” 6 razy, np. *czyniéc, vczyniéc, przyczyny* | *łacziéc, obacziéc, znacziło*), [d] („y” 6 razy | „i” 24 razy, np. *záwzdy, kiedy, dym* | *tedi, kiedi, gdi, dim*), [r] („y” 6 razy | „i” 9 razy, np. *góry, litery, którým, rym* | *dobrich, rimów, łczodri, richley*), [ř] („y” 6 razy | „i” 7 razy, np. *przyróđenia, przyreczenié, przypatry* | *przyrecz, kóriśc, dři, przyróđenie*), [š] („y” 4 razy | „i” 6 razy, np. *piérw/ých, wšytkich, wyiáwšy* | *kšbikać, inšim, wšitkim*), [t] („y” 6 razy | „i” 15 razy, np. *tych, tym, ty* | *tilko, Grammatików, timiz, tim, tich*) i [ž] („y” 1 raz | „i” 6 razy, np. *vzywaiá* | *vziwaiá, žiweš, sluzi*). Spora część zapisów z użyciem litery „i” dotyczy pozycji

po spółgłoskach tzw. historycznie miękkich [č], [ř], [š] i [ž] (25 razy), trudno jednak interpretować zapisy te jako odbicie palatalnej wymowy wymienionych spółgłosek i – w związku z tym – przedniej realizacji następującego po nich fonemu samogłoskowego (czyli jako samogłoski [i]) – zdaniem badaczy proces depalatalizacji spółgłosek historycznie miękkich zakończył się w pierwszej połowie XVI wieku¹. O graficznym charakterze oznaczeń samogłoski [y] za pomocą litery „i” świadczą przeważający udział wśród nich zapisów w pozycji po spółgłoskach historycznie twardych: [d], [r] i [t] (48 razy), we wszystkich tych pozycjach głoskowych dominujących nad zapisami z użyciem litery „y”, a także komentarz samego poety z k. G2v traktatu (w. 2–6): „Dla skromniejszego pisma wedle tych liter: «cz», «d», «dž», «r», «t», «z», kiedy się trafi pisać «i» albo «y» – raczej to małe «i», chyba by się komu inaczej zdało: «rim» albo «rym», wszystko za jedno: «dim» albo «dym» także; wszakże, jakom powiedział, dla skromniejszego pisania wolę to isté «i»”. Dodać należy, że w drugiej połowie XVI wieku pisownia typu „dim”, „tilko” należy już do rzadkości.

3. Samogłoska [i] oznaczana jest regularnie za pomocą litery „i”. Wyjątek od tej zasady stanowią dwa zapisy leksemu *i* (użytego w funkcji spójnika oraz partykuły) za pomocą litery „y”: *á za różnym téy iltéy litery wymàwianim / różny ma y wyklàd* D4v/22, *a ty obiedwie litere maià z lobà iakàs Źpolnošć ... y polpolicie którym Źpolobem / e* [zam. c] / *šię wymawia / timze tész i / s* F2v/23 (w funkcjach tych litera „i” wystąpiła 15 razy). Zapisy te są nawiązaniem do pisowni tradycyjnej, panującej jeszcze w drukach z drugiej połowy XVI wieku (por. np. tekst Januszowskiego z *Nowego charakteru*).

4. Samogłoska [u] oznaczana jest zgodnie z powszechnym w XVI wieku zwyczajem: litera „u” w tej funkcji stosowana jest w śródgłosie i w wygłosie wyrazu (np. *tu, znaku, drugié, potrzebuie, iusz*; również w pisowni łącznej odbiegającej od dzisiejszych zasad: *nieuszivamy*), w nagłosie natomiast samogłoska [u] oznaczana jest za pomocą litery „v” (np. *vkazàlo, vziwaià, vczà*).

5. Spółgłoska [r] oznaczana jest za pomocą litery „r” (np. *trafi, raczész, kur*). Kontynuant jej dawnego miękkiego odpowiednika – [ř] (tzw. *r* frykatywne) – sygnalizowany jest regularnie za pomocą znaku zaproponowanego przez Kochanowskiego, czyli litery „ř” (*řez, řitere, dobre, niekotori, polřrodku*), tylko dwa razy w funkcji tej wystąpił tradycyjny zapis z użyciem dwuznaku „r3”: w formie nagłówkowej *PR3ESTROGA* (Gv/17), złożonej czcionką wersalikową, dla której z oczywistych względów nie zaprojektowano znaku „ř”, oraz w formie złożonej zwykłą czcionką minuskułową *wirzchu* (G/17) – ze względu na odosobnienie zapis ten uznać należy za pomyłkowy.

¹ Zob. np. H. Koneczna, *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*, Warszawa 1965, s. 134–135.

6. Odnotowano pewne odstępstwa od stosowanej w ówczesnych drukach zasady kontekstowego zróżnicowania oznaczania spółgłoski [s]: litera „s” w wygłosie, litera „f” w nagłosie i śródgłosie wyrazu. W omawianej edycji traktatu Kochanowskiego zakres wystąpień litery „s” w tej funkcji jest nieco większy – spotyka się ją nie tylko w wygłosie (1 raz: *czas* D4v/20), ale również w śródgłosie (12 razy), najczęściej przed spółgłoską [t] (10 razy, np. *ścisły, słowie, słow, służy*), poza tym w formach stopnia najwyższego przysłówka *wysoko* (*wysybéy* 2 razy).

7. Spółgłoska [ʃ] oznaczana jest regularnie za pomocą litery „ß” (57 razy, np. *pirwße naßé, łnadniéyßé, ßacunek, pißą, ßkolach, vokaliß*); jest to znak zapożyczony z grafii niemieckiej, wywodzący się z ligaturowego połączenia liter „f” i „z” – „ß”. Tylko dwa razy w funkcji tej wystąpił dwuznak „fz” (*w/sakze* G2v/5, *łkromniéy/szého* G2v/6), stosowany regularnie na oznaczenie spółgłoski [ʃ] w tekście Januszowskiego. Zwracają uwagę również 4 zapisy spółgłoski [ʃ] za pomocą litery „f”, stosowanej powszechnie w tekście na oznaczanie głoski [s] (np. *krélki, pilma, łtoi*) i – częściowo – głoski [ʃ] (np. *kwałny, poyłrodku*), wobec 61 zapisów głoski [ʃ] z wykorzystaniem znaku „ß” (np. *piérwßé, pißem, kókoß, inßa*). Wszystkie te zapisy wystąpiły jednak w grupie [šč] (*łczodri* 2 razy, *zwałczza, pielczony*) i pozostają zgodne z postulatem poety dotyczącym pisowni tego połączenia (por. F2v/20–F3/11).

8. Spółgłoska [z] oznaczana jest regularnie za pomocą litery „z” w kształcie zaproponowanym przez Kochanowskiego (zwykle „z” z nieco wydłużoną dolną kreską). W funkcji tej w tekście pojawia się również litera „z” (29 razy, np. *znák, przéz, wószku, ięzyku, z krélką, rószno, z isby*), stosowana regularnie na oznaczenie spółgłoski [z] we wstępie i komentarzach Januszowskiego.

9. Zaproponowana przez Kochanowskiego ligatura „dź” oznaczająca spółgłoskę [ż] jest stosowana bardzo konsekwentnie (np. *wiedźiona, powiedźieć, bądź, gđzie*). Odnotowano tylko jedno odstępstwo od tej zasady – jest nim zapis *niewadzi* (Ev/5) z literą „z” przejętą zapewne z pisowni stosowanej w komentarzach Januszowskiego.

10. Również tylko jeden raz odstąpiono od regularnego oznaczania spółgłoski [ż] za pomocą litery „z” zaproponowanej przez Kochanowskiego – odstępstwem tym jest zapis *nišli* (F4v/1–2) z literą „z” stosowaną w tej funkcji w kursywie Januszowskiego.

11. Do kategorii błędów zecerskich natomiast zaliczyć należy trzykrotne odstępstwo od oznaczania spółgłoski [č] za pomocą połączenia literowego „cz” (*raczény* 2 razy, *pielczony*, por. np. *łaczyć, czas, czeladź, łczodri*) – przypadki te polegają na stosowaniu dwuznaku „cz” przejętego z grafii stosowanej przez Januszowskiego.

12. Różnica między spółgłoskami [l] i [ł] jest zaznaczana konsekwentnie (np. *wedle, dla, pošlednie, litery | kłotka, Łacińłkié, chćiał, słowa*). Odnotowa-

no tylko 2 odstępstwa od niej, oba polegają na oznaczaniu spółgłoski [l̥] za pomocą litery „l” (*okolo, Lacińskie*); jedna z form – *okolo* (Gv/17) – jest odstępstwem pozornym, wystąpiła bowiem w tekście nagłówkowym złożonym czcionką o kroju antykwowym stosowanym do składania tekstów łacińskich, a więc nieposiadającą litery „l”. Proweniencję rękopiśmienną mają dwa zapisy spółgłoski [l] za pomocą połączenia liter „l” oraz „i” w pozycji przed samogłoską [e] (*plięście* ‘tańczenie’ F3/10, *lieniwiy* G2v/1) – takie oznaczanie miękkości spółgłoski [l] (wywodzącej się z psł. *lʹ) znane jest z XVI-wiecznych tekstów rękopiśmiennych, zwłaszcza tych pochodzących z pierwszej połowy stulecia.

Dodać należy, że postulowany przez Kochanowskiego sposób oznaczania omawianych spółgłosek z użyciem specjalnych czcionek: z laską wywiniętą u góry w prawo w przypadku spółgłoski [l] oraz z laską zakończoną u góry szeryfem skierowanym w lewą stronę w przypadku spółgłoski [l̥] (czyli „l” i „l̥”) nie jest stosowany konsekwentnie. Odstępstwa dotyczą głównie oznaczania spółgłoski [l], którą – obok regularnych oznaczeń z użyciem proponowanego w traktacie znaku – 20 razy zapisano z użyciem tradycyjnej litery „l” (np. *Polłkim* D4v/12, *liđba* E3/2, *vokaliſba* E4v/10, *tilko* F3/2, *wielką* Gv/20). W większości są to zapewne warianty techniczne, np. przed literą z przedłużeniem górnym (z uwagi na górne wywinięcie nowy znak musiałby nieestetycznie odstawać od np. „k” lub „l” – w takich pozycjach zawsze użyto tradycyjnej litery „l”), być może uwaga ta dotyczy również częstych w tej grupie zapisów połączeń „li”, wymagających liter zespolonych w ligaturę (może odlano ich zbyt mało). Tylko jeden raz odstępiono od postulowanego typu oznaczeń w przypadku spółgłoski [l̥] – w formie wyrazowej *wykładu* ze strony Ev/7 użyto tradycyjnej litery „l” z ukośną kreską przechodzącą przez literę. Ten wyjątkowy w tekście traktatu Kochanowskiego sposób oznaczania spółgłosek [l] i [l̥] jest regularnie stosowany w pisowni części traktatu autorstwa Januszowskiego.

13. Palatalne spółgłoski [b̥], [g̥], [k̥], [m̥], [n̥], [p̥] oraz [v̥] w pozycji przed samogłoską oznaczane są tak jak dziś – za pomocą połączenia znaku ich niepalatalnego odpowiednika z literą „i” (np. *obiedwie, drugię, kiedi, między, oſtátnie, lepięy, mówię*). Część z nich występuje jednak również w pozycjach innych – przed spółgłoską ([n̥]) i w wygłosie ([b̥], [m̥], [n̥], [p̥], [v̥]), w których w funkcji ich oznaczania występuje litera ze znakiem diakrytycznym w postaci ukośnej kreski umieszczonej nad znakiem (np. *ſkroń, końcu, vſkroń, ſluſ, luſ, vłoſ*).

14. Podobna zasada dotyczy palatalnych spółgłosek [ć], [ź], [ś], [ż], z tą jednak różnicą, że w pozycji przed samogłoską oznaczane są one za pomocą połączenia litery ze znakiem diakrytycznym (kreska ukośna nad literą) i z literą „i” (np. *poſpoliće, powiedźieć, ſię, cudzoſiemſkię*) (wyjątkowo – jeden raz – w taki sposób oznaczona została również spółgłoska [ń] w wyrazie *łacina: Łaćinie*

F2v/19). Ten swoisty nadmiar oznaczeń miękkości wymienionych głosek jest typowy dla druków z drugiej połowy XVI wieku. W pozycji przedspółgłoskowej i w wygłosie spółgłoski te oznaczane są – tak jak współcześnie – za pomocą litery ze znakiem diakrytycznym w postaci ukośnej kreski nad literą (np. *poślednie, kłaść, kwaśni, mrožno, brymieć, baż, dżis*).

Odstępstw od pisowni tego typu jest niewiele i dotyczą niemal wyłącznie oznaczeń spółgłoski [ś], która – obok regularnych oznaczeń za pomocą połączenia „śi” przed samogłoską (22 razy) i litery „ś” przed spółgłoską oraz w wygłosie (20 razy) – kilka razy oznaczona została również za pomocą alternatywnych sposobów: za pomocą połączeń „fi” (*fi* 4 razy) oraz „fy” (*fy* 1 raz) przed samogłoską oraz za pomocą litery „f” przed spółgłoską (2 razy: *kwalmy, poyłrodku*). Tylko pojedyncze wyjątki tego typu dotyczą pisowni głosek [ż] i [ć] w pozycji przed spółgłoską (*tręcié G/17, zle F4v/12*) – zapisy te prawdopodobnie są efektem omyłki zecerskiej.

Postulowane przez poetę nowatorskie oznaczanie głoski [ś] za pomocą greckiej litery „o” nie znalazło w tekście zastosowania (użyto go tylko w przykładowej formie *oo F2v/19*).

15. Spółgłoska [v] oznaczana jest regularnie za pomocą litery „w” (np. *wbędi, dwoiako, vziwamy, slow*). Wyjątek stanowią 4 zapisy tej głoski z wykorzystaniem litery „v”, wystąpiły one tylko w pochodzącym z języka łacińskiego leksemie *wokalisz (vokaliß 2 razy, vokalißa, vokalißach)* – pisownia ta jest najpewniej nawiązaniem do pisowni łacińskiej (*vocalis*).

16. Odnotować należy również przypadki pisowni nieetymologicznej. Są one stosunkowo nieliczne i wiążą się najczęściej z ubezdźwięcznieniem wygłosowym: *pres* ‘przez’ 3 razy (| *pres 2 razy, pres 2 razy*), *iß* ‘iz’ (| *iß 1 raz*), *wòs* ‘wóz’; jeden raz poświadczona została pisownia oddająca wymowę będącą skutkiem udźwięcznienia asymilacyjnego: *liđba E3/2*.

17. W zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej odstępstw od zasad stosowanych współcześnie jest niewiele. Dotyczą one przede wszystkim łącznej pisowni partykuły *nie* z formami osobowymi czasownika (9 razy, np. *niebęđcie, niemialo, niepilać, nieuziwamy, niepotrzeba*) oraz z przysłówkiem (*nieinaczéy, nielepiéy*), łącznej pisowni wykładnika trybu przypuszczającego *by* z częściami mowy innymi niż czasownik (4 razy: *tedibych, tediby, chybaby, Kiedybyłmy*) oraz łącznej pisowni wyrażen przyimkowych (*sacokolwiek, zgóry*). W przypadku wymienionych zapisów łącznych partykuły *nie* z czasownikami i wyrażen przyimkowych mamy do czynienia z wyjątkowymi odstępstwami od reguł zgodnych z dzisiejszą pisownią – por. np. *nie ielt, nie były, nie podaia, nie łączyć, nie trzeba, nie znaczy, za rękę, za iedno, s krelką, z ogonem, z timiz*; pisownia łączna cząstki *by* z częściami mowy innymi niż czasownik i pisownia łączna partykuły *nie* z przysłówkami są w tekście unormowane (odnotowano tylko jedno

odstępstwo od pisowni łącznej z *by*: *choćia by*). Częstka *kolwiek* pisana jest łącznie, kiedy stoi bezpośrednio przy zaimkowym członie zrostu (*ktokolwiek*, *cokolwiek*), pisownia rozdzielna stosowana jest zawsze wtedy, gdy obie części utworzonego w ten sposób zaimka rozdzielone są wyrazem *się* (*które się kolwiek 2 razy*).

18. W zakresie stosowania wyróżnień z początkową wielką literą zwracają uwagę zapisy rzeczownika *łacina* (*Łacinnie*) i jego derywatów: przymiotnika *łaciński* (8 razy, np. *Łacińkiego*, *Łacińską*, *Łacińskim*) oraz rzeczownika *łacinnik* (*Łacinnicy 2 razy*). Pisownia ta nie jest konsekwentna (*łacinnie 2 razy*, *łacińskie*, *łacińskiemu*), podkreślić jednak należy, że pod tym względem traktat Kochanowskiego nie odbiega od zwyczajów ortograficznych epoki (por. Śl. XVI, egzemplifikacje do haseł *łacina*, *łaciński*, *łacinnik*). Również inne odstępstwa od współczesnego zakresu stosowania wielkich liter pozostają w zgodzie z pisownią druków XVI-wiecznych; należą do nich: pisownia przymiotnika utworzonego od nazwy własnej *grecki* (*Grecką*, *Greckie 2 razy*, *Greckie | greckie*) oraz rzeczownika *gramatyk*, określającego człowieka pod względem zawodowym (*Grammatików*).

WŁAŚCIWOŚCI FONETYCZNE²

Samogłoski pochylone

1. Samogłoska [ą].

W wersach D4v/12–E/2 traktatu jako pochylone (czyli za pomocą kreskowania „à” lub z użyciem litery „a” bez znaku diakrytycznego) oznaczone zostały wszystkie poświadczenia kontynuantu dawnej samogłoski długiej (10 razy) (przykłady w nawiasach podano w transliteracji):

1) w 3. osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasownika *mieć* (3 razy: *mà 2 razy*, *ma*);

2) w formie biernika liczby pojedynczej rzeczownika rodzaju męskiego *wykład* (*wykläd*);

3) w leksemach:

- a) *žadny* ‘żaden, nikt’ (*žadny 2 razy*);
- b) *dla* (*dla*);
- c) *Polak* (*Polàcy*);
- d) *wymawianie* (*wymàwianim*);
- e) *ukazać* (*vkazàło*).

² Od tego podrozdziału formą podawczą egzemplifikacji – jeśli nie zaznaczono inaczej – jest transkrypcja sporządzona z uwzględnieniem zasad wyłożonych na końcu niniejszego rozdziału.

Samogłoskę jasną oznaczono – również zawsze zgodnie z etymologią – 34 razy w następujących leksemach i formach wyrazowych: *á* ‘*cn*’ 2 razy, *ále*, *czás* 2 razy, *jáko* 4 razy, *jednáko*, *kréská*, *láciński*, *májá*, *ná*, *nád* 2 razy, *ostátni*, *práwy* 2 razy, *tákže*, *tám*, *trzebá*, *trojáki*, *ukazáto*, *wymawíanie*, *zá*, *záwždy*, *znáczyć*, *znák* 4 razy, *žádny* ‘obrzydliwy’ 2 razy.

W pozostałej części *Ortografii polskiej* Kochanowskiego samogłoskę [ã] konsekwentnie (za pomocą znaku „a”) oznaczono w następujących kategoriach morfologicznych (przykłady podano w transliteracji):

1) forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *dać* (2 razy): *dáj*, *day*;

2) końcówka miejscownika liczby mnogiej rzeczownika rodzaju męskiego³ (tylko leksem *wokalisz*): *vokaliβach*;

3) forma mianownika zaimka osobowego *ja*: *ia*.

4) morfemy leksykalne: *chocia* (*choćia*), *chwalić* (*chwałá*), *czeladź* (*czeladź*), *drab* (*drab*), *Jan* (*Ian*), *niechaj* (*niechay*), *używać* (*nieuziwamy*), *Polacy* 4 razy (*Polacy*), *radko* (*radko*), *raz* (*raz*), *zwłaszcza* (*zwałaβcza*), *zamek* (*zamek*), *žadnen* 3 razy (*žadnéy*, *žadnych*, *žadnym*).

Pozostałe oznaczenia mają charakter wybiórczy – obok form z wyróżnionym *a* pochyłonym w tekście występują również (niejednokrotnie w przeważającej liczbie użyć) ich postaci graficzne bez znaku „a”. W transkrypcji odstępstw od oznaczeń uzasadnionego pochylenia nie potraktowano jako błędów, jednak zostały one skorygowane – nie budzi to zastrzeżeń w odniesieniu do oczywistych odstępstw od konsekwentnej pisowni poświadczanej przez inne teksty XVI-wieczne (punkty 1, 2 i 5 poniższej listy), może natomiast być dyskusyjne w przypadku kategorii o udokumentowanej przez materiał Sł. XVI znacznej chwiejności oznaczeń pochylenia. Możliwe jednak, że zapisy z nieuzasadnionym etymologicznie *a* jasnym są efektem zastosowania wyrażonej w traktacie dyrektywy dopuszczającej taką niekonsekwencję („dwoje pierwsze [„a” swym znakiem znaczyć trzeba] jeno w ten czás, kiedy słowo jednáko sie pisze, á za różnym téj istěj litery wymawíaniem różny ma i wyklád”, w. D4v/20–22), z czego wynika, że mogą nie odzwierciedlać wymowy. Lista kategorii, w których poświadczone zostały zapisy oboczne, przedstawia się następująco (przykłady podano w transliteracji, przy każdej z wyróżnionych kategorii dodano też informację o stabilności | niestabilności oznaczeń pochylenia w innych tekstach XVI-wiecznych):

1) formy 3. osoby rodzaju męskiego czasu przeszłego (-á 1 raz | -a 1 raz): *chćial* | *powiedźial* (kategoria stabilna);

³ W formach miejscownika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego wystąpiła końcówka z *a* jasnym – 2 razy: *literach* Ev/17, *βkolach* F4v/12 (przykłady w transliteracji).

2) formy 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasowników z dawnym tematem na *-aje-*, *-eje-* (*-ǎ* 5 razy | *-a* 5 razy): *ma* 3 razy, *trafia* 2 razy | *ma*, *wymawia* 2 razy, *niepodoba*, *miewa* (kategoria stabilna);

3) końcówka mianownika liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego przymiotnikowej odmiany złożonej (*-ǎ* 1 raz | *-a* 2 razy): *ifta* | *inβa*, *kaźda* (kategoria niestabilna);

4) końcówka dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego z dawnym przyrostkiem **-bj-* (*-ǎ* 2 razy | *-a* 1 raz): *piłania*, *przyroźenia* | *piłania* (kategoria niestabilna);

5) morfemy leksykalne: *dla* (*ǎ* 1 raz | *a* 4 razy; *dla* | *Dla*, *dla* 3 razy), *naprzod* (*ǎ* 1 raz | *a* 1 raz; *naprōd* | *naprōd*), *własny* (*ǎ* 2 razy | *a* 1 raz; *włałnê*, *włałnǎ* | *włałnê*) (kategoria stabilna).

Odnotować należy też jeden przypadek błędnego oznaczenia *a* jasnego za pomocą znaku „ǎ” (formy podano w transliteracji): *vokaliβa* E4v/10 (pozostałe 3 zapisy tego leksemu z *a* jasnym: *vokaliβ* F4/15, *vokaliβ* G2/9, *vokaliβach* G2/17).

2. Samogłoska [ɛ]. Morfologiczny rozkład [ɛ] w większości przypadków jest zgodny ze zwyczajem epoki. Pochylenie tej samogłoski konsekwentnie oznaczane jest w następujących kategoriach morfologicznych:

1) Morfemy fleksyjne:

a) końcówki leksemów odmieniających się według przymiotnikowej odmiany złożonej:

– końcówka *-ěj* w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego (dopełniacz: *istěj*, *lewěj* 2 razy, *powiedzianěj*, *právěj*, *žadněj*; celownik: *právěj*; miejscownik: *piérwszěj*);

– końcówka *-ému* w celowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (*łácin-skiému* 2 razy);

– końcówka *-ého* w dopełniaczu liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (*łácin-skiého*, *skromného*, *skromniejszého* 2 razy, *którého* 2 razy);

b) formy odmiany zaimków:

– końcówka *-é* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego zaimka dzierżawczego *swoj* w postaci ściągniętej (*swé*);

– końcówka *-ěj* w dopełniaczu i miejscowniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego zaimka wskazującego *ten* (*těj*: dopełniacz 4 razy, miejscownik 3 razy);

– końcówka *-é* w mianowniku liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego zaimka wskazującego *ten* (*té* 2 razy);

2) Morfemy rdzenne:

a) formy 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasowników zakończone na spółgłoskę dźwięczną (*wiédz*, *wiérz*);

- b) połączenie *niémász* ‘*non est*’;
- c) czasownik *miéwác* (*miéwa*);
- d) liczebnik porządkowy *piérwszy* (7 razy).

Wahania w zakresie kreskowania samogłoski [è] zaznaczyły się w dziewięciu kategoriach morfologicznych (tylko morfemy fleksyjne i jeden słowotwórczy). W przypadku większości z nich są to odchylenia poświadczane również przez inne teksty XVI-wieczne, z czego wynika, że nie są błędami tekstu, lecz śladem uzusu językowego epoki (dla orientacji w nawiasie, obok przekroju leksemowego, podano liczbę wystąpień obu zapisów; dokładna lokalizacja – zob. indeks):

1) Morfemy fleksyjne:

a) końcówki leksemów odmieniających się według przymiotnikowej odmiany złożonej:

– końcówka mianownika i biernika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (-é 46 razy | -e 16 razy; mianownik: *drugié* 6 razy, *grubszé*, *každé*, *które* 6 razy, *łacińskie* 4 razy, *pi(è)rwuszé* 6 razy, *poślednie*, *poświátné*, *prosté* 2 razy, *równé*, *snádnieszé*, *trzecié* 2 razy, *trojákie*, *własné* 2 razy, *znáczoné* | *drugie* 4 razy, *greckie*, *łacińskie* 2 razy, *ostátnie*, *piérwusze*, *przednie*, *trzecie* 3 razy; biernik: *cudzoziemskie*, *drugie*, *greckie*, *isté* 2 razy, *które*, *łacińskie*, *málé*, *ostátnie*, *piérwuszé* | *greckie*, *ostátnie*, *poślednie*);

– końcówka mianownika i biernika liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego (-é 7 razy | -e 2 razy: *dobré*, *które* 2 razy, *którekolwiek*, *nápisáné*, *stáré* | *greckie*, *piérwusze*; A pl: *piérwuszé*);

b) inne końcówki fleksyjne:

– końcówka mianownika liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego z kontynuantem prasłowiańskiego przyrostka **-bj-* (-é 1 raz | -e 1 raz: *przyrzeczenie* | *przyrodzenie*);

– końcówka mianownika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego zaimka dzierżawczego *nasz* (-é 1 raz | -e 1 raz; *nászé* | *násze*);

– końcówka 1. osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego (-émy 1 raz | -em(y) 5 razy; *mówiemy* | *mówiem*, *piszem* 3 razy, *zowiemy*);

c) morfem słowotwórczy -éj tworzący stopień wyższy przysłówka (-éj 13 razy | -ej 2 razy; *ináčéj* 6 razy, *(nie)lepiéj* 2 razy, *ráčéj* 2 razy, *wysshéj* 3 razy | *inácej*, *rychlej*).

Tylko w trzech kategoriach odstępstwa od kreskowania [è] mają charakter wyraźnego odejścia od praktyki poświadczanej przez inne teksty XVI-wieczne. Z tego powodu, a także z uwagi na ich sporadyczną frekwencję (jedno- i dwukrotne poświadczenia), w niniejszym opracowaniu uznano je za formy błędne (błędy druku):

- *kreską* 1 raz | *kréska* 15 razy;
- *też* 1 raz | *téż* 6 razy;
- końcówka mianownika liczby mnogiej rzeczownika *páni* (-e 2 razy | -é 1 raz).

Niejasna pozostaje językowa (fonetyczna) podstawa stosowania dwojakiego kreskowania [ɛ]: „é” i „è”, zastosowana w tekście przez Januszowskiego. Z jego objaśnienia wynika, co prawda, że wykorzystana przez niego litera „è” oznacza „zwykłą” samogłoskę ścieśnioną, a litera „é” – jej wariant występujący przed spółgłoską [j], wymawiany prawdopodobnie z większym zwężeniem (por. przykłady z tekstu Januszowskiego z *Nowego charakteru*, transliteracja: *tè pánié* N pl E3v/21 i *pániéy ochotnéy* E4/1), jednak w praktyce rozróżnienie to nie jest przez niego stosowane konsekwentnie – por. np. zapisy (transliteracja): *krèskę, łácińskie, piérwóby, mówiémy, napisané* (choć należy zauważyć, że w pozycji przed spółgłoską [j] nigdy nie występuje litera „è” – wszystkie jej wystąpienia zlokalizowane są w wygłosie lub przed spółgłoską twardą (transliteracja): *pośledniè, paniè, krèłką 2 razy, krèłki, skromnègo, tè*).

3. Samogłoska [ó]. Bezwyjątkowo z [ó] zapisane zostały leksemy: *dół, góra, który* 14 razy, *którykolwiek* 2 razy, *lód, mój* 2 razy, *mówić* 6 razy, *niektóry, równy, różnica* 5 razy, *różno, różny* 3 razy, *różność, swój, wóz, wymówić*; osobno odnotować należy zapis zaimka *toż* z kreślonym „ó” (*tóż*). Odstępstwem od tej zasady są pojedyncze zapisy: przysłówka *naprzód* (transliteracja: *napròd*, ale również *napròd*), końcówki dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego -*ów* (*słow, obocznie do rymów, grámátyków i znáków*) oraz rzeczowników *spolność i kłótká*.

Inne zjawiska fonetyczne

W zakresie realizacji samogłosek nosowych w traktacie ortograficznym Kochanowskiego zamieszczonym w *Nowym charakterze* panuje stan w zasadzie zgodny ze stanem współczesnym. Wahania w oznaczeniach nosowości dotyczą jedynie formy biernika zaimka *się* w pozycji przyczasownikowej: 18 razy z nosówką i 7 razy z samogłoską ustną. Rzeczownik *piętno* użyty został we właściwej dla polszczyzny XVI wieku formie *piątno*. W tekście poświadczono zostały wyłącznie nosówkowe postaci przyimka *między* (4 razy) i przymiotnika *szczęśliwy* (1 raz). Odnotować należy również omyłkowe oznaczenie nosowości samogłoski przedniej [e] w formie *biędny* (zamiast znaku „é” na oznaczenie pochylenia: *biédny*).

Oboczność *ir* | *ér* poświadczona została wyłącznie w leksemie *pierszy*: *pirwszy* 5 razy | *piérwszy* 7 razy. Drugi z leksemów poświadczających konty-

nuant prasłowiańskiego sonantu miękkiego, *wierzch*, użyty został dwukrotnie tylko w postaci nierozszerzonej *wirzch*.

Rzeczownika *miejsce* Kochanowski używa konsekwentnie w tradycyjnej postaci fonetycznej *mieśce*, czyli z nierozpodobnioną grupą spółgłoskową *-śc-* (2 razy). W tekście *Ortografii* pojawia się, co prawda, również forma *miejsce* z antycypacyjną jotą, ale jako przykład negatywny, niezgodny z wyczuciem językowym poety („nie podoba mi się «miejsce», jako piszą” F3/8).

Grupa kontynuująca prasłowiańskie połączenie **sʹ* poświadczona została tylko jeden raz w leksemie *pośrodek* w postaci fonetycznej z antycypacyjną jotą: *w pojsźrodku*, spotykanej dość często w tekstach XVI-wiecznych (Sł. XVI – 74 razy).

Spójnik *albo* wystąpił w przeważającej większości w krótszej postaci fonetycznej *ábo* (24 razy), forma *álbo* poświadczona została tylko jeden raz (E3v/7).

Przysłówek *inaczej* wystąpił w dwóch postaciach fonetycznych: w regularnej postaci *ináčzej* (6 razy) oraz w formie wtórnej *inácej* (transliteracja – 1 raz: *inacey* F3/9), będącej prawdopodobnie zmazurzoną postacią tego przysłówka (dość licznie poświadczoną w Sł. XVI – 60 razy).

Partykuła *jedno* w postaci pierwotnej, nieuproszczonej, poświadczona została tylko 1 raz (G2/16), częściej występuje w formie krótszej *jeno* (3 razy).

Zaimek *wszYTEK* wystąpił wyłącznie w pierwotnej, niezdysonimowanej formie (4 razy: *wszYtko*, *wszYtkim*, *wszYtkich* 2 razy).

Leksem *ksieni* poświadczony został w wariantcie ze zwężeniem $eN \geq iN$ (*ksimi* F4v/1).

Przypadki ubezdźwięcznienia wygłosowego i udźwięcznienia asymilacyjnego spółgłosek omówiono w rozdziale poświęconym cechom graficznym (punkt 16).

WŁAŚCIWOŚCI FLEKSYJNE

Omówienie cech fleksyjnych ograniczone zostanie do wskazania form różniących się od form właściwych współczesnej polszczyźnie oraz do przedstawienia końcówek obocznych.

W dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników męskich: końcówka *-u* 4 razy (*dyftongu*, *wykládu* 2 razy, *znáku*), *-a* 1 raz (*wokáliszá*).

W jednokrotnie poświadczonym narzędniku liczby mnogiej rodzaju męskiego wystąpiła dawna końcówka *-y* | *-i* (*z tymiż znáki*).

Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich: tematy twarde przyjmują regularną końcówkę *-y* | *-i* (8 razy, np. *kréski*, *litery*, *przyczyny*, *ręki*), poświadczony tylko w jednym leksemie temat miękki łączy się z tradycyjną końcówką *-e* (*różnice* 3 razy).

Wśród rzeczowników żeńskich wystąpiły też formy liczby podwójnej (5 razy), jednak tylko w mianowniku (*dwie gruszcze* 2 razy, *obiedwie*, *dwie literze* 2 razy); są to jedyne formy liczby podwójnej zapisane w krakowskiej edycji traktatu.

Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników nijakich miękko tematowych utworzonych za pomocą dawnego przyrostka **-bj-*: końcówka *-ã* 2 razy (*pisania*, *przyrodzenia*), 1 zapis z końcówką *-a* (*pisaniã*) może być skutkiem dopuszczonej przez Kochanowskiego niekonsekwencji w odróżnianiu oboczności samogłoskowej *a* | *ã* (zob. podrozdział poświęcony właściwościom fonetycznym).

W narzędniku liczby pojedynczej dwie końcówki: rzeczowniki nijakie miękko tematowe utworzone za pomocą sufiksu **-bj-* mają końcówkę *-im* (3 razy: *przydáním*, *wymawianím*, *zdáním*), jednokrotnie poświadczony rzeczownik twar dotematowy ma końcówkę *-em* (*słowem*).

W miejscowniku liczby pojedynczej użycie końcówek *-u* i *-e* zgodne jest z kryterium tematycznym: rzeczowniki miękko tematowe przybierają końcówkę *-u* (2 razy: *mieściu*, *pisaniu*), rzeczownik twar dotematowy *słowo* – końcówkę *-e* (*słowie* 4 razy).

W zakresie odmiany przymiotników i imiesłowów w mianowniku liczby pojedynczej na uwagę zasługują tylko dwukrotnie poświadczone formy kontynuujące dawną odmianę niezłożoną: *perwien* i *żyw*; formy te wystąpiły w funkcji orzecznika (*bądź perwien*, *żyweś*). Pozostałe zapisy tego przypadku to formy odmiany złożonej z końcówką *-y* w rodzaju męskim (16 razy, np. *biédny*, *łákomy*, *łáskawy*, *szzodry*, *żádny*, *żadny*) oraz *-é* (obocznie do *-e*) w rodzaju nijakim (*-é* 14 razy, np. *grubszé*, *łácińskie*, *poślednie*, *prosté*, *własné* | *-e* 5 razy: *greckie*, *łácińskie* 2 razy, *ostátnie*, *przednie*), użyte najczęściej w funkcji przydawki (16 razy), rzadziej orzecznika (3 razy).

Oboczność końcówek odmiany złożonej przymiotników i imiesłowów objęła wyłącznie formy mianownika i biernika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego oraz mianownika liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego, w których to przypadkach rywalizują ze sobą dwie końcówki: *-é* i *-e*. Dane i przykłady dotyczące oboczności końcówek mianownika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego przedstawione zostały w poprzednim akapicie. W bierniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego stosunek końcówek *-é* | *-e* wynosi 2 | 3 (*máté*, *ostátnie* | *greckie*, *ostátnie*, *poślednie*), w mianowniku liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego zdecydowanie przeważają formy z końcówką *-é* (6 razy: *nápisáné*, *cudzoziemskie*, *dobré*, *greckie*, *łácińskie*, *stáré*), forma z końcówką *-e* wystąpiła w tym przypadku tylko 1 raz: *greckie* F4/13.

Wśród liczebników odnotować należy obecność nieznannej współczesnej polszczyźnie kategorii liczebników zbiorowych *dwoj*, *oboj*, *troj*, odmienianych

według paradygmatu przymiotnikowego, w traktacie Kochanowskiego poświadczonych w mianowniku i bierniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego z końcówką *-e* (np. mianownik: „B” *dwoje*, „Z” *troje*, [*i*, *y*] *oboje*, biernik: *na dwoje*, *na troje*) oraz w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego z końcówką *-e*: *dwoię*. Na uwagę zasługuje również oboczność końcówek *-é* | *-e*, właściwa dla form mianownika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego liczebników porządkowych *pierwszy*, *drugi*, *trzeci*, odmieniających się według wzoru przymiotnikowego – *-é* 13 razy (*pi(é)ruszé* 6 razy, *drugié* 6 razy, *trzecie* 1 raz), *-e* 8 razy (*pirusze* 1 raz, *drugie* 4 razy, *trzecie* 3 razy).

Zaimek dzierżawczy *swój* poświadczony został w postaciach pełnych i tzw. ściągniętych (zaimek *mój* wystąpił jedynie 1 raz w formie ściągniętej: *mym*). Oboczność ta zaznaczyła się jednak tylko w narzędniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego (*swoim* 1 raz | *swym* 1 raz), w pozostałych przypadkach poświadczone zostały pojedyncze zapisy form jednego typu: pełne (*I sg f: swojā*) lub ściągnięte (*A sg m: swój*, *A sg f: swā*, *A pl subst: swé*).

Zaimek *on* w dopełniaczu liczby pojedynczej rodzaju nijakiego występuje w obu postaciach: pełnej (4 razy: *jego* 1 raz, *niego* 3 razy) i skróconej (*go* 3 razy); postać pełna występuje wyłącznie w pozycji poprzyimkowej (ortotonicznej), np. *gdy się napisze podle niego*, formy skrócone poświadczone zostały tylko w pozycji enklitycznej, np. *już go na wirch kłaść nie będzie trzeba*. Formy z nagłosowym *n-* poświadczone zostały po przyimkach, z którymi są bezpośrednio związane składniowo, np. *á „s” aby się już z niego znaczyło* (dla odmiany por. przykład użycia formy *jego*: *o jego naturze na końcu powiem*).

Odnotować należy też oboczności końcówek *-é* | *-e*, zaznaczającą się w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego zaimka *nasz* (*nászé* 1 raz | *násze* 1 raz).

W odmianie czasowników w czasie teraźniejszym omówienia wymaga 1. osoba liczby mnogiej czasowników należących do koniugacji *-ę*, *-esz* i *-ę*, *-isz*. Formy czasownika *mówić* (a więc należącego do typu *-ę*, *-isz*) zrównały się z formami czasowników koniugacji *-ę*, *-esz* i mają końcówkę *-em(y)* zamiast *-im(y)*. W tej kategorii fleksyjnej zaznaczyła się też oboczność końcówek *-em* | *-emy*: pierwotna końcówka *-em* wystąpiła 4 razy (*mówiem*, *piszem* 3 razy), wtórne *-emy* poświadczone zostało 2 razy (*mówiemy*, *zowiemy*); pochylenie samogłoski w obu wariantach końcówki oznaczone zostało tylko 1 raz (*mówiemy*).

W trybie rozkazującym odnotować należy dość liczną grupę form 2. osoby liczby pojedynczej zakończonych palatalną spółgłoską wargową – pozostałością po zaniku końcówki *-i* (6 razy: *huń* 2 razy, *skuń*, *ślub*, *ułoż*, *uskerom*); wszystkie te postaci użyte zostały jako przykładowe formy ze spółgłoską palatalną oznaczoną za pomocą kreski. Na uwagę zasługuje też użyta 1 raz forma 2. osoby liczby pojedynczej z zachowaną końcówką *-i*, prawdopodobnie już w wa-

riancie fonetycznym *-y* (po stwardnieniu poprzedzającego [ř]): *drzy* (w transliteracji: *dři* F2/19) od czasownika *drzeć*. Forma *przyrzecz* (dziś *przyrzeknij*) jest w XVI wieku regularną formą 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika dokonanego *przyrzec* (zob. Sł. XVI). Osobna wzmianka należy się również użytym w funkcji przykładu dawnym, regularnym formom 2. osoby liczby mnogiej trybu rozkazującego od czasownika *plęsać*: *plęście* i *plęszcie* (dzisiejsza forma 2. osoby liczby mnogiej trybu rozkazującego *pląsajcie* jest późniejsza i nawiązuje do form typu *znajcie, dajcie*). Zaznaczająca się w ich obrębie wariantywność postaci fonetycznej zakończenia tematu wynika zapewne z faktu, iż w XVI wieku temat czasu teraźniejszego czasownika *plęsać* mógł kończyć się zarówno [s], jak i [š] (*plęsać, pląsać* | *pląszę, pląszę, pląszą*, zob. materiał zgromadzony w Sł. XVI). Pozostałe formy trybu rozkazującego pozostają zgodne z formami współczesnymi (8 razy, np. *bądź, daj* 2 razy, *wieź, wiedź, wiierz*); forma złożona wystąpiła tylko 1 raz: *niechaj chodzi* (G2/16).

W formach trybu przypuszczającego odnotować należy obecność dwóch wariantów końcówek: w 1. osobie liczby pojedynczej wystąpiła aorystyczna końcówka *-bych* (1 raz: *bych chciał*), w 1. osobie liczby mnogiej poświadczona została wtórna końcówka *-byśmy* utworzona wedle wzoru odmiany czasu przeszłego (1 raz: *bysmy obaczyli*). Pozostałe formy trybu przypuszczającego to formy 3. osoby liczby pojedynczej z końcówką *-by* (4 razy: *by było* 2 razy, *by nie miało, by się zdało*).

Cechą charakterystyczną traktatu jest liczne wykorzystanie nieosobowych konstrukcji analitycznych utworzonych za pomocą zaimka zwrotnego *się* (12 razy), np. *się mówiło, się wymawia, się pisze* 2 razy, *się pisało, się napisze, się napisano, się trafia, się ukazało, się znać ma, się znać było*.

WYBRANE ZJAWISKA Z ZAKRESU SŁOWOTWÓRSTWA

W dziedzinie słowotwórstwa traktat Kochanowskiego nie różni się znacząco od współczesnej polszczyzny. Zwraca uwagę forma stopnia wyższego przysłówka *wysoko* bez zdysymilowanej i uproszczonej grupy spółgłoskowej na granicy morfemów: *wysszej* (3 razy), a także forma przysłówka *różno* z odmiennym niż dziś (*różnie*) przyrostkiem *-o*. Wśród zaimków odnotować należy inwariantne w tekście postaci słowotwórcze: *inszy* (5 razy, dziś – *inny*) oraz *wszędę* (1 raz, postać utworzona za pomocą formantu *-y*), natomiast wśród liczebników – dawną postać wyrazu złożonego *obadwa* (*obiedwie* – dziś *obydwie*). W obrębie czasowników wyróżniają się dwie konstrukcje nieznanne współczesnej polszczyźnie, utworzone za pomocą przedrostka *u-* nadającego czasownikom aspekt dokonany: *ułowić* i *uskromić*.

WYBRANE ZJAWISKA Z ZAKRESU SKŁADNI

1. Podobnie jak dziś, nazwy liter łączą się z przydawkami i orzeczeniami występującymi wyłącznie w formach rodzaju nijakiego (79 razy, np. „*A*” *trojákié Polacy májaj*; [„b”] *drugié násze włásné; prosté „i”*; [„b”] *znáczoné będzie; [„s”] áby się już z niego znáczyło*). Właściwość ta w traktacie dotyczy również greckiej nazwy litery „y” – *ypsilon* (*ypsilon greckie, snádniejszé ypsilon*), która dziś w składni zgody łączy się z formami rodzaju męskiego.

2. Pod względem składniowym nazwy liter równe są rzeczownikom – pełnią funkcje: podmiotu (np. *ináczéj „b” brzmi; [„b”] kréskę ma nád sobaj; po „s” idzie „c”, [„e”] záwždy swé piátno ma nieść*), dopełnienia (np. „*c*” *się wymawia; „ks”* *trojako mówiémy; „I”* *Polacy używájaj; „Q”* *rzadko ábo nigdy nie używamy; *A* w písaniu tych wszytkich [„e”] ták sie záchowác; áby znáki ná żadnym [„e”] nie były, po „th” w polskim jézyku nic*) i przydawki (*Kiedybysmy [...] różnicę między „b” á „b” obaczyli; tedy by [...] nie potrzebá bylo téj litery „y”*); jako rzeczownik posiadają również zdolność przyjmowania przydawek (np. *To ostatnie [„a”], lácińskie „á”, greckie „χ”, áby znáki ná żadnym [„e”] nie były, [jest] równe lácińskiemu [„e”]*).

3. Orzeczenie imienne wystąpiło wyłącznie w formie mianownikowej – 8 razy z orzecznikiem przymiotnikowym, imiesłowowym, zaimkowym lub liczebnikowym (np. *te znáki są dobré; do dyftongu snádniejszé ypsilon; drugié násze; piérszé [„c”] z lácińskim jedno*), 6 razy z orzecznikiem rzeczownikowym (*znák jest kréskaj; „H”* *nie jest literaj; „V”* *ábo wokálisiz, ábo consonans; „Y”* *nie jest dwoje „i”*).

4. Cechą charakterystyczną traktatu jest nagromadzenie konstrukcji eliptycznych. Wszystkie one mają charakter kontekstowy. Opuszczane są:

a) związek podmiotowo-orzeczeniowy *Polacy májaj* (16 razy, np. „*B*” *dwoje; „F”* *jedno; „Z”* *troje*) – ta konstrukcja eliptyczna jest schematem składniowym rozpoczynającym każdy nowy akapit traktatu; pełna postać zdania została umieszczona w pierwszym akapicie tekstu dotyczącym litery „a”: „*A*” *trojákié Polacy májaj*;

b) związek podmiotowo-orzeczeniowy *Polacy májaj* wraz z przydawką (1 raz: „*G*” *tákże [jedno Polacy májaj]⁴*);

c) nazwa litery pełniąca w zdaniu funkcję podmiotu (8 razy, np. *piérszé [„b”] nie jest nic różné od lácińskiégo; [„C”] piérszé z lácińskim [„c”] [jest] jedno Ev/14; jedno [„o”] [jest] lácińskie bez znáku Fv/12*);

d) nazwa litery pełniąca funkcję przydawki (w składni rządu – 1 raz: **A* w písaniu tych wszytkich [„e”] ták sie záchowác, jáko się i o piérszój literze mówiło*);

⁴ W nawiasach kwadratowych podano interpolacje.

c) dopełnienie (8 razy, np. *piérwsze* [„b”] *nie jest nic różné od łácińskiego* [„b”]; [„C”] *piérwsze z łácińskim* [„c”] [jest] jedno Ev/14; *Piérwsze* [„a”] *zową łácińskie; Trzecie* [„a”] *zowiemy ciężkim*);

e) łącznik orzeczenia złożonego (5 razy, np. *piérwsze* [„c”] *z łácińskim* [jest] jedno, *do dyftongu mym zdánim snádniejszé* [jest] ypsylon; „V” [jest] *ábo wokálisz, ábo consonans*);

f) orzeczenie (3 razy: *dwoje piérwsze* [„a”] *jeno w ten czas* [znaczyć trzeba], *kiedy słowo jednáko sie pisze*; [litery „i”, „y”] *ináczéj* [brzmieć musza], *kiedy* [po którym „y” idzie] *prosté „i”*; *lepiéj ták* [pisać] *jáko się tu nápisáto*);

g) orzeczenie wraz dopełnieniem lub okolicznikiem (2 razy: *Káždé cudzoziemskie* [słowo pisze się] *swoją ortográfią*; [litery „i”, „y”] *ináczéj* [brzmieć musza], *kiedy* [po którym „y” idzie] *prosté „i”*).

h) jedną z właściwości składni traktatu jest regularne wprowadzanie przykładowych wyrazów ilustrujących poszczególne reguły pisowniane jako zdań okolicznikowych; przybierają one formę konstrukcji eliptycznych z zaimkiem przysłownym *jáko* (22 razy, np. *piérwsze* [„b”] *nie jest nic różné od łácińskiego, jáko* [piszem w słowie] „ślub”; „D” jedno, *jáko* „drab”, „dąb”; „Z”, *kiedy jest praepositio, nie łączyc go z słowem, ále je różno kłásć, jáko* [piszem połączenie] „z izby”), czasami rozszerzonych o zaimek przysłowny *tu* (11 razy, np. *drugie* [„z” pisz] *z kréską na wirzchu, jáko tu* [piszem]: „mroźno”; *drugie* [„e”] *nászé, jáko tu* [piszem]: „paniè”; „Rz” *ábo „ł”, jáko tu* [piszem]: „wierę”, „wier”), zaimek wskazujący *ten* (5 razy, np. „S” *troje: piérwsze jáko i łácińskie, jáko* [piszem] *to* [słowo]: „Samson”; *Kilká słów się nájduje, które się pod tę regułę nie podáją, jáko* [piszem] *to* [słowo]: „mieście”), wyrażenie przyimkowe *w tym słowie* (3 razy, np. *piérwsze* [„e”] *równé łácińskiemu, á co ma kréskę nád sobą...*, *jáko* [piszem] *w tym słowie* „Paniè”; *drugie* [„s”] *z kréską, jáko* [piszem] *w tym słowie* „os”) lub połączenie zaimka *ten* z wyrażeniem przyimkowym i wypowiedzeniem podrzędnym (1 raz: [litery „i”, „y”] *ináczéj* [brzmieć musza], *kiedy* [po którym „y” idzie] *prosté „i”, jáko to* [brzmi] *ná tym mieściu, kiedy rzekę* „baby”). Inne sposoby wprowadzania przykładów pojawiają się rzadko: jako wypowiedzenie poboczne bez wskaźnika zespolenia (6 razy, np. „N” *dwoje tákże, i z tymiż znáki*: „dzwon”, „skroń”, „lchroń lie” etc.; *á po „th” w polskim języku nic, chyba gdzie greckie słowa*: „Thetis”) oraz jako część zdania podrzędnego (3 razy, np. „Dz” *troje: piérwsze, gdy piszem* „wiédz”; *drugie* [„l”] *barbarum, które ták pisáć*: „klotka”, „łaskawy”, „łakomy”).

***

Transkrypcja krakowskiej edycji *Ortografii polskiej* Jana Kochanowskiego sporządzona została według reguł wyłożonych w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (red. Jerzy Woronczak, Wrocław 1955). W transkrypcji

samogłoski pochylone oddane zostały zgodnie ze zwyczajem druków XVI-wiecznych (i zgodnie z ogólnie przyjętym zwyczajem ich transkrybowania): litery „é”, „ó” i „a” oznaczają samogłoski pochylone, litery „e”, „o” i „á” oznaczają samogłoski jasne (nawet w tych fragmentach traktatu, w których zaproponowano i zastosowano odmienne sposoby ich oznaczania). Wszystkie formy egzemplifikacyjne zostały podane w transliteracji (bez ingerowania w sposób oznaczania samogłosek pochylonych); transliteracja uwzględnia oryginalne (tj. nieznanne innym drukom z tego okresu) propozycje typograficzne poety.

Podstawą prezentowanej edycji jest egzemplarz *Nowego charakteru* Jana Januszowskiego pochodzący ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. XVI.Qu.2124.

M. O.

WYKAZ BŁĘDÓW DRUKU
(KochNKar)

Lokalizacja	Jest	Powinno być
E3/2	z krefką	z kréfką
E4v/10	vokaliþa	vokaliþa
F2v/23	/ e / się wymawia	/ c / się wymawia
F4v/12	zle	źle
G2/1	<i>ex confonantibus.</i>	<i>ex confonantibus).</i>
G2/8	tez	téz
G2v/1	biędny	biédny
G3/4	tè panie	tè panié
G3/5	ty panie	ty panié

Tekst

Reprodukcja fototypiczna

Transkrypcja

(KochNKar – *Ortografija polska*, 1594)

z tych dróznieysze było. A zátym téz iuż drugim, chcáli, wolno będzie przyiać, chwalić, gánić, ábo y swoie wydać. Psálmónw kilka Słowieńskich, Orthographiá Ie^o M. Páná Górnickiego pisáných, które mi potym posłał, ná końcu przy Orthographiiéy iego położoné každý znajdzie.

ORTHOGRAPHIA tedy
Polska rzędem obiecádłá prowadzi
sie tym sposobem, kárakterem vko-
śnym y prostym.

A.

KoCHANOWSKI. A troiákie Polácy máia: Pierwsze zowá Lácińskie / które má swóy znak nád sobá / kréskę zgóry ná dól wiedzioná od práwéy ręki ku lewéy / iáko zádny / to iest / niecudny. Drugie zowá swoim / to iest / Polskim / którego znak iest kréská tákze nád nim / ále od lewéy ku práwéy ręce / iáko zádny / to iest / niakt. Trzecie zowiemy ciężkim / które má kréskę przez się / iáko pozádny: To ostatnie zánwzdy swym znakiem znaczyć tręba: dvoie piérwsze ieno w ten czás / kiedy słowo iednáko sie piše / á zá różnym téy istéy litery wymàwiánim / różny ma y wyklád / iáko sie tám

„A” trojakié Polacy máją. Piérwszé zową łacińskie, ktoré ma swój znak nád sobą: kréskę z góry ná dól wiedzioną od práwéj ręki ku lewéj, jáko „zádny”, to jest ‘niecudny’. Drugié zową swoim, to jest polskim, ktorégo znak jest kréská tákże nád nim, ále od lewéj ku práwéj ręce, jáko „zàdny”, to jest ‘nikt’. Trzecie zowiemy ciężkim, ktoré ma kréskę przez się, jáko „poządny”. To ostatnie zàwždy swym znákiem znaczyć trzebá, dwoje piérwsze jeno w ten czás, kiedy słowo jednáko sie pisze, á zá rózny m tój istéj litery wymawianím rózny ma i wykład, jáko sie tám

15

20

[D4v]

wysszėj ukazało w tym słowie „zådny” á „zådny”. Czås-
sem téz dla dobrych rymów té znáki sã dobre.

1

E

48

wyszeý ukazálo w tym słowie żádný á żádný: czásem téż dla dobrich rimónw téż znáki są dobre.

IANVSZOWSKI. Z tego mieýscá baczę ia, że te Orthogrąphią pan Kochánowski dawno piśal: mówiąc boniém zemną máło co przed śmiercią swoią, ináczey mi o tym, a/ powiádał: to iest, to á/ z kręską łacińskie, chćiał áby kręski żádnéy nád sobą niemiáło, ále zgoła chćiał, áby poprośtu byío piśané ták, a/ bez kręski. Drugie záśię Polśkie, chćiał áby byío nie kręską zwiérzhu znáczoné, ále zgoła áby byío kláďioné tym śposobem. & Co iednák y wśytkie piśmá włásną ręką iego piśané, okázuią: y cóś rychléy do rzeczy dla vchronienia sie wiele kręsek! Ieno mié z iednéy strony odwoďci znyczay iuż dawno ápprobowány stáry, y literá nowa, która w żádnym ięzyku nie iest znyczáyna, z drugieý strony to, żeby iuż żádnégo a/ bez kręski niebyío, coby zbytnie byío. Wedle znyczáiu boniém stáregoy iuż zánziętého, to a Polśkie byío poprośtu piśané bez kręski: drugie záśię łacińskie znáczoné byío kręską nád nim ták, á/ coby teraz zopáczyc sie musiaío. Wśákże to ná woléy káždé przyiác, które z tych chce. Ie° M. P. Górnicki z stárym przestáie, y ia z nim. Iednák dla okazánia lepszégo, położyłem to, & w téy Orthogrąphiéy Páná Kochánowskiégo, iuż nie wedle tego opíśania dannégo, ále wedle pośledniego znyczáiu iego.

B.

Koch. B. dvoie: piérwsze nie iest nic rózne od Łacińskiego/ iako ślub/ to iest/ przyrzeczenie. Drugie nasze własne / a to kręskę ma nad sobą / iako ślub/ to iest/ przyrzecz : a iż się rzadko trafia/ niwadaż nic, że za-
wzdi znaczone będzie/ chocia by téż słowo żadney róż-
nicy okolo wykładu niemialo.

IANV. Lepiej przedsię każdemu B. zostawić ie-
go własność: kiedy trzeba kręski, położyć ją: kiedy nie
trzeba, nie kładź. Co y Pan Górnicki czyni: który
w tym tylko iest różny, że miasto kręski iedney, uży-
wa circumflexu tak/ b̄.

C.

Koch. C troie: piérwsze z Łacińskim iedno /
iako nic: drugie z kręską iako/ nic: trzecie z przydanim
tęj litery/ z/ iako / czeladź. Ale o tych piérwszych dwu
chcę powiedzieć na końcu/ gdzie o wśtykach literach/ któ-
re się kolswiek na dvoie abo na troie dzielą / będą mó-
wił.

IANV. Pan Górnicki tu w téj mierze iest różny
od páná Kochánonskiego: chce bowiem aby to/ é/ z
cienką kręską, było tak znaczone, é. drugie zaśię z
przydaną literą/ z/ chce aby było pisané bez litery

„B” dwoje: piérwsze nie jest nic rózné od łacińskiego, jáko „ślub”, to jest ‘przyrzeczenié’; drugié nasze własné, á to kréskę ma nád sobą, jáko „ślub”, to jest ‘przyrzecz’, á iż się rzadko tráfia, nie wádzi nic, że záwždy znáczoné będzie, chociaby téż słowo żadnéj róznice około wykłádu nie miáło.

5

„C” troje: piérwsze z łacińskim jedno, jáko „nic”; drugié z kréską, jáko „nić”; trzecié z przydáním téj litery „z”, jáko „czelǫż”. Ále o tych piérwszych dwu chcę powiedzié ná końcu, gdzie o wszytkich literách, które się kolwiek ná dwoje ábo ná troje dziéla, będę mówił.

15

[Ev]

te² nic po mięsłym punktcie: ale zgoła poprostu / c3. Dla skromności iednak, miasto litery / z / które do / c / przydaiemy, rychleybym rzekl, żeby nád / c / polozyć punkt mięsły tym sposobem / c / ábo więc tak / z. To iest, miałbym napisać czas, otóż wolałbym ie napisać oto tak / čas / álbo tak / čas. I óżbym rozumiał y o / s / iako sie niżey okaże. Rátia tego. Bo iesiś / c / z áccentem / s / z áccentem, także y / s / z punktem ná wiérzchu miąsłym, ważné, y nie idzie nam więcéy, ieno o thon litery onéy, áby sie łacińskie / c / w polskie odmięniło, nie wiem czemu by to / c / z punktem, ábo choć takie c / miasto / c3 / także y / s / z punktem, álbo takie / s / miasto / s / ważné by dś niemiałó? gdyż ániby rzeczy trudniło, y do poięcia, do czytania, y do písania łacné bázso, ieno zwyczaju trzeba.

Albo gđsieby sie y tak niepodobało, więc oto tak c / coby téż nie źle było. zachowuiąc przedsię kásdemu zdanié y wola iego. Ia to mówię, gđsiebyśmy stárego zwyczaju wstąpić mieli. O tym / c3 / coby zá rozumienia był on niekiedy záwołány Stániśław Orzechowski, niżey przy literze S. mieć będiemy.

D.

Koch. D iedno / iako drab / dąb.
D troie: pirwśe gdi pisem / wiéd / to iest / bąd pewien:

„D” jedno, jáko „drab”, „dąb”.

23

„Dz” troje: piwsze, gdy pizem „wiédź”, to jest ‘bądź pewien’;

[E2v]

drugie z kréską, jáko „wiedź”, to jest ‘zá rękę ábo zá co-
kolwiek’; trzecie z kréską ná dole, jáko „liđba”.

¹

[E3]

drugie z kreską/ iako wieǳ/ to iest/ za rękę/ abo zaco-
kolwiek. trzecie z kreską na dole/ iako ludźba.

I A N V. Przy tym/ Dż/ wieǳieć trzebá, że sie slo-
wá Polskie náydwią, w których/ d / osobno wyrzéc sie
musi, á osobno/ z / iáko są compositá/ odzón go : od-
segnay sie, etc. drugie są simplicia, iáko dżwon, etc.
Y iesli co, to dżytá Greckie iest bázno potrzebne. Po-
tè czasy bowiem sánwse, ták composita iáko simpli-
cia, dżwon y odzón, etc. iednáko sie pisály. w czym sie
wielka kszynwá polszyznie dżiała. Tákże y w inszey
literze/ ź / z cienką kreską, iáko / odżienie, á odżiebil
sobie, etc. Co są różné sobie, á przedsię iednáko sie klá-
dły. Ná różność tedy syllab, trzebá aby było dżytá
Polskie troiákíe : iedno prostè bez kreski, dla słowá /
wieǳ, y temu podobnych : drugie dla słowá/ wieǳ / z
kreską : trzecie dla słowá/ dżdży / z miászym punktem,
P. Kochánowski miał ná ten kształt/ dż / miászę : cien-
kie ták/ dż / á prostè ták/ dż. Y ile baczę nie od rzeczy :
Iedno w piśmie ná kształt lácínski, iáko tu w tym pi-
śmie teráznieyszym, którem ná kształt lácínskiego dáł
formowác, iuszby trudno byǳ miáło, y iuszby táká li-
terá Niemiecka spećilá kształt lácínski, iáko sámá
rzecz pokázuie. Mnieby sie tedy zdáło aby sie ábo dwie
literze spoily w iednę ták / dż / dż / dż / coby iusz lácno
było y bázšiey do rzeczy : Albo więc ná kształt inákšy

ták / d̄ / d̄ / d̄. á zysť sie može y do prostègo y do vko-
snègo písma. Pan Górnicki ma takie d̄ / d̄ / d̄ /

E.

Koch. E troie: piérwšé równé laćińskiemu /
a to ma krèskę nad sobą / iako i laćińskie / á / iako w
tym słowie / Panié / Domine : Drugié nasé : iako tu
panié / dominę : Ostatnie z krèską albo z ogonem / ia-
ko to / uczynię. A w písaniu tych wšytkich tak sie za-
chowac / iako się i o piérwšéy literze mówilo : to iest /
aby znaki na żadnym nie byly / chyba gdzie trzeba dla
przyczyny powiedzianéy : wyiawšy to ostatnie / które
zawždy swé piatno ma nieść.

IANV. To / é / piérwšé, które iest náznáczonè z
krèską od práwéy ręki do lewéy, saluo iudicio pána
Kochánovského, mnie sie nie zda : boby iuž zátym
žadného nie bylo pospolitègo, które byď musí. Y iuž-
by každè / e / znáczonè krèską byď musiało, coby su-
perfluum bylo. Ale rychléybym rěkl : ten vocati-
uus, Pánie, domine, niech idšie prostym / e / bez krè-
ski : nigđiéy sie boniém / e / nie sáđi. Drugié zášie
nominatiuus pluralis, hę dominę : tē pánié, žeby zná-
czonè bylo z krèską od lewéy ręki do práwéy, ták / è /
Tu sie boniém / e / znácznie sáđi. Trzecié z krèską v
špodku dobrè iest. Ale náydwię ia iescze czwarté / e /

„E” troje: piérwsze równé łácińskiému,
á to ma kréskę nád sobą, jáko i łácińskie „á”, jáko w
tym słowie „Panié” ‘*Domine*’; drugié nászé, jáko tu:
„paniè” ‘*dominae*’; ostatnie z kréską álbo z ogonem, já-
ko to: „vczynię”. Á w písaniu tych wszytkich ták sie zá-
chowác, jáko się i o piérwszój literze mówiło, to jest,
áby znáki ná żadnym nie były, chybá gdzie trzebá dla
przyczyny powiedzianéj, wyjąwszy to ostatnie, które
záwždy swé piątno ma nieść.

5

10

[E3v]

„F” jedno, jako „farba”.

„G” także. Chyba to powiedzieć trzeba, że go Polacy nie używają na dwoje jako łacinnicy, ale tylko w jedno, jako tu: „garniec”, „iedwab” przez „i”, nie przez „g”.

15

[E4]

iako w tym słowie, pániey ochotnéy, które nie iest żadné z tych wyszych: á to znaczyćby sie mogło krèską od práwéy ręki do lewéy, ták / é. > Bo po tē czasy oboie znaczyły sie krèską iednąką: A nie wádkiloby przedsię ad differentiam iednégo od drugiégo różnemi krèskámi znaczyć, co łącno bydź może. Pan Górnicki ma tákżé troie / e / iedno pospolitè, drugié Lácińskie táké / e / w trzecim sie zgadza z pánem Kochánovskim.

F.

Koch. F iedno / iako farba.

G.

Koch. G takżé: chyba to powieścić trébá / zego Polacy nieuziwaia na dvoie iako Lácińnicy: ale tilko w iedno: iako tu garniec: iedwab przéz / i / nie przéz / g.

Ianv. Do tego przydác sie może Reiestr, nie Regestr, Aniól, Ewangelia, etć. nie Angiól, áni Ewángelia. Bo ácz z Lácińskiego idzie, ale w Polskim iuż ná tym miejscu, odmiénia sie / g / w literę / i / consonans: insza gdy sie po Lácińie piše. Pan Górnicki ma z krèskámi ná wierzchu ták / g / dla słowa / gi / skaral gi pan bárzo. Alem ia w tym rozumienia inszego iako w literze / i / pokażę.

H.

KOCH. H wedle Grammatikón nie iest litera: Polacy kiedy chcą wymówić Greckie/ χ tedi pi-
są/ ch/ iako chwała/ chwila.

IANV. Krom tego Polskiego/ ch/ używają przed
się Polacy samey aspiratiéy tē/ h / iako w tych slo-
wiéch, hárdy, háńbá, pohániec, etc.

I.

KOCH. I Polacy używają iako i Łacinnicy / i
miasto vokaliśa/ iako nigdi: i miasto consonantem
iako lan: do dystongu mym zdanim snadniejszy ppsy-
son/ iako/ mój/ day/ abo daj/ mój.

IANV. Gdzieby sie trąfiło dwoie i/ wespól, iako
w tym slowie, piie, bue, etc. tam już piernwse/ i/ wła-
sna vokaliś, á drugie już consonans. Otóż wolał
bymie tak piśać, bije/ pije/ etc. żeby to drugie/ i/ by-
ło consonans. A gdzieby sie zaśię trąfiła consonans
wprzód, tábym już litery przelozył, iako w tym slo-
wie, wziął j/ miasto, wziął go: albo skarał j/ mi-
sto, skarał go. Jedno iż sie náyduie słów niemáło. gdzie
sie/ i/ by consonans okázuié, iako tu / Wiem ia o ie-
go niestworności/ etc. á przedsię inaczey sie nie piśe
jedno przez vokaliś prosty. Otóż mię to trochę odwo-

„H” wedle grámátyków nie jest lite-
rá. Polacy, kiedy chcą wymówić greckie „χ”, tedy pi-
szą „ch”, jáko „chwáłá”, „chwiłá”.

2

„I” Polacy używájá jáko i łácinicy: i
miásto wokálisza, jáko „nigdi”, i miásto *consonantem*,
jáko „Ián”; do dyftongu mym zdánim snádniejszé ypsy-
lon, jáko „móy”, „dáy” ábo „dáj”, „mój”.

10

[E4v]

„K” jedno: „kokoń”, „kur”.

5

„L” dwoje: jedno łacińskie, które tak
pisać: „ladaco”, „lód”, „wilk”, „ktokoświek”; drugie *barba-*
rum, które tak pisać: „klotka”, „lalkawy”, „lakomy”.

F

62

dzi : wśakże temu nieubliżając, trzymałbym się przed
się zdania swęgo, gdzieby się trafiły dwoie / ii / wespól.
Co się tycze litery ypsilon, na końcu mieć będiemy.

K.

K O C H. K jedno : kokaß / kur.

L.

K O C H. L dwoie : jedno Łacińskie / które tak
pisać / ladaco / sód / wiłk / ktokoswiek. Drugie barba-
rum, które tak pisać / klotka / laskawy / lakorny.

I A N V. Tę litery różność nie onśsem mi się nie
podoba, ale ię nie zrazu każdy obaczyć może : bo y
znychay to z sobą nieśie : y piórem piśac, łączno oścz-
ki v wierzchu, bądź na tę, bądź na onę stronę uczynić
się mogą, co więc radzi czynimy dla elegántiēy : zá-
czym miásto / V łacińskiego, łącznoby mógł polskie v-
czynić. Otóż mym zdaniem, nie źle wedle znychaiu
dawnęgo : l / łacińskie zostawić, a przy tym drugie pol-
skie z kręską przez pół tak / ł : znacznięysę bowiēm y
właściwysę, y używać takię kręski może we wśelá-
kim piśmie / bądź łacińskim okrągłym / bądź w Wer-
saléch / iáko tu / Łaska. a przedsię elegántia y wla-
sność zostáie przy literze / coby iuż byđ nie mogło /

*gdzieby się onak kładło. Pan Górnicki miasto Pol-
skiego ł/ kładzie dwoie ll/ wespół.*

M.

*Koch. M dwoie: pierwsze iako tu / dom: dru-
gie z kręską / iako to / uskrom.*

N.

*Koch. N dwoie także: i z timiz znaki / dyvon/
skroni / schroni sie / etc.*

*Ianv. Pan Górnicki ma z circumflexem, oto
tak / m̄ n̄.*

O.

*Koch. O dwoie: jedno Łacińskie bez znaku
iako tu / oko: drugie grubšie z znakiem iesli trzeba / ia-
ko wos: na wosku wycisnąć / abo na wózku iechać.*

*Ianv. Pan Górnicki tego grubšiego ò / z znakiem
nie używa / ale na miejsce iego ma dwie literze spoio-
nè tak wo: na przykład, Buog wuod̄ mój. Co nie od
rzeczy. Jedno iż w tym słowie Buog / y wuod̄ / te dwie
literze spoionè wo / są raczej diphtongiem: to słowo zaś /
mój / inaczey brzmi niż onwo Buog / a przedsię nie jest
onwo łacińskie: otóż potrzebáby ie też osobno znaczyć.
By w mē / rychléybym ie pisał oto tak / Bòg / z krę-
ską / od lewéy do prawéy ręki: mój zaśię / od prawéy*

„M” dwoje: pierwsze jako tu: „dom”; drugie z kreską, jako to: „vłkrom” . 5

„N” dwoje także, i z tymiż znaki: „dżwon”, „łkroń”, „łchroń fie” etc. 7

„O” dwoje: jedno łacińskie bez znaku, jako tu: „oko”; drugie grubsze, z znakiem jeśli trzeba, jako „wòs”, „na wółku wycifnąć” albo „na wózku iechać”. 12

[Fv]

„P” dwoje: jedno prosté, jáko „lup”, to jest ‘korzyć’; drugié – „lup’” z kréską, to jest ‘drzy’.

18

„Q” rzadko ábo nigdy nie używamy, jáko tu: „kwafny” ábo „qwaśni”.

22

[F2]

do lewéy/ ták/ ó. Albo przynamniéy oboie iednąk
kréską z pánem Kochanowskim. Wszakże y to nie
zła obserwacia I. M. páná Górnickiego:

O téy literze/ o/ mówiac zemną pan Kochanowski
chciał aby ná żadnym/ o/ po którymby stá literá m/
álbo n. kréská žádná kládkiona nie była ; iáko w
tym słowie dom / dŕwon / etć. á to w zględem tego, że
sie to/ o/ odmienia w náture inšą gwoli m/ álbo n/ cze-
go iuž nie czyni, gdy sámó stoi, iáko w tym słowie/ mój
to wóz/ mój to zdrój/ etć. Co y mnie sámému nie źle
sie podoba : Iedno že przedsię iuž ináčéy brzmi niż
lácińskie, chylac sie do litery która po/ o/ idšie, tedy
zdátoby mi sie znaczyć ie przecię kréską od práwéy rę-
ki do lewéy, iáko sie rzekło, bo mi sie nieumyka od o-
wégo piérwšégo grubségo/ o. Wszakże to máła, byle
wiedšial że o tákowé nie iest onó lácińskie. >

P.

Koch. P dvoie : iedno prosté/ iáko lup/ to iest/
koršć : drugié lup z kréską/ to iest/ dři.

I ANV. Pan Górnicki to drugie znaczy ták/ p.

Q.

Koch. Q řadko/ abo nigdi nieuziwamy/ iáko
tu kwasny/ abo qwašni.

R.

K O C H. R iedno.

R̄ / abo / r / iedno / iako tu / wierę / wier.

I A N V. To R̄ / albo r / takowè, jest bårzo potrzebnè dla wielu słów. bo czasem obie literse r̄sem brzmią, y czynią iednę syllabę, iako tu w tym słowie / wierę że brzmi r̄sko. Czasem tès osobno / r / osobno, z / iako rze koń / r̄zysko. Czechowie mają / r / z punktem : coby sie y v nas zysć mogło. Iedno przedsię ad differentiam Czeskiégo, y dogadując znyczaiowi zawniętemu Polskiemu może bydź własne takie / r / abo więc / r / takie, albo tès złączone tak / r̄ / którèby sie z tych podobáło, y lepiéy vdało, oczy niech sądzą.

Pan Górnicki tóż własnie rozumie, iako sie niżej in appendice iego pokaże.

S.

K O C H. S troie : pierwsze iako i Łacińskie / iako to Samson : drugie z kręska / iako w tym słowie oś / po Łacinie axis, abo tak bez kręski ob. Trzecie piśem / s / iako tu / sacunek. Ale to chcę pridać : iż się często w Polskim ięzyku trafia / ze po / s / idzie / c / a ty obiedwie literse mają z sobą iakąs spójność / bo się troiako oboie wymawia / y pospolicie którym sposobem / e / się wymawia / timże też i / s. iako tu / szczęśliwy / szkodri /

„R” jedno.

2

„R3” ábo „ř”, jáko tu: „wierę”, „więř”.

„S” troje: pirwsze jáko i łácińskié, jáko to: „Samfon”; drugie z kréską, jáko w tym słowie „óš” po łácinie ‘axis’, ábo ták bez kréski: „oo”; trzecie pizsem „ß”, jáko tu: „ßacunek”. Ále to chcę przydáć, iż się często w polskim języku tráfia, że po „s” idzie „c”, á ty obiedwie literze máją z sobą jákąś spolność, bo się trojáko oboje wymawia, i pospolicie którym sposobem „c” się wymawia, tymże téż i „s”, jáko tu: „řczęśliwy”, „řczodri”,

20

[F2v]

„ścisły”, „miłość”, „na defce” etc. Tedy bych chciał dla skromnego pisania, áby tylko „c” sie znaczyło tám, gdzie się znaczyć ma, ábo które tego potrzebuje, á „s” áby się już z niego znaczyło, ponieważ to przyrodzenie máło nie wszędy máją, że jáko brzmi poślednie, tám i przednie: nie pisác tedy „Ńczodri”, ále „Ńczodri” etc. Kilká słow się nájdúje, które się pod tę regułę nie podáją, jáko to: „mieśce” (nie podoba mi się „mieysce”, jáko piszą), bo już inácej „s” brzmi, niżli „c”; mówiem téż ábo „dwie grufce”, ábo „dwie grufce”, „plięście” ábo „plęście”, ále i tu jest już insza różnicá.

5

10

[F3]

ścisły / miłość / na desce etc. tedibych chciał dla skromnego pisanja / aby tylko / c / się znaczyło / tam gdzie się znaczyć ma / albo które tego potrzebuie : a / s / aby się już z niego znaczyło. ponieważ to przyrodzenie mało nie wśędi maia / że iako bżmi poślednie tak i przednie : niepisać tedy szodri / ale szodri / etc. Kilka słow się nayduie / które się pod tę regułę nie podaja / iako to mieśce (niepodoba mi się nuyesce / iako piśa) bo już inacey / s / bżmi / niśli / c : mówiem téż albo dwie grusce / albo dwie grusce / pięście / albo pleście : ale i tu iest już inśa różnica.

I ANV. O tym / ſ / powiedzialem przy literze / c / żebym wolał aby sie także z punktem znaczyło, tak ś / albo więc tak ś / ile małe : długie zaśię mogłoby postarému zostać tak ſ / albo ſ. Pan Górnicki ma iedno takie ś / iako w tym słowie oś : miasto grubego zaśię używa dvoygá ſſ / iako w tym słowie / ślącunek.

O tym ſ / albo rączey o trzech syllábách cśá / śá / ścá / coby za rozumienie było onego niekiedy w słownę y w godność zawnołanego Staniśława Orzechowskiego, zdało mi sie z listu iego własną ręką do nieboszczyka P. Oycá mego pisanego tu przyłożyć. Te słowa tedy iego były, y są tak napisane.

W ięzyku / powiada / Stoniańskim / ten dźwięk ca / scha / ścá / bżmi nainwięcý. Przeto u Bulgarow w o-

„T” jedno: á po „th” w polskim języku nic,
chybá gdzie greckie słowá: „Thetis”.

12

„V” ábo wokálish, ábo *consonans*; kiedy
consonans, dwojáko sie pisze: naprzod prosto „w radźie”,
„władnie”, drugi raz z kréską, jáko „vłow rib”.

15

„X” máło używámy, rychlej miásto nie-
go „ks”, á jáko „s” trojáko, ták i „ks” trojáko mówiémy.

22

[F4]

po sobie, aby tylko ostateczna była znaczona/ vchodząc
kręsek wiele, służy do rzeczy: ale bardszy mi sie po-
doba onow szodry/ etc. Z strony gruski y plešon, ta
regulá iest v mnie, abym sie zámse derivátiiéy slo-
wá káždého trzymał: to iest: mówniémy gruská, nie
gruská: stądże dnie grusce: mówniémy plešác/ plešá-
nié: stądże plešcie. Szlad, od słákonávia: bo sedl w
dróge. Táksze wysšey przez s/ nie przez/ z: bo mówniémy
wysoko, nie wyzoko: nizko zášię przez z / nie przez s:
bo mówniémy nižey/ nie nišey: stądże nižšy/ nie nišy.

T.

KOCH. T iedno: a po/th/w polskim ięzyku nic/
chyba gđie Greckie słowa/ Thetis.

V.

KOCH. V abo vokališ/ abo consonans: kiedi
consonans dvoiaiko sie piše: napřod prosto/w radie/
władnie: drugi raz z kréšką/ iako vloń rib.

IANV. Tož y pan Górnicki rozumie. To/ w/
wzięło sie z Niemieckiego: ieno iuž težey v nas iđie/
niž v Niemcón.

X.

KOCH. X malo uzivamy: richley miasto nie-
go/ ks: a iako/s/ troiaiko/ tak i/ ks/ troiaiko mówniémy.

Wszakże mało nielepicy pisać xiąd/ xini/ axamit/ ni-
żli přes ks. ksikać/ to lepicy tak iako się tu napisalo /
abo znak iaki dać/ iako i insim.

I A N V. *Iesli ksykác, dobrze stoi, tedy y ksiądz y*
księni/ etc. bo iáko/ß/ miáso brzmi : y to sámó/ á nie/
k/ czyni, że sie włásnie k/ y ß/ wymawia : ták téż y z
kréską cienkie s' uczynić może / iáko tu księni / etc. y
mym zdániém nie źle. Toż y pan Górnicki rozumie
iáko niżey stoi. Wszakże y to máła : kláść sie może
indifferenter.

Y.

K O C H. Y/ nie iest dvoie/ i/ iako w školach źle
zwać uczą/ ale ypsilon greckie. o iego naturę na koń
cu powiem.

I A N V. *To ypsilon/iáko pochodzi od/ v / Greckie-*
go/ tákby téż kláść sie nie miáło równo z literą/ i: Ie
dno że to iuż wésto w znyczay : tedy iuż tępym i/
bydź musi. Niémáß bowiem litery żadnéy, któraby
bližey do i/ przystepowála/iáko to/ y/ w Polskim mó-
nię : Wyiawnŷyby kto miásto téy litery / y / vžynác
chciał długiego/ j / coby téż nie názyt od rzeczy. Ie-
dno że to iste j długie/iuż ma swoię włásność iáko cõ-
sonans, ad differentiam vokalißá/ o którym sie wys-
šey przy literze i powiedziáło : tedy iuż lepicy vžynác

Wszakże mało nie lepiej pisć „xiąǫ”, „xini”, „axamit” niżli przez „ks”: „kβikać”; to lepiej ták, jáko się tu nápisáło, ábo znák jáki dáć jáko i inszym.

1

„Y” nie jest dwoje „i” jáko w szkołách źle zwác ucza, ále ypfylon greckie. O jego náturze ná końcu powiem.

12

[F4v]

„Z” troje: pirwsze jáko to: „zamek”, drugie z kréską ná wirzchu, jáko tu: „mroźno”, trzecié z kréską przez pół, jáko tu: „ziweś”. „Z”, kiedy jest *praepositio*, nie łączyc go z słowem, ále je różno klásć, jáko „z izby”.

16

G

76

litery t^ey, y. Ale y to wiedzieć trzebá, że tá literá ypsilon, zastępuje dwoie mieyscá w Polskim: Naprzód tam, g^dkie w s^wystkie słowá tego idą: iáko tu / gruby lud / ad differentiam grubi lud^sie: g^dkie to słowo gruby, przez ypsilon / tego id^sie: grubi zásię, przez / i / ciągnię. Ná drugim zás mieyscu, odmienia iuż naturę swoię w diphtongy iuż nie id^sie tego sámo z siebie, ále literá druga, która id^sie przed niá, ciągnie iá zá sobá, iáko tu, day, niechay, móy, twóy, meus, tuus; ad differentiam moi, twoi, mei, tui, &c. g^dkie vokal^s własny. Tegóž ypsilon w^synáia t^ež Francuzowie, ále ináksym nie tym d^zwiękiem. Niemcy cóś bliż^ey nas, ále przedsię więc^ey w diphtongu ni^z inácz^ey.

Z.

K O C H. Z troie: pi^rw^sé iáko to zamek: drugie z kr^es^ką na wⁱr^schu / iáko tu mrožno: tr^eci^e z kr^es^ką przez pól / iáko tu zⁱweś. Z / kiedⁱ iest prepositio, nie łączⁱć go z słowem / ale ie róžno kłaś^c / iáko / z izby.

I A N V. Trzeci^ego Zed z kr^es^ką przez pól, trudno po t^e czásy w druku w^synáć by^ło. Niemiecki bowi^em kárákt^er, któr^egosmy po t^e czásy zán^sze w Polskim i^ezyku w^synáli, ma swá w^sl^asná literę táká, z / któr^e kr^es^ki przez pól ci^erpieć nie mog^ło. Ale miásto t^ey

G

kręski przez pół, używano punktu nad sed tak, 3/ y
nie od rzeczy. Y gǳieby takich kárakterów Niemiec-
kich Polscyzná zánysé używác miála, żadnymby
sposobem ináksè sed byǳ nie mogło: różné bowiem
liter y w iednéy náturze y w iednym słowie klásc, bár-
żiéyby sspeciło. Wyiámsyby w inszéy Polscyznie
ná kstátt liter łácińskich, iáko iest tá literá teráz-
nieysá nowa odemnie wystáwiona, támb y ius łácnó
byǳ mogło, y cudniéy stáło. Iáko bowiem rozmáité
sposoby kárakterów [q, tak téż rozmáitość liter y
własność swoię máią: Iednym tákowè /z/ służy lepiéy
niz drugim, drugim zás ináksè. Otóś używáiąc liter
Niemieckich, tá literá stára zostác musi, tak 3: ále
do nowéy Polscyzny álbo do kárakterów inszych in-
sè téż byǳ musi. Mnie sieto 3/ náikstátt nieysè zda,
álbo takie /z/ drugim niemié iáko.

Koch. PRĘSTROGA okolo tych liter.

i / y / b c d l m n p s z.

TY dwie pierwsze litery / mala same między sobą ró-
żność mają z przyrodzenia: ale między innymi literami /
iako my Polacy dziś pisem / wielką odmianę czynią. a
zwłaszcza między temi / które są wyżsżej napisané / (a
mianowicie które się kolwiek na dvoię abo na troie

Przestroga około tych liter:

„i”, „y”; „b”, „c”, „dź”, „l”, „m”, „n”, „p”, „s”, „z”.

Ty dwie pierwsze literze mają same między sobą różnicę mają z przyrodzenia, ale między innymi literami, jako my, Polacy, dziś piszemy, wielką odmianę czynią, a zwłaszcza między temi, które są wyżej napisane (a mianowicie, które się kolwiek na dwoje albo na troje

20

[Gv]

dziela, mówię *ex consonantibus*) [!]. Bo kiedy przed nimi
idą, odmieniają się każda w swą naturę, że inaczej
brzmieć muszą, kiedy po którym „y” idzie „a”, inaczej, kie-
dy prosté „i”, jáko to ná tym miešcu, kiedy rzekę „baby”, to
jest ‘staré żony’, á „babi”, co po łacinie ‘*obstetricatur*’ – już 5
tu inaczej „b” brzmi, á inaczej tám, bo naprzód jest „b”
własné łacińskié, á tu jest owo, co kréskę miéwa nád
sobą, którégó též i łácinicy nie inaczej używają,
jeno jáko i my, kiedy po nim idzie ten wokálish „i”, jáko w
tym słowie: „*bilis*”, „*tibi*”. Á to, co mówię o téj literze „b”, 10
tóz służy tym wszystkim wysszėj nápisánym, które się
ná dwoje ábo ná troje dziela. Kiedybysmy tedy wła-
sną różnicę między „b” á „b̄” obaczyli, także i między „c” á
„ć”, „s” á „ś” etc., tedy by w téj mierze nie potrzebá było téj li-
tery „y”. Ále ráczėj niżby tak wiele tych znáków było, 15
niechaj po jednym „b” jedno „i” chodzi, á po drugim – „y” (bo
jednák téj różnicy niémász w żadnych inszych wokáli-
szach, chyba w tych), á gdy się ná końcu též tráfi, jáko
„fkuć”, „lup” etc., ábo w pojszrodku, jáko „pošwiátné”, „kto-
kołwiek”. Gdzie tedy po „c” ábo po „s” ábo po „z” idzie tá 20
literá „i”, tám już nie trzebá kréski żadnej ná nie kłásć,
bo tá ista kréská, kto sie dobrze przypátrzy, nic inszégó nie
znáczy, jeno to isté „i”, które, gdy się nápisze podle niego,
juz go ná wirzch kłásć nie będzie trzebá, jáko w téj mie-
rze áni ná „b”, áni ná „l” kłáda, gdy po nich idzie „i”, jáko 25

[G2]

działa / mówię ex consonantibus. Bo kiedy przed nimi
ida / odmieniaią sye każda w swą naturę / że inaczey
brmieć muszą kiedy po którym / y / idzie / a inaczey kie-
dy prosté i : iako to na tym miejscu / kiedy rękę / baby / to
ieść staré żony / a babi / co po łacinie obstetricatur : iuz
tu inaczey b brmi / a inaczey tam : bo napród ieść b /
własné Łacińskie / a tu ieść onwo co kręskę miéwa nad
sobą / którego teź i Łacinnicy nieinaczey używaią /
ieno iako i my / kiedy po nim idzie ten vokaliß i : iako w
tym słowie / bilis, tibi. A to / co mówię o téy literze / b /
tóż służy tym wszystkim wyszey napisanym / które się
na dwoie / bo na troie działy. Kiedybyśmy tedy wła-
sny różnicę między b / a b / obaczili / także i między c / a
ć : s / a / ś / etc. tedyby w téy mierze niepotrzeba było téy li-
teri y : Ale raczey niżby tak wiele tych znaków było /
niechay po iednym b / iedno i / chodzi / a po drugim y : bo
iednak téy różnice niemasz w zadnych inszych vokali-
ßach / chyba w tych / a gdy się na końcu teź trafi : iako
skub / lup / etc. abo w pośrodku / iako poświatné / kto-
kolwiek. (Gdyie tedy po c / abo po s / abo po z / idzie ta
litera i : tam iuz nie trzeba kręski żadney na nie kłaść :
bo ta ista kręska / kto sie dobrze przypatry / nie inszego nie
znaczy ieno to isté i : które gdy się napişe podle niego /
iuz go na więch kłaść niebędzie trzeba : iako w téy mie-
rze / ani na b / ani na l / kładą / gdy po nich idzie i : iako

tu/ biedny/ lienivy/ pieszony/ etc.

Dla skromnieyszego pisma wedle tych liter cz d d̄
r t z. kiedy się trafi pisać i/ abo y/ raczey to malé i:
chybaby się komu inaczey zdalo: rim abo rym/ wśit-
ko za iedno: dim abo dym takze: wśakze iakom po-
wiedzial dla skromnieyszego pisania wolę to isté/ i. >

I ANV. Ná to iest regulká v mnie, że po c/ c̄/ l/ d̄/
d̄/ r̄/ s̄/ s̄/ nigdy nie idzie prosté i/ iedno tepé y.
Takze po é/ d̄/ l/ s̄/ s̄/ nie idzie tepé y/ iedno zgoła pro-
sté i: Ná przykład.

Naprzód z strony, y.

c. miluiący, rymuiący, broniący, poglądaiący,
pátrzáiący.

c̄/ mocy, oczy, léczy, liczy.

d̄/ między bogátémi w nędky.

d̄/ zieżdáią sie pánowie.

l/ lyská, lyská, lystá.

r̄/ weyśrzy, preyśrzy, przyyśrzy, doyśrzy.

s̄/ s̄ysy vsyma, dysy w roskosy.

s̄/ żywotá l̄zynégo, záżywieś z želzynością, etc.

Z strony i.

é/ ciáło ciérpi ciężar ciemności.

d̄/ będkie d̄isia ludkie sądkit

tu: „biédny”, „lieniwy”, „piefczony” etc.

Dla skromniejszego pismá wedle tych liter: „cz”, „d”, „dź”, „r”, „t”, „z”, kiedy się trafi pisác „i” ábo „y” – ráczéj to malé „i”, chybá by się komu ináčéj zdáło: „rim” ábo „rym”, wszystko zá jedno: „dim” ábo „dym” také; wszákze, jákom powiedział, dla skromniejszego písánia wolę to isté „i”.

5

[G2v]

Piszą téż niektórzy „tè panié” ‘*hae dominae*’
ábo „ty panié” – ja to poślednie wolę, ále żeby sie przez
ypsylon pisáło, jáko tu stoi, á „ti”, po łácinie ‘*tu*’, przez „i”,
dla róznice tylko wykłádu, boć oboje jednáko brzmi.

5

Káždé cudzoziemské swojá ortogrą-
fiją, jáko greckié – grecką, łácińské – łácińską etc.

12

[G3]

*l/ liſki ſvkáli po woli.
ś/ ſiedzi dſisia zániesiony w ſiedliſku.
ś/ ſiemiá ſiębi ſimie.*

Koch. Piſa téz niektórz tē panie hę domine,
abo ty panie: ia to poſlednie wołę / ale żeby ſie pŕes
ypſyſon piſalo iako tu ſtoi / a ti / po laćinie tu, pŕes i
dla róznice tilko wykladu / boć oboie iednako bŕmi.

IANV. *Ia kládę zánſe tē pánie, hæ dominaę,
á ty pánie, tu domine. Y to ſlowo tē pŕez è z kręſką,
ieſt zánſe v mnie numerus pluralis, á ty ſingularis.
Wſákžę quiſque abundat ſuo ſenſu.*

Koch. Každé cudzoſiemskie ſwoię orthogra-
phia / iako Greckie Grecką / Laćińskie Laćińską / etc.

**OBIECADŁO WEDLE ORTHOGRA-
phiiéy Páná Kochánowskiégo ták idzie.**

Aa a a b b c c d d d d e e e e f f g g h h i i j k l l m m n n o
o p p q r r s s o b t u w w x y z z z.

Objaśnienia
(KochNKar)

WYKAZ SKRÓTÓW ŹRÓDŁOWYCH

ArtKanc	Piotr Artomiusz, <i>Cantional albo Pieśni duchowne z Pisma ś<świętego> ... sporządzone</i> , Toruń 1587.
BielKom	Marcin Bielski, <i>Komedyja Justyna i Konstancyjej, brata z siostrą...</i> , Kraków 1557.
BielKron	Marcin Bielski, <i>Kronika to jest Historyja świata...</i> , Kraków 1564.
BielSjem	Marcin Bielski, <i>Sjem niewieści...</i> , Kraków 1586.
BielŻyw	Marcin Bielski, <i>Żywoty filozofów...</i> , Kraków 1535.
BierEz	Biernat z Lublina, <i>Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego, i z przypowieściami jego...</i> , Kraków 1578.
BierRozm	Biernat z Lublina, <i>Rozmowa Palinura z Charonem</i> , [Kraków ok. 1536].
BudBib	Szymon Budny, <i>Biblija to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza...</i> , Nieśwież 1572.
BudNT	Szymon Budny, <i>Nowy Testament...</i> , Łosk 1574.
CiekPotr	Piotr Ciekliński, <i>Potrójny z Plauta</i> , Zamość 1597.
Cresc 1571	Petrus Crescentius, <i>O pomnożeniu i rozkrzewieniu wszelakich pożytków ksiąg dwojenasie</i> , Kraków 1571.
CzechEp	Marcin Czechowic, <i>Epistomijum na „Wędzidło” Jego Miłości Księdza Hieronima Powodowskiego</i> , [Kraków 1583].
CzechRozm	Marcin Czechowic, <i>Rozmowy chrystyjańskie, które z greckiego nazwiska dialogami zowią, a ty je nazwać możesz katechizmem</i> , [Kraków] 1575.
Diar	<i>Diariusz sejmu walnego warszawskiego z r. 1556/1557</i> , rękopis.
FalZioł	Stefan Falimirz, <i>O ziołach i o mocy jich...</i> , Kraków 1534.
GlabGad	Andrzej Glaber, <i>Problemata Aristotelis. Gadki z pisma wielkiego filozofa Arystotela ... wybrane</i> , Kraków 1535.
GliczKsiąż	Erazm Gliczner, <i>Książki o wychowaniu dzieci...</i> , Kraków 1558.
GosłCast	Stanisław Gosławski, <i>Castus Iozeph...</i> , Kraków 1597.
GostGosp	Anzelm Gostomski, <i>Gospodarstwo</i> , Kraków 1588.
GórnDworz	Łukasz Górnicki, <i>Dworzanin</i> , Kraków 1566.
GórnRozm	Łukasz Górnicki, <i>Rozmowa o elekcyje, o wolności, o prawie i obyczajach polskich</i> , Kraków ok. 1587.
GórnTroas	Łukasz Górnicki, <i>Troas</i> , Kraków 1589.
GroicPorz	Bartłomiej Groicki, <i>Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego</i> , Kraków 1550.
HerbNauka	Benedykt Herbst, <i>Nauka prawego chrześcijanina</i> , Kraków 1566.
HistAl	<i>Historyja o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego</i> , Kraków 1550.

HistLan	<i>Historija prawdziwa, która się zstała w Landzie...</i> , Kraków 1568.
HistRzym	<i>Historije rozmaite z rzymskich i innych dziejów wybrane...</i> , Kraków 1566.
JanNKar	Jan Januszowski, <i>Nowy charakter polski...</i> , Kraków 1594.
KlonFlis	Sebastian Fabian Klonowic, <i>Flis to jest Spuszczanie statków Wisłą i inszymi rzekami do niej przypadającymi</i> , [Kraków 1598].
KlonKr	Sebastian Fabian Klonowic, <i>Królów i książąt polskich ... króciuchne porządku zawarcie i opis nowo uczyniony</i> , [Kraków ok. 1595].
KlonŻal	Sebastian Fabian Klonowic, <i>Żale nagrobne na ... Jana Kochanowskiego</i> , Kraków 1585.
KochBr	Jan Kochanowski, <i>Broda</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochCz	Jan Kochanowski, <i>O Czechu i Lechu historia naganiona...</i> , Kraków 1589.
KochDz	Jan Kochanowski, <i>Dziewostąb</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochFr	Jan Kochanowski, <i>Fraszki</i> , Kraków 1584.
KochFrag	Jan Kochanowski, <i>Fragmenta</i> , Kraków 1590.
KochJez	Jan Kochanowski, <i>Jezda do Moskwy</i> , Kraków 1583.
KochList	Jan Kochanowski, <i>List do Fogelwedera</i> , 1571.
KochMon	Jan Kochanowski, <i>Monomachija Parysowa z Menelausem</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochNKar	Jan Kochanowski, <i>Ortografija polska</i> , [w:] Jan Januszowski, <i>Nowy charakter polski...</i> , Kraków 1594.
KochOdpr	Jan Kochanowski, <i>Odprawa posłów greckich</i> , Warszawa 1578.
KochOrt	Jan Kochanowski, <i>Ortografija polska</i> , [w:] Joannis Ursini Leopoliensis <i>Methodicae grammaticae libri quatuor...</i> , Lwów 1592.
KochPam	Jan Kochanowski, <i>Pamiętka Janowi na Tęczynie</i> , [w:] <i>idem, Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochPhaen	Jan Kochanowski, <i>Fenomena</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochPieś	Jan Kochanowski, <i>Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochProp	Jan Kochanowski, <i>Proporzec albo Hold pruski</i> , Kraków 1587.
KochPs	Jan Kochanowski, <i>Psalterz Dawidów</i> , Kraków 1579.
KochSat	Jan Kochanowski, <i>Satyra albo Dziki mąż</i> , Kraków [ok. 1564].
KochSob	Jan Kochanowski, <i>Pieśni o sobótcze</i> , [w:] <i>idem, Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochSz	Jan Kochanowski, <i>Szachy...</i> , Kraków 1985.
KochTarn	Jan Kochanowski, <i>O śmierci Jana Tarnowskiego</i> , [w:] <i>idem, Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochTr	Jan Kochanowski, <i>Treny</i> , Kraków 1580.
KochWr	Jan Kochanowski, <i>Wróżki</i> , Kraków 1587.
KochWz	Jan Kochanowski, <i>Wzór pań mężnych...</i> , Kraków 1585.
KochZuz	Jan Kochanowski, <i>Zuzanna</i> , Kraków 1562.
KochMRot	Mikołaj Kochanowski, <i>Rotuły</i> , Kraków 1585.
KołąkSzczęśl	Stanisław Kołakowski, <i>O prawdziwej szczęśliwości...</i> , Wilno 1593.
KromRozm I	Marcin Kromer, <i>O wierze i o naturze luterskiej. Rozmowa dworzanina z mnichem</i> , Kraków 1551.
KromRozm II	Marcin Kromer, <i>Czego się krześcijański człowiek dźieraćć ma. Mnicha z dworzaninem rozmowa wtora</i> , Kraków 1552.

- KromRozm III Marcin Kromer, *O Kościele Bożym albo Krystusowym. Mnicha z dworzanimem rozmowa trzecia*, Kraków 1553.
- KrowObr Marcin Krowicki, *Obrona nauki prawdziwej i wiary starodawnej krześcijańskiej*, Pińczów 1560.
- KuczKat Walenty Kuczberski, *Katechizm albo nauka wiary i pobożności krześcijańskiej...*, Kraków 1568.
- Leop Jan Leopolda, *Biblija to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością ... nowo wyłożona*, Kraków 1561.
- LeszczRzecz Rafał Leszczyński, *Rzecz, którą uzynił do namocniejszego króla Zygmunta Augusta ... Rafał Leszczyński...*, [Kraków 1562].
- ListRzeź [List rzeźników wrocławskich], 1512.
- LubPs Jakub Lubelczyk, *Psalterz Dawida onego świętego ... teraz nowo na piosneczki po polsku przełożony...*, Kraków 1558.
- Mącz Jan Mączyński, *Lexicon latino-polonicum*, Królewiec 1564.
- MetrKor *Matryka Koronna 1511–1540*, rękopisy Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.
- ModrzBaz Andrzej Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej księgi czwore...*, przeł. Cyprian Bazylik, Łosk 1577.
- MurzHist Stanisław Murzynowski, *Historyja żalosa a straszliwa o Franciszku Spierze...*, Królewiec 1551.
- MurzOrt Stanisław Murzynowski, *Ortografija polska...*, Królewiec 1551.
- MycPrz Piotr Mycielski, *Przeostroga to jest Pokazanie upadków inszych ziem, także i Korony Polskiej, z obierania pana z pojszrodka siebie*, [s.l.] 1573.
- NiemObr Jan Niemojewski, *Obrona przeciw niesprawiedliwemu obwinieniu i rozlicznym potwarzam...*, [Kraków] 1583.
- Oczko Wojciech Oczko, *Cieplice*, Kraków 1578.
- OpecŻyw Baltazar Opec, *Żywot Pana Jezusa Krysta ... krótko zebrany*, Kraków 1522.
- OrzJan Stanisław Orzechowski, *Oksza Stanisława Orzechowskiego na Turka*, przeł. Jan Januszowski, Kraków 1590.
- PapPan Bartłomiej Paprocki, *Panosza to jest Wysławienie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich z męstwa, z obyczajów i z inszych spraw poczcziwych...*, Kraków 1575.
- PatKaz III Jan z Szamotuł Paterek, *Kazania [Kazanie trzecie]*, [s.l., ok. 1525].
- Prot *Proteus abo Odmieniec*, [Brześć] 1564.
- RejAp Mikołaj Rej, *Apocalypsis to jest Dziwna sprawa skrytych tajemnic Pańskich, które Janowi świętemu ... zwiastowane były*, [Kraków] 1565.
- RejJóz Mikołaj Rej, *Żywot Józefa...*, Kraków 1545.
- RejKup Mikołaj Rej, *Kupiec to jest Kształt a podobieństwo Sądu Bożego ostatecznego*, Królewiec 1549.
- RejPos Mikołaj Rej, *Świętych słów a praw Pańskich ... krojnika albo postylla*, Kraków 1566.
- RejRozpr Mikołaj Rej, *Krótką rozprawa między trzema osobami...*, Kraków 1543.
- RejWiz Mikołaj Rej, *Wizerunek własny żywota człowieka poczcziwego...*, Kraków 1560.
- RejZwierc Mikołaj Rej, *Zwierciadło albo Kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawom jako we zwierciadle przypatrzeć...*, Kraków 1568.
- RejZwierc Mikołaj Rej, *Zwierzymiec, w którym rozmaitych stanów, ludzi, zwirząt i ptaków kształty, przypadki i obyczaje są właśnie wypisane...*, [Kraków] 1562.

SarnStat	Stanisław Sarnicki, <i>Statuta i metryka przywilejów koronnych...</i> , Kraków 1594.
SarnUzn	Stanisław Sarnicki, <i>O uznaniu Pana Boga wszechmogącego troje kazanie...</i> , [Kraków] 1564.
SienLek	Marcin Siennik, <i>Lekarstwa doświadczone...</i> , Kraków 1564.
SkarJedn	Piotr Skarga, <i>O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem, i o greckim od tej jedności odstąpieniu...</i> , Wilno 1577.
SkarŻyw	Piotr Skarga, <i>Żywotów świętych Starego i Nowego Zakonu z Pisma Świętego i z poważnych pisarzy i doktorów kościelnych wybranych. Część pierwsza...</i> , Wilno 1579.
Strum	Olbrycht Strumieński, <i>O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów...</i> , Kraków 1573.
SzarzRyt	Mikołaj Sęp Szarzyński, <i>Rytmy abo Wiersze polskie, po jego śmierci zebrane i wydane</i> , [Lwów] 1601.
TarDuch	<i>Tarcza duchowna</i> , [Kraków 1533].
WujJud	Jakub Wujek, <i>Judycyjum albo Rozsądek niektórych katolików o konfesji sędziowskiej...</i> , Kraków 1570.
WujNT	Jakub Wujek, <i>Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa...</i> , Kraków 1593.

k. D4v/12: „A” trojakié Polacy mają – w traktacie Kochanowskiego punktem wyjścia opisu ortografii są litery alfabetu łacińskiego, potraktowane jako nazwy klas polskich liter, w skład których wchodzi zarówno właściwe litery łacińskie, jak i ich warianty ze znakami diakrytycznymi (np. „A” = „à”, „á”, „ą”, zob. D4v/12–19; „E” = „é”, „è”, „ę”, zob. E3v/4–8), graficznymi uzupełnieniami (np. „D” = „d”, „dł”, „dł”, „dł”, zob. E2v/24–E3/2) lub dodatkowymi literami (np. „C” = „c”, „ć”, „cz”, zob. Ev/14–16).

k. D4v/13: Piérwszé [„a”] zową łacińskie, które ma swój znak nád sobą – „a” łacińskie ‘litera oznaczająca samogłoskę ustną nieścięsnioną [a], tzw. „a” jasne’; tak też Januszowski – JanNkar E/6–7: *to á z kręską łacińskie, chciał [pan Kochanowski], aby kręski żadnej nád sobą nie miało; swój znak ‘jego, jego własny znak, odróżniający go od innych liter należących do klasy „A”*’.

k. D4v/14: kręskę z góry ná dół wiedzioną od prawej ręki ku lewej – *ku lewej ‘do, w kierunku lewej’*, zob. np. OpecŻyw 114: *O Jezu pokorny, jenżeś posłan od Ánnásza ku Kajfászowi; w połączeniu z określeniem kierunku zob. np. RejZwierz 115v: Serce by chciało wzgorę, kámién k ziemi ciągnie*, por. też KochJez Bv: *á wnet dymy wstáły, Gęste ku niebu*.

k. D4v/15: jáko „zádný”, to jest ‘niecudny’ – *jako ‘jak, tak jak’*, wyraz użyty w funkcji spójnika wprowadzającego wypowiedzenie stojące poza głównym związkiem składniowym, pełniące funkcję odsyłacza do źródła informacji lub obserwacji odbiorcy, zob. np. FalZioł IV 30a: *Śledź jest ryba morska, jako pisze ten Izzydo<rus> o przyrodzeniu rzeczy jich*; KromRozm I A3v: *Á daj sám dwie ná łék, jáko Stánczyk mowí; zob. też KochWr 20: ále odložywusy té wróžki ná stronę – jáko jé ty zowiesz – chciałbych od ciebie co gruntowniejšého słyszeć; „zádný” ‘brzydki’*, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską nieścięsnioną [a]; zob. np. GłabGad D4v: *Czemu wedlug cudnej albo żadnej sprawy paznochtow ludzie poznawamy dobrej albo zlej kompleksyjey*; GórnDworz L17v: *Otoż iż piękne białogłowy záwody ná się pokusy mają, á zádných níkt ocz nie prósi, záwody tedy piękne odmarwiác zwykły, i zá tym to ídzie, iż muszjá też być cnotliwsze niż żadne*; por. również w wariancie z negacją *niezádný* ‘niebrzydki, ładny’, zob. np. GórnDworz G2: *Á dopiero więc ná owę białogłowę (mowię nie zádną) náder miło pátrzyć*; zob. też KochPieś 21: *przedsię go nálewaj, Á kto z niezádnym głosem*,

przed pány zaśpiéwaj; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/4: „A” *trojákíe Polacy wymawiają. Naprzód, gdy mówią „żadny”, to jest ‘niecudny’, á to zowiem „a” łacińskie.*

k. D4v/15–16: Drugié [„a”] zowá swoim, to jest polskim – „a” *polskie* ‘litera oznaczająca samogłoskę ustną ścięsnioną [ã], tzw. *a* pochylone’, tak też Januszowski – JanNKar E/17–19: *Wedle zwyczajú bowiém stáręgo i już zázwiętego, to „a” polskié bylo po prostu písané bez kręski.*

k. D4v/17–18: jáko „zádny”, to jest ‘nikt’ – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „zádny” ‘nikt, ani jeden’, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską ścięsnioną [ã]; zob. np. RejWiz 193v: *żadnego nie wióde w tákíe niedbáłości, Áby leżał ná słońcu, jáko pies we młósci*; zob. też KochFrag 17: *Przed śmierzicą żaden schrónić sie nie móże*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/7: „A” *trojákíe Polacy wymawiają. ... Drugi raz, kiedy mówią „żáden”, to jest ‘nikt’.*

k. D4v/18: Trzecie [„a”] zowieimy ciężkim – „a” *ciężkie* ‘litera oznaczająca samogłoskę nosową [a]’; w tym znaczeniu w St. XVI jest to jedyne poświadczenie.

k. D4v/19: jáko „poządny” – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do D4v/15; „poządny” ‘oczekiwany z upragnieniem, upragniony’, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską nosową [a]; zob. np. GosłCast 31: *Poządny sen z oczu zszedł, myśl nieuskromióna Wzbiłá sie ná świat*; zob. też KochTr 17: *Czásie, poządnej ojce niepánięci, ... Zgój smutné serce, á ten žal surowy Wybój mi z główy*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/10: „A” *trojákíe Polacy wymawiają. ... Trzeci raz, kiedy chcemy rzec „poządny” ‘optabilis’.*

k. D4v/19–20: To ostatnie [„a”] zázwždy swym znákíem znáczyć trzebá – *zawždy* ‘zawsze, stale’, zob. np. BierRozm 7: *w sytości Bywa dosyć mierzionósci, A i rozkosz ustawiczná Nie móże być zawždy wdzięczná*; zob. też KochCz A4v: *ponieważ káżdý naród słowięński swoim własným przezwiskiem zázwždy był miánowan; swym znákíem* – zob. komentarz s. D4v/13.

k. D4v/20–21: dwoje piérwsze jeno w ten czás, kiedy słowo jednáko sie pisze – *jeno* ‘jedyne, wylácznie’, zob. np. RejWiz 98v: *Ábowiem jedno tákich klenoty sie zdobia, Ktorzy przy zacnych spráwach w cnotę sie sposobia*; zob. też KochWr 21: *Á z Unijéj nie widzę, byście co inszego dotychmiast z obudwu stron odnieśli, jeno niechuc i waśni przeciw sobie*; o oboczności *jeno | jedno* zob. wstęp; *jednáko* ‘tak samo’, zob. np. BierEz O3: *Aniciem mogá z sobá być, Ktorzy jednáko nie chcą żyć*; zob. też KochPs 73: *I mądry umrze, á umrze i głupi, Jednáko z dusze śmierz obudwu złupi.*

k. D4v/21–22: téj istéj litery wymawianím różny ma i wykład – *ten isty* ‘wspomniany, rzeczony, ten, o którym mowa wyżej’, zob. np. CzechEp 198: *Iż jesli słowo to, ktore też jest Bogiem, jáko i Bog ociec, tworzyło, tedy koniecznie będzie musiało być drugim, á nie tymże istym Bogiem*; zob. też KochWz 142: *Posławszy tedy slugę swégo ten to isty kazał jéj do siebie przysć*; KochZuz A4: *Ále miał z nas obu mocy ten isty niecnotá, Wydárt sie nam i wyskoczył, odemknáwszy wrotá*; wykład ‘objáśnienie sensu, znaczenia’, zob. np. WujNT przedm 29: `` *Tákíe dwie kresce lepák ná brzegu wyrázone známionują wykład słów trudniejszych w tekście przy tymże znáku polożonych.*

k. D4v/22–E/1: jáko sie tám wysszój ukazało w tym słowie „zádny” á „zádny” – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz s. D4v/15; *ukazać* ‘udowodnić’, zob. np. GroicPorz o: *i będzie sie opowiadał, iż tu jáwnie przed sądem gotow sie uspráwiedliwić i niewinność swoję ukázáć*; zob. też KochZuz A4v: *Bá wiére, siádz między námi, á ukáz po sobie, Że więcéj Bóg niżli stárym dáł rozumu tobie*; „zádny” á „zádny” zob. komentarz do w. D4v/15 i D4v/17–18.

k. E/2: dla dobrych rymów – *dobry* ‘słuszny, włáciwy, poprawny’, tak w XVI wieku w odniesieniu m.in. do wytworów artystycznych i językowych, zob. np. Górnrzm L2v: *dobrego gránia ná lutni lutniá sámá przyczyná jest, á nie ten mistrz, co strony łekce*; GliczKsiąż 18v: *Ná ostátek ... sie náuczá dobrze czytáć dobrá á zupełná łácinę, w ktorej będzie wiersz.*

k. Ev/2: „B” dwoje – od tego miejsca charakterystyka poszczególnych „klas” literowych rozpoczyna się od wyrażenia typu „X” *jedno, dwoje, troje itd.*, będącego elipsą zdania otwierającego akapit tekstu poświęcony literze „A”: „A” *trojákíe (Polácy máją)*. Od tego miejsca stosowany jest

też inny niż w akapicie poświęconym klasie liter „A” sposób odróżniania samogłosek [a] i [â] – do oznaczania samogłoski nieściśnionej wykorzystuje się literę „a” (w transkrypcji tekstu – zgodnie ze zwyczajem oznaczania samogłosek w drukach XVI-wiecznych i współczesną tradycją ich transkrybowania – odpowiada jej litera „â”), w funkcji oznaczania samogłoski ściśnionej używana jest litera „a” (w transkrypcji oddawana za pomocą litery „a”); więcej szczegółów zob. wstęp.

k. Ev/2–3: piérwsze [„b”] nie jest nic różné od łacińskiego – *nic* ‘wcale, zupełnie, w ogóle’, zob. np. BielKron 200: *powiádali przed biskupem, żesmy nic przeciw przykazaniu bożemu nie wykroczyli*; zob. też KochSat A4v: *By też nawięcej przegrał, nic go to nie smuci*; „b” łacińskie ‘litera oznaczająca spółgłoskę niepalatalną [b]’.

k. Ev/3: jáko „ślub”, to jest ‘przyrzeczenie’ – *jako* zob. komentarz do w. D4v/15; „ślub” ‘zobowiązanie, przyrzeczenie, przysięga’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [b]; zob. np. KrowObr 143: *Jáko Pan Bog mowi do każdego człowieka, ukazując mu nieczystość jego: ... Przykryłem sromotę twoję i przysiągłem tobie, i uczyniłem ślub z tobą*; zob. też KochPs 113: *Śluby czynicie Pánu i oddajcie, Známięnité dáry przynaszajcie*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/13: „B” *dwojako: naprzod „ślub” ‘sponsio’*.

k. Ev/3–4: drugié [„b”] násze własné – *własny* ‘przynależny komuś, czemuś, swoisty dla kogoś, czegoś’, zob. np. WujNT 807: *Rzym Bábilonem názwany. (-) Á Orozyjus daje tę przyczynę, przez Piotr Ś<więty> nie názwał Rzymu własnym imieniem: iż, práwi, że Jeruzálem uciekszy z więzienia, nie chciał, áby wszyscy wiedzieli, gdzie by mieszkał*; zob. też KochCz A4v: *ponieważ káždy naród słowięński swoim własnym przewiskiem zázwdy był miánowan, jáko to Bulgárowie, Serbi, Słowacy i wiele inyszch; nasze własne „b” ‘litera oznaczająca spółgłoskę palatalną [b]’*.

k. Ev/4–5: jáko „ślub”, to jest ‘przyrzecz’ – *jako* zob. komentarz do w. D4v/15; „ślub” – forma 2. osoby trybu rozkazującego czasownika *ślubić* ‘obiecac, przyrzec’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [b]; zob. np. RejRozpr H: *Bo ślubi wrocić w godzinie, Więc ledwy w rok, czásem zginie*; zob. też KochPieś 16: *Niechaj nie schodzi cáło, Coć sie do rąk dostało: Zá to, co ma być, żaden ci nie ślubi*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/13: „B” *dwojako: naprzod „ślub” ‘sponsio’, potem „ślub” z kreską ‘sponde’; przyrzecz – 2. osoba trybu rozkazującego czasownika przyrzec ‘obiecac, zapewnić kogoś o czymś’, zob. np. Mącz 84a: Cedo dextram, daj mi ná to rękę, to jest przyrzecz mi*.

k. Ev/5–6: á iż się rzadko tráfia, nie wádzi nic, że zázwdy znáczoné będzie – *a iż ‘a ponieważ’, por. np. Diar 58: A iż to powiedają, że nikogo nie mianujemy, ja jeden mianuję kościół pinczowski, który jest spustoszon; trafiać się ‘zdarzac się, występować’; zob. np. BudBib c2v: Często się im tego bárzo tráfia i w przekládaniu ksiąg stárego przymierza*; zob. też KochFrag 7–8: *Księdzá Krupskiego kón miał ten obyczaj, że od komi nie dał sie ládá jáko odwodzić, i często sie tráfiáło, że potkawszy sie z drugimi, rad sie náзад wracał; wadzić ‘przeszkadzac, utrudniać’, zob. np. RejWiz 18: W kádej sprawie poczcliwość miaré záchowajmy, Á co z końcem przypaść ma, ná to pogládajmy. Boć i ubior nie wádzi, gdy ná nim forboty Upsztrone poczcliwością, á bramy ze cnoty*; zob. też KochPieś 20: *Wszystko wádzi: by-ć ná nos biédna muchá pádlá, Miecesz głowa; nic ‘wcale, zupełnie, w ogóle’, zob. komentarz do s. Ev/2; zázwdy ‘zawsze, stale’, zob. komentarz do w. D4v/19–E/1*.

k. Ev/6–7: chociaby téż słowo żadnéj różnice około wykłádu nie miáło – *chociaby ‘gdyby nawet’, zob. np. GliczKsiąż Qv: ociec niechby w tąż szedł, choćby nie z pieniądzmi*; zob. też KochCz B: *Bo chociaby kto rzekł, że to byli Słowacy, tedy to nie może stać. Bo Słowacy przeszli przez Dunaj i nád morzem Weneckim usiedli; około ‘w sprawie, ze względu na’, zob. np. KromRozm I O marg: Jáko sie mamy záchowác około złego uzywania rzeczy dobrych*; BielKron 248v: *Ámurat frásował sie sam w sobie, iż ták około málej rzeczy wiele ludzi potracił*; zob. też KochNKar G1v: *PRZESTROGA około tych liter; wykłád ‘objaśnienie sensu, znaczenia’, zob. komentarz do w. D4v/19–E/1*.

k. Ev/14–15: „C” troje: piérwsze z łacińskim jedno, jáko „nic” – „C” *troje* zob. komentarz do w. Ev/1; *piérwsze z łacińskim jedno* – zdanie eliptyczne z pominięciem podmiotu, dopełnienia i orzecznika (*piérwsze* [„c”] *z łacińskim* [„c”] [*jest jedno*]); „c” *łacińskie* ‘litera oznaczająca spółgłoskę niepalatalną [c]’; *jeden* ‘ten sam, wspólny, taki sam’, zob. np. Mącz 417b: *In eadem sententia stare, w jednym mniemaniu trwać*; zob. też KochPs 101: *Wymaż je z ksiąg żywotnych, niechaj żył nie będzie Położon w jednym z dobrými rzedzie*; KochOdpr C2: *Potym się już żaden Długą rzeczą nie bawił – jeden głos był wszystkich*; jako ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „nic” – leksem używany w XVI wieku w trzech funkcjach: zaimka, przysłówka i partykuły, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [c]; por. np. BierEz 14v: *Bog widzi serce każdego, Przed nim niemáš nic tájnego*; LubPs A6v: *Nic sie nie wstyďaj chwalić Pána Bogá swego*; GlabGad H7: *Czemu jedne jajca pukają w ogniu, gdy je pieką, á drugie nic*; zob. też KochFr 45: *Widzę ciałe szyszaki, tarcze nieskrwawioné, Widzę drzewá i grotý nic nie náruszoné*.

k. Ev/15: drugie z kréską, jáko „nić” – *jako* ‘tak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „nić” ‘cienki sznureczek służący głównie do szycia’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ć]; zob. np. HistRzym 94: *Á gdyż był posádzon ná on stolec, kazał wwiézać ostry miecz náđ jego głowú ná cienki nici*; zob. też KochWr 19: *i filozofowie, którzy ... prawdy ták jáko kłébká po nici szukáli*; jako przykładowy wyraz z [ć] również w MurzOrt B2v/8: „ć” (*Tak*): „ćichy”, „pić”, „bić”, „robić”, „nić”.

k. Ev/15–16: trzecie z przydaním téj litery „z”, jáko „czeladź” – *przydanie* ‘dodanie, dołożenie czegoś’, por. np. ArtKanc kt: *Pieśni Duchowne ... z przydaniem pieśni niektórych i psalnow nowotnych*; SkarJedn 315: *Naprzod tedy dájem im S. Symbolum ... ktore sto i pięćdziesiąt biskupow ná powszechnym cárogradzkim zborze uczynli, z przydaním onego słowá „i od Syná”*; jako ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „czeladź” ‘służba, słudzy, domownicy; też uczniowie uczący się rzemiosła’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ć]; zob. np. KochPieś 10: *Rozkaż, pánie, czeládzi, Niechaj ná stół dobrého winá przynaszájá*; por. też Prot C4: *Dobrymi gospodarzmi pospolicie zowiem, co się o dobrá czeladź napilniej stárajá*; ListRzeź 7: *iż to Rzemiesło nasze uskarża sie ná ten niedostatek naszego rzemiesła, ktory sie jeszcze więcej rozszýrza i mnoży w ten obyczaj, iż czeladź albo towarzysze, będąc w służbie, nie są posłuszni*.

k. Ev/17–18: które się kolwiek na dwoje ábo ná troje dzielá – *którykolwiek* ‘jaki tylko’, por. np. KochWr 22: *áby wszystkie rzeczypospolité, którekolwiek ciałóć i bezpieczeństwo swé milujá, tego práwá przeciwko niemu użyli*; por. też GroicPorz kk2v: *rzeczy, ktorekolwiek przy złodzieju pojmaným zástawano, urzad zábierał; dzielić się* ‘być dzielonym, ulegać podziałowi na części’, zob. np. KochWr 30: *Ále skoro ono zjęćie i spółek wilgotności przyrodzonych [w ciele ludzkim], ná których żywot należy, imie sie dzielić i psowác, tedy i obyczajé ludzkie muszą sie niéćo odmienić*; por. też GroicPorz ffv: *Tá [linia prosta w drzewie krewności] sie ná dwojé dzieli*.

k. E2v/23: „D” jedno, jáko „drab”, „dąb” – „D” *jedno* zob. komentarz do w. Ev/1; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „drab” ‘żołnierz najemny; lotr, opryszek; nędznik, biedak’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [d]; zob. np. HistAl [I3]v: *i dla wielkiego zimná umárło drabow pięć set, ktore Áleksander przykázal w grobiech pochowác*; Górndworz T7: *Podobne temu lotrostwo wyrzadzil drab jeden dobremu nászemu pánu Jákułowi Borowskiemu dworzáninowi, gdy mu przedał korzeń grzybieniówy miásto pokrzyku*; RejWiz 103v: *Świat chytry chłop. Nástáwiał nam krzewiny z roznemi przysmáki, Do ktorych dziwno tudzi nędzne nieboraki. Wiszá wienće z wiechámí, w okniech stojá waby, Do ktorych zewszáđ lecá nászy chudzi draby*; zob. też KochSz A3v: *Drab ná prost chodzi, ále z boku kole*.

k. E2v/24: „Dz” troje: piérwsze, gdy piszem „wiédź”, to jest ‘bądź pewien’ – „wiédź” – forma 2. osoby trybu rozkazującego czasownika *wiedzieć* ‘mieć wiedzę na jakiś temat, być pewnym czegoś’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [ʒ]; zob. np. SkarŻyw

390: *á jeśli on jest fálszerz, jáko wiem, nie żyw go, Boże moj, áby tej godziny nie doczekał*; zob. KochWr 33: *Ábo którym tego fortélem doszto? Trudno to wiedzieć, bo sie w nocy działo*.

k. E3/1–2: drugie z kreską, jáko „wiedź”, to jest ‘zá rękę ábo zá cokolwiek’ – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „wiedź” – forma 2. osoby trybu rozkazującego czasownika *wieść* ‘iść obok kogoś, prowadząc go’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ʒ]; zob. np. HistRzym 40v: *Á prelat go wiedzie do stárosty, to jest do spowiedniká, przez ktore bywa wiedzion ná drogę zbáwienia*; zob. też KochWz 138: *Á gdy pánnę do ślubu wiedziono, dawszy znák pomocníkóm swym, rzucił sie sam naprzód do niéj*.

k. E3/2: trzecie z kreską ná dole, jáko „liđba” – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „liđba” – wariant graficzny (zapis fonetyczny, a nie morfologiczny) leksemu *liczba* ‘pojęcie matematyczne; kolejność, rząd, następstwo; arytmetyka, matematyka; rachowanie’ (tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ʒ]), dość częsty w XVI wieku – w źródłach Śl. XVI fonetyczna pisownia tego leksemu poświadczona została 149 razy, por. np. SkarŻyw 87: *Skąd nie tylo wiele heretyków, ále i z pogánstwá silna liđba do wiáry świętej przystępowáła*; BielŻyw 151: *Też ci ślę mieszek z makiem, aby wiedział, że wiele ludzi moich jest, áż im liđby niemasz*; w tekstach Kochanowskiego wariant ten występuje wyłącznie w KochNKA (1 raz) i w KochODpr (3 razy, bez poświadczeń wariantu *liczba*); por. np. KochODpr B2: *Co już powtarzam nieraz, że ná świecie Mniej dobr dáleko niżli złych przypadków*. PANI: *Mniej ábo więcej, rowna li też liđbá* [translit. liđbá] *Obojgá, korzyść niewielka to wiedzieć*, zob. też B2v, C3.

k. E3v/4–6: „E” troje: piérwsze równé łacińskiemu, á to ma kreskę nád sobą, jáko i łacińskie „á”, jako w tym słowie „Panié” ‘Domine’ – „E” troje zob. komentarz do s. Ev/1; *równy* ‘jednakowy, taki sam’, zob. np. Mącz 127d: *Similitudinem ex vero effingere, práwie jáko ma być rzecz niektórą tráfić, to jest rowną uczynić*; zob. też KochMon 49: *Á Tęczę záś przymioslá wieść pięknej Helenie, Twarz Helikáonowej májąc równą żenie Láodycy*; „e” łacińskie ‘litera oznaczająca samogłoskę nieścieśnioną [e]’; *jako* i ‘podobnie jak’, zob. np. RejAp 6: *Ábowiem tá siedmioráka liđbá záwždy sie nawięcej Duchowi Świętemu podobáta, jáko i niżej usłyszmy o siedmi trąbach, o siedmi pieczęciach*; zob. też KochTr 24: *Śmiertelna, jáko i ty, twojá dziewká bylá; panié* – forma wołacza liczby pojedynczej rzeczownika *pan*, używanego w XVI wieku w wielu znaczeniach, m.in. ‘Bóg’, ‘zwierzchnik’, ‘członek wyższej warstwy społecznej’, ‘rycerz zakonny’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z samogłoską nieścieśnioną [e]; zob. np. CiekPotr 39: *do ujźżenia, pánie Złotogrodzki*; zob. też KochPs 35: *Pánie, grzéchy moje Nieprzeliczoné zgládz*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/18: „E” *trojako: „pánie” ‘domine’*.

k. E3v/6–7: drugie [e] nászê, jáko tu: „paniè” ‘dominae’ – „e” nasze ‘litera oznaczająca samogłoskę ścieśnioną [ɛ]’; „paniè” – forma mianownika liczby mnogiej rzeczownika *pani*, używanego w XVI wieku w wielu znaczeniach, m.in. ‘kobieta’, ‘zwierzchniczka’, ‘żona’, ‘kobieta wyższego stanu’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z samogłoską ścieśnioną [ɛ], zob. np. OpecŻyw 10v: *tylko jidzie z jej miłością [Maryją] pokora, ubostwo a sromieźliwość, ktoré są panié wielmi náczelné*; zob. też KochMon 57: *Á trojáńskie pánie Będa mię kłáć*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/18: „E” *trojako: „pánie” ‘domine’, „paniè” ‘matronae’*.

k. E3v/7: ostatnie z kreską álbo z ogonem, jáko to: „vczynię” – „e” z kreską albo z ogonem ‘litera oznaczająca samogłoskę nosową [ɛ]’; „vczynię” – forma graficzna 1. osoby czasu teraźniejszego czasownika *uczynić* ‘zrobić, wykonać, spełnić, zrealizować, sprawić coś, przyczynić się do czegoś’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z samogłoską nosową [ɛ]; zob. np. BierRozm 16: [łakomstwo] *z człowieka nalepszego Wnet uczyni przewrotnego*; zob. też KochPieś 29: *Tobiem ja złęgo słowá nie rzékł jáko żywo (Co drugi rad uczyni, gdy mu miejsce krzywo)*.

k. E3v/8–9: *Á* w pisaniu tych wszystkich *ták* sie zachować, *jáko* się i o pierwszój literze mówiło – *a w pisaniu tych wszystkich (liter)* – konstrukcja eliptyczna; *zachować się* ‘postąpić w pewien sposób’, zob. np. WujNT 20 przedm: *W samym lepák Pismá Ś<świętego> ná polskie przekładaniu *tákem* się zachował, ... że ... ile rzecz nászá polska dopuszczáá, słowom od słowá przelożył, nic nie przydawając, ani ujmując, ani odmieniając z Pismá Ś<świętego>*; zob. też KochTarn 78: *Był wziętym u wszech ludzi, nióst pierwszše urzędy, Á według przystojenstwa zachował sie wszędy; jako ‘jak, tak jak’* zob. komentarz do w. D4v/15.

k. E3v/10–11: *áby* znaki ná żadnym nie były, chyba gdzie trzeba dla przyczyny powiedzianej – *chyba gdzie* ‘jedynie, wyłącznie tam, gdzie’, zob. np. SkarŻyw 201: *Od tego czasu wielki miał dar świętej czystości, á przedsię białych się głow rozmowy bárzo strzegł, chyba gdzie duchowna potrzeba to ná nim wyciągáá*; zob. też KochNKar F4/12–13: *T jedno: a po „th” w polskim języku nic, chyba gdzie greckie słowa: „Thetis”; dla przyczyny ‘z powodu’,* zob. WujNT 163: *Żaden człowiek nie ma złe czynić ani złego pozwálać dla żadnej przyczyny*; zob. też KochSat B3: *Tego baczyć nie mogą, dla której przyczyny Wolicie do Włoch albo do Niemiec stać syny, Mając swe szkoły doma; powiedziany ‘wyżej wymieniony, wspomniany’,* zob. np. FalZioł V 47v: *Żyły nie zacinaj, ale z wierzchu pisanych rzeczy używaj kminu á już powiedzianych rzeczy*; u Kochanowskiego poza Ortografią brak poświadczeń.

k. E3v/11–12: wyjąwszy to ostatnie, które zówždy swé piątno ma nieść – *wyjąwszy* ‘z wyjątkiem, oprócz’, zob. np. GórnRożm B2: *wam, wyjąwszy Litwę, która do was dobrowolnie z Jágięlem księżciem swem przystáá, ledwo połowicá Polski zostáá*; zob. też KochFrag 53: *Mojá *ták* łączná duszá sie nie czuje, Áby pociechę jáką przyjąc miáá, Wyjąwszy kiedy prózna będzie ciáá; to ostatnie [„e”]* ‘ostatnie z wymienionych „e”, czyli litera oznaczająca samogłoskę nosową [ɛ]’; *zawždy* ‘zawsze, stale’, zob. komentarz do w. D4v/19–E/1; *piątno* ‘znak wyróżniający’, zob. np. OrzJan 32: *niemász dla czego sie bać ludzi tych, którzy w niewoli są u Turká: brácia to wászy są, tymże piątmem krzyzá świętého co my oznáczeni*; zob. też KochPhaen 15: *Té [gwiazdozbiory] tedy pewnym piątmem święcá rozeznáné, Lecz pod Zájacem cięmné i niemianowané; nieść* ‘mieć przy sobie, na sobie’, zob. np. Leop Ioann 19/5: *Wyszedł tedy Jezus ná dwor, niosąc koronę cierniowá i páwłoczáne odzienie*; zob. też KochSob 67: *Chwałá Bogu, że té kráje Niosą inszé obyczáje*.

k. E4/11: „F” jedno, *jáko* „farba” – „F” jedno zob. komentarz do w. Ev/1; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „farba” ‘barwa, kolor; barwnik; kosmetyk do malowania twarzy’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [f]; zob. np. GłabGad B4v: *Czemu ludzie roznej farby oczy miewają; GliczKsiaż P8: Rozumiem temu, iż cudność nie ná farbie należy, ále ná porzádnem málowániu*; BielKron 452v: [ludzie jednego wyspu] *brwi nád oczyma fárbują rozmáitemi fárbámi*; zob. też KochPam 81: *Jákíe mirty nád chłodnym Eurotá sie rodzą Álbo kwiatki rozlicznych farb ná wiosnę wschodzą*; KochPieś 22: *Bo łącznó zliczysz pod oczymá kárby; Tego nie zetrá i weneckíe fárbby*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/20: „F” jednáko: „fárbá”, „Fiedur”.

k. E4/13: „G” *tákże* – ‘„G” jak „F”, także jedno Polacy mają’.

k. E4/13–15: Chyba to powiedzieć trzeba, że go Polacy nie używają ná dwoje *jáko* łacinnicy, ále tylko w jedno – *chyba* ‘tylko, jedynie’, zob. np. CiekPotr 22: *Wszystkę májętność swoję nieborak utyrał ... chciałbym ráutowác chudzinę. (–) Chyba z swego. (–) Z mojego, bo to, co jest twoje, jest i moje*; zob. też KochFr 35: *Chyba w serce, Miłości, proszę, nie udérzaj, Ále ná káždy członek inszy śmiele zmiérzaj; na dwoje ‘na dwa sposoby, dwojako’,* zob. np. BudNT II: *Łacínski stáry przekład ná dwoje się rozumieć może; nie używają ná dwoje *jáko* łacinnicy* – w pisowni średniowiecznej litery „g” używano również na oznaczenie głoski [j] (była to maniera graficzna przejęta przez polskich pisarzy-kopistów z grafii starofrancuskiej bądź starowłoskiej), por. np. zapisy z Kazania na dzień Wszech Świętych (XV wiek), k. 220v: „gýmjenýa” ‘jimienia’, „swogego”

‘swojego’; *jako* ‘podobnie jak’, zob. np. Strum P2v: *przez twé niedbáłstwo i niedoórznieńi stáć sié szkódá, jáko tego dosyć bywa, kiedy ryby z wodą ... wynidą*; zob. też KochWr 20: *w nieprzyjacielskié ręce przyjdzie [Rzeczypospolita] jáko Grécya zá niedawnych lat; łacinnik* ‘człowiek mówiący po łacinie, znający język łaciński’, zob. np. GliczKsiąż L2: *Ták kto chce dobrem łacinnikiem ostáć, do kolegium álbo do szkoły ma sié weszbráć*; zob. też KochNKar E4v/9: „I” *Polácy używają jako i łacinnicy; w jedno* ‘na jeden sposób, jednakowo’, zob. np. WujNT 1.Cor 12/13: *w jednym Duchu my wszyscy w jedno jesteśmy okrzczeni*.

k. E4/15: *jáko tu*: „garniec” – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „garniec” ‘garnek’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [g]; zob. np. FalZioł II 18d: *Ty ziola warz w wielkim garniezu; zob. też KochPs 97: Byście wy między gárnicy w szczérych sádzach spáli, Przędzie wy swoją krasą bédziecie równáli Z gołębiem náśliczniejszym*.

k. E4v/2–3: „H” wedle grámátyków nie jest literá – *gramatyk* ‘znawca jakiegoś języka i literatury tegoż języka’, zob. np. CzechEp 67: *może być ták: praesens, niniejszy, jáko i imperfectum, niedokończony, jáko gramátycy uczą*; Mącz 148b: *Grammaticus, grámátyk, to jest mistrz náuczyciel, który dobrze uczony jest w którym języku, ták iż może insze uczyć i wykład álbo wyrozumienie czynić ná autory, które w tym języku są nápisáne; nie jest litera* – konstrukcja z czasownikiem *być* w funkcji łącznika przy orzeczniku wyrażonym rzeczownikiem w mianowniku, powszechna w XVI wieku (15 591 poświadczeń w źródłach Śl. XVI), zob. np. KromRozm II I2: *Mysny jest obrzezanie, ktorzy duchem służymy Bogu; GroicPorz gg4v: Świekie jest żony mej ojciec; „H” nie jest litera* – nawiązanie do pisowni greckiej, w której dźwięk [χ] oznaczony jest za pomocą znaku „” zwanego przydechem.

k. E4v/3–4: Polacy, kiedy chcą wymówić greckie „χ”, tedy piszą „ch”, *jáko „chwála”, „chwila”* – greckie „χ” ‘litera oznaczająca spółgłoskę tylnojęzykową szczelinową [χ]’; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „chwála”, „chwila” – formy 3. osoby liczby mnogiej czasownika *chwalić* i narzędnika liczby pojedynczej rzeczownika *chwila*, tworzące tzw. parę minimalną, w obrębie której rozróżnienie między oboma leksemami zapewnia wyłącznie opozycja fonologiczna /â/ | /i/; przytoczenie tych właśnie form (zamiast podstawowych: bezokolicznika *chwalić* i mianownika liczby pojedynczej *chwila*) w akapicie poświęconym zapisywaniu litery [χ] jest niezrozumiałe – w pozostałych przypadkach Kochanowski jako przykładów regularnie używa form podstawowych (mianownika i bezokolicznika), inne formy stosowane są wyłącznie w przypadkach uzasadnionych (np. jako ilustracja istotności rozróżnienia między samogłoskami [e] | [é] | [e], zob. w. E3v/4–12); być może przykłady te mają obrazować opozycję fonetyczną [χ] | [x̣] ([xvâlɔ] | [x̣vílɔ]), nie zmienia to jednak faktu, że dla zilustrowania jej wystarczyłoby użycie form podstawowych *chwála* | *chwila* ([xvála] | [x̣víla]).

k. E4v/9–11: „I” Polacy używają *jáko* i łacinnicy: i miásto wokálisza, *jáko „nigdi”*, i miásto *consonantem*, *jáko „Ian”* – *jako* i ‘podobnie jak’, zob. komentarz do w. E3v/4–6; *łacinnik* ‘człowiek mówiący po łacinie, znający język łaciński’, zob. komentarz do w. E4/14; *miásto* ‘w zastępstwie, w charakterze, w funkcji’, zob. np. WujNT 7 marg: *Dusza, wedle sposobu języká żydowskiego, miásto zdrowia ábo żywotá często sié w piśmie kładzie*; zob. też KochPs 159: *Á pan nád niemi oblok miásto zasłony We dnie wiészal, á w nocy słup rozpalony; wokalisz* ‘samogłoska’, zob. np. MurzOrt B2v: *Á gdy to „i” trafi sié między dwiema z wokaliszów przerzeczonych, z poslednim má być wymawiano, jako w słowách: „mdleię”, „leię”, „pieię”*; *jako* ‘jak, tak jak’ – zob. komentarz do w. D4v/15; „nigdi” – forma graficzna zaimka *nigdy* ‘w żadnym czasie, ani razu; wcale, w żadnym wypadku, pod żadnym warunkiem’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z samogłoską [y]; *consonantem* – forma biernika liczby pojedynczej łacińskiego rzeczownika rodzaju żeńskiego *consonans*, -tis ‘spółgłoska’.

k. E4v/11–12: do dyftongu *mym* zdánim snádniejszé ypsilon, *jáko „móy”, „dáy”* ábo „dáj”, „mój” – *dyftong* ‘połączenie w jednej sylabie dwóch liter oznaczających samogło-

ski, tu: połączenie litery oznaczającej samogłoskę z literą oznaczającą głoskę [j]', wedle Sł. XVI poza KochNKar leksem ten wystąpił 4 razy wyłącznie w JanNKar, np. G: *Iż w tym słowie „Buog” i „wuodz” te dwie literze spojone „uo” są ráczzej dyftongiem; snadny ‘nadający się, właściwy’, zob. np. WujJud 189v: Ná to czásy snádniesze być nie mogą, jáko są ich własne świetá od Kościólá przykazáne i ustawione; ypsylon ‘nazwa greckiej litery «Y, y»’, zob. np. JanNKar F4v: *To ypsylon, jáko pochodzi od „v” greckiego, ták by też kłásć sie nie miáło równo z literą „i”*; „mój”, „day” abo „daj”, „mój” – warianty graficzne dwóch form: mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego zaimka dzierżawczego *mój, moja, moje* oraz 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *dać*; na podstawie użytego w tej konstrukcji spójnika *abo* (wiążącego wymienne człony alternatyw, zob. Sł. Koch, hasło *albo*) sádzić należy, że w XVI-wiecznej świadomości graficznej litera „j” funkcjonowała jako wariant pisowniany litery „y” (a zatem też była ypsylonem); wyrazy te jako przykłady obrazujące pisownię spółgłoski [j] użyte zostały również w MurzOrt B3/4: „j”: „moj”, „twoj”, „wiekújsi bracia”, *to też nie má być z inszym wokaliszem wymáwiáno*.*

k. F/5: „K” jedno: „kokoś”, „kur” – „K” jedno zob. komentarz do w. Ev/1; „kokoś” ‘kokosz, kura’, zob. GórnDworz Q6: *powiedz ..., iż kokosz siedzi ná jájcach*; „kur” ‘kogut’, zob. np. BierEz K4v: *Kur, który kokoszy wodził, Z drugim kurem záwždy sie bił*; zob. też KochPieś 30: *To tego, i co lepij oni tám umieją, Cálą Bożą noc będzie, aż kury odpieją*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/26: „K” jednáko: „kur”, „káptun”.

k. F/7–8: „L” dwoje: jedno łacińskie, które ták pisáć: „ladaco” – „L” dwoje zob. komentarz do w. Ev/1; „l” łacińskie ‘litera oznaczająca spółgłoskę dźwiękową [l]’, które tak pisáć – konstrukcja eliptyczna: *które tak (należy, trzeba) pisáć; „ladaco”* – konstrukcja *lada* (partykuła) + *co* (zaimek) ‘cokolwiek, wszystko; byle co’, w XVI wieku też w wariancie pierwotnym z *leda*; zob. np. KrowObr 108v: *Ábowiem mi nie ládá o co idzie, ále o duszę, nád którą nie mam nic droższego*; KochList 2: *Kiedy już zasiejemy, komin wokoło obsędziemy, a lada co i mowimy, i piszemy*.

k. F/8–9: „L” dwoje: ... drugie *barbarum*, które ták pisáć: „klotka” – *barbarus* łac. ‘cudzoziemski, nieznany łacinie’; „l” *barbarum* ‘tu: litera oznaczająca spółgłoskę zębową [l]’, w XVI wieku poza traktatem Kochanowskiego brak poświadczeń; „klotka” – powszechna w XVI wieku (Sł. XVI: *klotka* 34 razy | *kłodka* 1 raz) postać graficzna rzeczownika *kłódka* ‘kłódka do zamykania, też: zasuwa, rygiel’; zob. np. GostGosp 38: *Kmiotkowi zapowiedź káżdá od páná má być ták wáżná, jáko kiedy klotką zámknie w domu álbo w skrzyni*; HistLan E2v: *Owoż od jednej klotki jeden klucz jednemu, Á od drugiej zarázem oddawam drugiemu*.

k. Fv/4–5: „M” dwoje: pierwsze *dom* jako tu: „dom”; drugie z kreską, *dom* jako to: „vfkrom” – „M” dwoje zob. komentarz do w. Ev/1; „m” pierwsze ‘litera oznaczająca spółgłoskę niepalatalną [m]’; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „m” drugie ‘litera oznaczająca spółgłoskę palatalną [m]’; *jako* zob. wyżej; „dom” – przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [m], w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 45/29: „M” dwojako: „dom” ‘domus’; „vfkrom” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *uskromić* ‘uspokoić, pohamować’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [m] (psł. **us̥krom-i* ≥ stp. *uskromi* ≥ stp. *uskromi*); zob. np. HistAl B5v: [Áleksander], *wożąc sie po morzu, wszedł do Włoch, áby tám uskromił pychę Rzymiánów*; zob. też KochSat B4v: *Poczniz [Achillesie] rząd sam od siebie, a uskromi chciwości, Niechaj będą posłuszne rozumnej źwierzchności*.

k. Fv/7: „N” dwoje tákże, i z tymiż znaki – „N” dwoje zob. komentarz do w. Ev/1; z tymiż znaki odwołanie do znaków oznaczających parę spółgłosek [m] oraz [m̃] – czyli bez kreski i z kreską.

k. Fv/12–13: „O” dwoje: jedno łacińskie bez znaku, *dom* jako tu: „oko” – „O” dwoje zob. komentarz do w. Ev/1; „o” łacińskie ‘litera oznaczająca samogłoskę niecieśnioną [o]’; *jako* ‘tak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15.

k. Fv/13–14: drugi grubszy, z znakiem jesli trzebá, jáko „wòs”, „na wołku wyćifnąć” – „o” *grubsze* ‘tu: litera oznaczająca samogłoskę ścieśnioną [ó]’, zob. też JanNkar Fv: *Pan Górnicki tego grubszego „ó” z znakiem nie używa; „wòs”* – postać graficzna formy mianownika liczby pojedynczej rzeczownika *wóz* ‘pojazd drewniany ciągnięty przez konie, używany do podróżowania lub jako środek transportu’, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską ścieśnioną [ó], z fonetycznym zapisem wygłosowego fonemu /z/ jako [s]; zob. np. SarnStat 1277: *Bo jesliby od pobrania wszystkiego sianá trzy grzywny tylko dáć przychodziło, tedy ták wziąć té dziesięć wozów, jáko i jeden wóz*; zob. też KochMon 53: *Zástánowiwwszy konie, z wozá wysiadáli; „na wołku”* – forma miejscownika liczby pojedynczej rzeczownika *wosk* ‘miękka i topliwa substancja, z której pszczoły budują plastry’.

k. Fv/18–19: „P” dwoje: jedno prosté, jáko „łup”, to jest ‘korzyść’; drugi – „łup” z kręską, to jest ‘drzy’ – „P” dwoje zob. komentarz do w. Ev/1; *prosty* ‘zwyczajny’, zob. np. GłabGad G6v: *Czemu chleb prosty bywa cięższy niż przesalany*; zob. też KochSat C2: *Co trudno człowiek pojać ma z prostej rozmowy, Musi tam przy tym sam być i nastawić głowy*; KochNkar G2/2–4: „b” „c” „dz” ... *inaczej brzmieć muszą, kiedy po którym „y” idzie, a inaczej, kiedy prosté „i”*; „p” *proste* ‘litera oznaczająca spółgłoskę niepalatalną [p]’; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „łup” – rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej ‘zdobycz, zrabowane przedmioty’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [p]; zob. np. RejPos 15: *Á będą sie weselić przed tobą, ... jáko sie rádują bojownicy, nábrawszy pożytkow, gdy dziela łupy swoje*; zob. też KochJez A2v: *Tám kiedyś i ty stánął wpośród wielkiej kupy Rycérskiej, przyodziały moskiewskiemí łupy*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 46/9: „P” *dwojako: „łup” ‘korzyść’, „łup” ‘glube’; „łup”* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *łupić* ‘bezwładnie coś zabierać, wyrzadzając komuś stratę materialną’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ř] (psł. *łup-i ≥ stp. *łupi* ≥ stp. *łup*); zob. np. BielKron 315: *wyskoczyli Turcy zá mury łupić pobite á dobijác żywych*; zob. też KochMon 46: (*Menelaus*) *Jáko lew rad, gdy ná zwiérz z głodu więc nápadnie, Bądź sárne, bądź jeleniá, już go łupi snádnie*; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 46/9 (zob. wyżej); „drzy” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *drzeć* ‘wydzierać, grabić, łupić’ (psł. *dr-i ≥ stp. *drī* ≥ stp. *dry* | *dzy*), tu jako synonim formy rozkaznikowej *łup*; zob. np. SarnStat 293: *dobytku w kárczmách, wsiách i ná miejscách pustych żaden nie ma drzeć swowolnie*; GroicPorz B4: *Winy niesuszne bierze, drze, łupi, dręczy ubogie ludzi, nie znając práwá*.

k. F2/23: „kwafny” ábo „kwaśni” – „kwafny”, „kwaśni” – dwa warianty graficzne tej samej formy językowej, czyli mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotnika *kwaśny* | *kwaśni* (por. Sł. XVI ‘o cierpkim smaku, charakterystycznym dla młodych owoców’ lub ‘o smaku wywołanym fermentacją; skwaśniały’, tu jako ilustracja dwóch sposobów zapisywania kontekstu fonetycznego [kv].

k. F2v/2: „R” jedno – zob. komentarz do w. Ev/1.

k. F2v/3: „R3” ábo „ř”, jáko tu: „wierę”, „wiér” – „R3” ‘połączenie literowe oznaczające spółgłoskę [ř], czyli tzw. *r* frykatywne’; *jako* ‘tak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „wierę” – postać graficzna formy 1. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasownika *wierzyć* ‘ufać czemuś, komuś; uważać coś za możliwe lub prawdziwe; być o czymś przekonanym’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ř]; zob. np. BielSjem 10v: *Á nie wierzę, ábys go [męża] miotła nie bijála*; zob. też KochZuz A4v: *Wróćcie sie do sądu, á tám dopiero poznacie Ich fáłsz, i jáko ná potym komu wierzyć macie*; „wiér” – postać graficzna formy 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *wierzyć* (zob. poprzedni komentarz), tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ř].

k. F2v/17–18: „S” troje: pirwsze jáko i łaciński – „S” *troje* zob. komentarz do w. Ev/1; *jako i* ‘podobnie jak’, zob. komentarz do w. E3v/4–6; „s” *łacińskie* ‘litera oznaczająca spółgłoskę zębową [s]’; *jako i* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15.

k. F2v/18–19: drugie [s] z kręską, jáko w tym słowie „oś” po łacinie ‘axis’, ábo ták bez kręski: „oo” – „s” z *kreską* ‘litera oznaczająca spółgłoskę środkowojęzykową prepalatálną [š]’; „oś”, „oo” – warianty graficzne leksemu *oś* ‘poprzeczna belka do zawieszenia kół pojazdu; linia, dookoła której odbywa się pozorny obrót dzienny sklepienia niebieskiego’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską środkowojęzykową prepalatálną [š]; zob. np. GórTroas 32: *Gdy pod wielkim ciężarem skrzywiąc oś sie żartá;* KochPhaen 2: *Sámá oś, która prędkí krąg niebieski toczy, Z miejscá swégo by namniej nigdy nie wykroczy; axis, -is łac. ‘oś’.*

k. F2v/19–20: trzecie pizsem „ß” – „ß” – litera oznaczająca spółgłoskę dźwiękową [š].

k. F2v/20–21: Ále to chcę przydáć, iż się często w polskim języku tráfia, że po „s” idzie „c” – *przydáć* ‘dodać, dopowiedzieć’, zob. SarnUzn D2: *Nie powiedalem tych subtylności ná kazániu, bo nie mász co, jednom chciał to przydáć dla ták nowego w Polsce rabína Kimki Számuel Gregrá;* KochSat B3: *Przydawszy jeszcze málo, potym się uklónię; trafiać się ‘zdarzać się, występować’, zob. komentarz do w. Ev/4–5; iść ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’, zob. np. WujNT 391: *Po ewángeliách s<więtych> ... idą porządnie te księgi o dziejach ábo sprawách ápostolskich;* zob. też KochDz 108: *Ja, gdzie czego obyczaj jest, nie zákázuję, Tylko, co przed czym szusnie ma iść, ukázuję.**

k. F2v/21–22: á ty obiedwie literze máją z sobą jákąś spólnóść – *ty obiedwie literze ‘te obie litery’: ty* – dawna, pierwotna forma mianownika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego zaimka *ten*, zob. wstęp; *obadwa* ‘liczebnik zbiorowy używany na oznaczenie dwóch elementów’, zob. np. KlonFlis E4: *szkutá rzekę sztabą rznie i orze, i dzieli brody ná obiedwie stromie;* zob. też KochSz B: *Utráty Borzuj nie mogą sie uchronić – Obudwu zaráz trudno było bronić; literze* – forma mianownika liczby podwójnej rzeczownika *litera* (zob. wstęp), zob. też JanNKar F2v: *bo czásém obie literze rázém brzmia i czynia jedná sylábę; spólnóść ‘ta sama cecha łącząca co najmniej dwa przedmioty’, zob. np. KuczbKat 250: *Małżeństwo jest mężá i niewiasty małżeńskie złączenie, spólnóść żywotá nierozdzielną máją.**

k. F2v/23–24: i pospolicie którym sposobem „c” się wymawia, tymże téż i „s”, jáko tu: „fcześliwy”, „fczodri” ... „na defce” – *pospolicie* ‘zwykle, na ogół, przeważnie’, zob. np. FalZioł I 130c: *Mniejszy rojownik róście pospolicie na murzech albo na skałach;* KochWr 29: *ábowiém co ludzie pospolicie mówia, iż káždy człowiek przed śmiercią sie odmieni; jako ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „fcześliwy”* postać graficzna formy mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotnika *szczęśliwy*, tu jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [šč]; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 46/33: „Sc” *zda się być jákoby jedná literá i trojako się téż wymawia: naprzod: „ná defce”, ... potym „ščześliwy”, „ščzodry”; „ščzodri”* – postać graficzna formy mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotnika *szczodry*, tu jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [šč]; w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 46/33, zob. wyżej; „na defce” – przykład użyty w funkcji zobrazowania pisowni grupy spółgłoskowej [sc] również w KochOrt 46/33, zob. wyżej.

k. F3/1–2: dla skromného písania – *skromny* ‘oszczędny, zajmujący málo miejsca’, zob. np. KlonFlis E3: *Sprawże téż dubas nie názbýt zuchwáły: Ładujże jágby i towáry skromne, Á nie ogromne;* por. też w. G2v/2 i 6.

k. F3/3–4: á „s” áby się już z niego znaczyło – *znaczyć się z czego* ‘wynikać z czego’, zob. RejPos 289: *jáko sie gromy, błyskárvice ná powietrzu spráwują, jáko sie gwiazdy obráćają, i co sie znáczy z znáków á z podobienstwá ich;* zob. też KochWr 24–25: *Stąd sie tedy znáczyć może, iż jeszcze więcjé ná wierze niżli ná práwách porządnéj rzeczypospolitéj náleży.*

k. F3/4–6: ponieważ z przyrodzenie máło nie wszédy máją, że jáko brzmi pólślednie, ták i przednie – *przyrodzenie* ‘cecha charakteryzująca dany obiekt; tu: właściwość

wymawianiowa’, zob. np. KromRozm II o4v: *Jesli przez naukę, naukę świecką, jako ... dyjalektykę á filozofią, która sie częścią około przyrodzenia rzeczy tak niebieskich, jako i ziemskich, widomych i niewidomych, obira, ... rozumiesz; JanNkar D2: in summa krzywde wielką i smrotę sami sobie i przyrodzeniu własnemu języką nászego czynimy; mało nie ‘prawie’, w połączeniu z zaimkiem nieokreślonym upowszechniającym wszędy w XVI wieku dość częste (Sl. XVI 11 razy), zob. np. RejAp 3: *I sam, gdy czytamy ewánjelisty, máto nie wszędy znájdujemy go przez przypowieści mowiącego; poslední ‘następný’, zob. np. MurzOrt B2: Á gdy to „i” tráfi się między dwiémá z wokáliszóv przerzeczonych, z poslední ma być wymawiano, jako w słowach: „mleję”, „leję”, „pieję”; przedni ‘poprzedzający, poprzedni’; zob. np. LubPs V5v: *Ták jako i ty dwa przedniejsze, tak i ten psalm są wszystkie jednego argumentu; CzechRozm 263v: *Nigdy to stać nie może, áby słowká niektóre same przez sie ... máty być wykładáne: ábo same od drugih odcináne, tak od przednich, jako i od posledníh.****

k. F3/6–7: Kilka słów się nájduje, które się pod tę regułę nie podają – *najdować się* ‘występować, istnieć, być’, zob. np. NiemObr 140: *bo záwsze nájdowali się tákowi, którzy widząc ty błędy, ná nie zezwalác nie chcieli; zob. też KochCz Bv: *Okóło Láchów w stárych historyjách nic się nie nájduje; podawác się* ‘podlegać, dawać się podciągnąć’, zob. np. Oczko 4v: *które to dysputácýje jakoby w rzeczách tákich być máty, co zwierzchownemu sie uznaniu nie zwykły podáwác; zwrot podawác się pod co* (‘podlegać czemu, dawać się podciągnąć pod co’) poświadczony został tylko w KochNkar.*

k. F3/9–10: mówiem téz ábo „dwie grufce”, ábo „dwie grufce”, „plęście” ábo „plęście”, ále i tu jest już insza różnica – „grufce”, „grufce” – zapisy odwołujące się do dwóch realizacji fonetycznych formy mianownika liczby podwójnej rzeczownika *gruszka* ‘grusza lub jej owoc’: mazurzącej lub zasymilowanej (*gruŝce ≥ grusce*) i etymologicznej (*gruszcze ≤ psl. *grušćce*); „plęście”, „plęście” – zapisy odwołujące się do dwóch postaci fonetycznych formy 2. osoby trybu rozkazującego liczby mnogiej czasownika *plęsać* ‘tańczyć; klaskać’ (tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [šč]): *plęście* i *plęście* (zob. wstęp), zob. np. JanNkar F4: *mówiemy „plęsać”, „plęsání”: stądże „plęście”; zob. też KochPs 145: *Skaczcie, polá, pląsczcie, lásy, Blisko są żądáne czásy; ale i tu jest już insza różnica – istotę sygnalizowanej przez Kochanowskiego odmienności różnic między parami przykładów: „grufce” – „grufce” i „plęście” – „plęście”* rozumiemy dzięki komentarzowi Januszowskiego: *Z strony „gruszkí” i „plęsów” tá reguła jest u mnie, ábym sie záwsze derywácýjéj słowá káždého trzymał, to jest: mówiemy „gruszká”, nie „gruská”, stądże „dwie gruszcze”; mówiemy „plęsać”, „plęsání”, stądże „plęście”* (k. F4/3–7); w przypadku pary: *plęście* i *plęście* proponowane przez Januszowskiego rozstrzygnięcie nie uwzględnia jednak istniejącej w XVI wieku oboczności czasownikowego tematu *plęs-*: *plęsać, pląsać | pląszé, pląszé, pląszá* (zob. Sl. XVI, s.v. *plęsać*), o której zapewne pisze (jako o „inszej różnicy”) Kochanowski.*

k. F4/12: „T” jedno: á po „th” w polskim języku nic, chyba gdzie greckie słowá: „Thetis” – „T” jedno zob. komentarz do w. Ev/1; *nic po* (czym) ‘nie na wiele się przyda, niepotrzebne’, zob. np. SkarŻyw 258: *Nic było P<anu> Bogu po tym stworzonym niebie, po Ániótách, áni po tym wszystkim, co jest i co się rusza, i co roście, i co żyje; KochMRot A2: *Bo nic po bogáтым wienie, Gdzie niecnótá będzie w żenie; chyba gdzie ‘jedyńie, wyłączńie tam, gdzie’, zob. komentarz do w. E3v/10–11; „Thetis” – łacińska postać graficzna greckiej nazwy własnej – imienia jednej z nereid (gr. Θέτις), tu jako przykładowy wyraz greckiego pochodzenia z dwuznakiem „th”.**

k. F4/15: „V” ábo wokálisz, ábo *consonans* – konstrukcja eliptyczna: „V” (*jest – tj. oznacza*) *abo wokálisz, abo consonans; wokálisz* ‘samogłoska’, zob. komentarz do w. E4v/9–11; *consonans, -tis* łac. ‘spółgłoska’.

k. F4/15–16: kiedy *consonans*, dwojako sie pisze: naprzod prosto „w radźie”, „władńie” – *consonans, -tis* łac. ‘spółgłoska’; *naprzod* ‘po pierwsze’, zob. np. MurzHist L4: *Gdy tedy był na swé nieszczęście pytan, powiedział naprzód, jako, będąc zácnem a wziętem prokuratorem,*

udął się był na łakomstwo i dla pieniędzy boga się nic nie dbał; zob. też KochOdpr B4: *Chcą li nagrody, niech ją sami pierwej czynią Jąko ci, ktorzy krzywde naprzod uczynili; prosto 'zwyczajnie, bez skomplikowania, bez czegokolwiek dodatkowego'*, zob. np. FalZioł III 25d: *tedy jedz ryż, prosto ji uwarzywszy*; RejPos 10v: *iż jedno prostaczkom á ubogim objáwiono wdzięczne poselstwo od niego, to jest tym, ktorzy prosto á bez wymysłów náśládują świętej wolej jęgo; „władnie”* – forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasownika *władać* ‘sprawować rządu, panować, mieć nad czymś władzę; kierować czymś’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [v], zob. np. BudBib b3: *Áchab álbo Áchaw nie władał inemi krolestwý, żeby je przysięgą obwierzował*; zob. też KochPieś 46: *Wy, ktorzy Pospolitą Rzeczą władacie, Á ludzką spráwiedliwość w ręku trzymacie*.

k. F4/17: drugi raz z króską, jáko „vłow rib” – jako ‘tak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; „vłow rib” – postać graficzna wyrażenia *ułow ryb*, składającego się z 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *ułowić* (psł. *ulow-i ≥ stp. *ulowi* ≥ stp. *ułow*) i dopełniacza liczby mnogiej rzeczownika *ryba*; *ułowić* (czego) ‘schwytać’, zob. np. CzechEp 203: *w postaci człowieka podlego raczył szátáná jáko rybę wędą oszukác i ułowić*.

k. F4/22–23: „X” mało używamy, rychlej miásto niego „ks” – rychlej ‘raczej, częściej’, zob. np. GórnDworz D3v: *gdyż to sláchectwo nie przychodzi, ... á rychlej jest ku chlubię naszym przodkom niż nam sámým*; zob. też KochFr 55: *Już tám służýć nie będą té pieszczoné słowá: „Stáchniczku, duszo moją”; rychlej: „Bądź mi zdrowá, Maryja láski pełná”; miásto ‘zamiast’, zob. np. RejKup m4v: Rychlej najdzie w karczmie puki Miásto bożych słow náuki; zob. też KochOdpr D2v: *Śniło się jej [żonie Priama] już ná dniu, że miásto dzieciáciá Pochodniá urodziłá*.*

k. F4v/1–3: Wszakże mało nie lepiej pisác „xiądz”, „xini”, „axamit” niżli przez „ks”: „kfiakać” – *wszakże ‘ale jednak, mimo to’*, zob. np. BielKron 315v: *kopali Turcy pod mury, chcąc prochy zásádzić ná kilku miejscách, wszakże im to z trudnością przychodziło*; zob. też KochPs 86: *I nád nieprzyjacielem dasz mi górę moim. Wszakże nie trac ich zaráz áni názbyt skoro; málo nie lepiej ‘lepiej’, zob. np. RejZwierc 17v: Málo by nie lepiej, ábys nic nie wziąwszy domá siedział, bo dosýć iżci sie tu ludzie dziuwją, nie trzebác do cudzych krájów jeździć*; zob. też KochSat C2v: *Málo było nie lepiej o ten rząd przekłety Dać wam taką łacinę, áżby wam szło w pięty; „xiądz”* – forma graficzna leksemu *ksiądz* – przykładowego wyrazu z grupą spółgłoskową [kś], w funkcji egzemplifikacyjnej również w KochOrt 46/19: „X” *trojáko: naprzod miękko: „xiądz”; „xini”* – forma graficzna leksemu *ksini*, w XVI wieku obocznie do *ksieni* ‘przełożona żeńskiego klasztoru; księżna, władczyni’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [kś], zob. np. BielKron 363: *Latá 1268 Soloma, halicka księżná, umártá, siostrá Pudyková, ktora byłá księziá w klasztorze Záwichwoście*; BielKron 403: *Helená, ksieni wielka litewska, bacząc go [króla Aleksandra] śmiertelnęgo, ruszyła sie też zá nimi*; zob. też KochTr 4: *O práwo krzywdy pełné! O znikomych cieni Sroga, nieublagána, nieużyta ksieni!*; „axamit” – forma graficzna leksemu *aksamit* ‘rodzaj włochatej jedwabnej tkaniny’, zob. np. Bielsjem 20: *Czapká ná nim książęca czyrwona z perlámi, z áksámitu*; zob. też KochFrag 31: *Tertiüs induerat multi kápam áksámiti*; jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [ks] również w MurzOrt B3v/19: „x” ... „axamit”, „Maximilián”. *Na przodku słów polskich miásto „x” – „ks” kładziemy*, a także w KochOrt 46/20: „X” *trojáko: naprzod miękko: „xiądz”, potým kiedy mówimy „jácsamit”; „kszykać” ‘gwizdać, piszczeć (o ludziach); syczeć (o wężu, smoku, gęsi)’*, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [kś], zob. np. Mącz 391a: *Sibilo, kszykam, piszcze; HistAl A5v: przemienił sie w smóká, á przez pośrodek siedzących idąc obrutnie kszykał*; por. też KochOrt 46/20: „X” *trojáko: ... potým przez „křz”: „křztałt”, „křzýka”*.

F4v/11: ábo znak jáki dáć jáko i inszym – jako i inszym – konstrukcja eliptyczna: *jako i inszym (literom)*; *jako i ‘podobnie jak’*, zob. komentarz do w. E3v/4–6; *inszy* ‘inny tego rodzaju, i tym podobny’, zob. np. TarDuch C3: *Jeżu, ktorýs przez wszystkie noc bluźnienie, sromocenie, bicie*

I inszych wiele krzywod cirpiał; RejZwierc 28: *miej sie czasem do koniczka, do zbroiczki i do inszych potrzebnych sobie rzeczy*.

k. F4v/12: „Y” nie jest dwoje „i” jako w szkołach źle zwąc ucza, ale ypsilon greckie – *dwoj* ‘podwójny’, zob. np. GliczKsiąż G4: *Bo dwojeć to bywa karanie: i bić, i ląjác*; KochFr 114: *Z czego zarázem dwojã potkãłã miã szkoda – Jednã, iżem domã jadł, druga, że się boje, Byś nie rzekł, żem wzgãrdził chęć i wiecierzã twoję*; ypsilon ‘nazwa greckiej litery «Υ, υ»’, zob. komentarz do w. E4v/11–12; „Y” *nie jest dwoje „i”*... – nawiązanie do dwuznaku „ij”, charakterystycznego dla pisowni średniowiecznej, spotykanego jeszcze w niektórych wczesnych drukach polskich (w różnych funkcjach, najczęściej na oznaczenie głosek [y], [i], także połączenia [ij]), np. w tzw. Ewangeliarzu Sandeckiego z 1527 roku, np. D1 „poftawij” ‘postawi’, F4v „przijelij” ‘przyjęli’.

k. F4v/13–14: O jego naturze na końcu powiem – *natura* ‘zespół istotnych cech wyróżniających’, zob. np. SkarŻyw 80: *Bo jako sadownik wedle natury drzewã jedny owoce sam rękã swojã zbiera ...*, *drugie trzęsie*; zob. też KochFr 99: *Jako Chiron ze dwojēj natury złożony, Wzgórę człowiek, á ná dól kón nieobjędzony*.

k. G/17: „Z” troje: ... drugie z kręską na wirzchu, jako tu: „mroźno” – *na wirzchu* ‘ponad czymś’, zob. np. BielKron 132: *u Delfu niewiãstã ná wirzchu jámy siedziãłã, ludziem odpowiedz dawãjąc*; *mroźno* ‘bardzo chłodno, zimno’, w innych źródłach St. XVI brak poświadczeń; tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ż], w tej funkcji również w KochOrt 46/26: „Z” *trojako: „mroźno”, „mroźno”, „moźno”*.

k. G/16–18: „Z” troje: ... trzeci z kręską przez pół, jako tu: „ziweś” – „Z” *troje* zob. komentarz do w. Ev/1; *przez pół* ‘przez środek’, zob. np. JanNKar F: *Otóż mym zdãniem niezle wedle zwyczajũ dawnego „I” łãciniskie zostãwić, á przy tym drugie polskie z kręskã przez pół tãk: „I”* (poza *Nowym charakterem* brak poświadczeń w źródłach St. XVI); *jako* ‘jak, tak jak’ zob. komentarz do w. D4v/15; „ziweś” postać graficzna zwrotu *żywyś* ‘żywy jesteś’.

k. G/18–19: „Z”, kiedy jest *praepositio*, nie łączyć go z słowem, ale je różno kłãść, jako „z izby” – *praepositio*, -*onis* łac. ‘wyraz umieszczony przed innym wyrazem; przyimek’; *różno* ‘osobno, oddzielnie’, zob. np. MetrKor 57/117: *Tem gościncem może minãć pana poznańskiego ... A co się tknie kupcow, co rozno idã, bo z rozlicznych miãst idã*; zob. też KochProp 12: *Nie widziałes tãm zamku ani miãstã zgołã, Ani zbożã ná polu, ani w jãrzmie wołã; Áłes widział namioty różno rozsãdzone I koni niezrobionych stãdã niezliczone*; *kłãść* ‘pisać’, zob. np. WujNT 555: *Bo Cyprian ná miejscu nãznãczonym ani opuścił, ani mogło puścić tego słowã ... Hilarius lepãk wyrãżnie je kłãdzie*; zob. też G2/24 i 25; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15.

k. Gv/17: Przewstrogã około tych liter – *przewstroga* ‘jako tytuł wyodrębnionej części tekstu: objaśnienie, pouczenie, komentarz’, zob. np. MycPrz I kt: *Przewstrogã*. (–) *To jest pokazãnie upadkow inszych ziem, tãkże i Korony Polskiej, z obierãnia Pãnã z pojãrzdoka siebie*; WujNT przedm 25: *Drugie ánnotãcyje dluższe, ktorem nãzwãł Nãuki i Przewstrogi, sã mãło nie po kãżdym rozdziale polożone; około ‘w sprawie’, zob. komentarz do w. Ev/5–6.*

k. Gv/19: Ty dwie pierwsze literze mãłã sãmy miãdzy sobã różność mãjã z przyrodzenia – *ty dwie pierwsze literze* ‘te dwie pierwsze litery’, zob. komentarz do w. F2v/21–22; *sãmy miãdzy sobã* – zaimek *sam* w konstrukcji tej pełni funkcję wzmocniającã relacjã miãdzy obiektami, tu: literami, por. np. Leop 4.Reg 3/23: *pewnie ci tãm krolowie bojowali przeciw sobie i posiekli sie sãmi miãdzy sobã, jeden drugiego*; por. też KochWz 138: *W Gãlãcie dwoje paniãt zacnych bylo, Synãtus i Synoryks, ktorzy ... sãmi miãdzy sobã dobrej przyjãźni używãli; różność* ‘cecha odróżniająca, istotna różnica’, zob. np. KotalSzczęł C4v: *Tę różność tylko żywi mãjã z umãrtemi, Że onych ciãłã chodzã, á tych leżã w ziemi*; zob. też KochWr 22: *iż wszystkie wojny, którekolwiek jeszcze z przodku krześcijãnie z pogãny wiedli, zniskãd nie pochodziły, jedno z różności wiãry; przyrodzenie* ‘cecha charakteryzująca dany obiekt; tu: właściwość wymawianiowa’, zob. komentarz do w. F3/4–6.

k. Gv/20–22: między inszymi literami, jako my, Polacy, dziś piszem, wielką odmianą czynią – *inszy ‘inny’*, zob. np. MetrKor 61/223: *Aczkołwiek już inszych panow posyłałismy, dozwołlismy jemu do Pretwicza jachać*; zob. też KochFrag 44: *I pozwoliły mi tego, że Ádmet Może usć śmierci, dawszy ná swé miejsce Kogo inszégo, co by zań chciał umrzeć; jako ‘jak, tak jak’*, zob. komentarz do w. D4v/15; odmiana ‘róznica’, zob. np. BielKron 5v: *Káldejski [język] zgadza sie z żydowskim, mając odmianą niewielką*; CzechRozm 128v: *Czytajże 2. Sám<uela> 22 á psal<m> 18 á doświadczyz tego, ábowiem chociaż niewielka jest odmiána w obudwu tych w niektorych słówek przydaniu ábo w odjęciu drugich; czynić ‘powodować, być przyczyną’*, zob. np. PatKaz III: *woda morska czyni pragnienie, kto ją pije*; zob. też KochPij Cv: *Czynią wiele przykrości ludzióm spokojnym szalení*.

k. Gv/22–G2/1: á mianowicie, które się kolwiek ná dwoje ábo ná troje dziela, mówię *ex consonantibus – a mianowicie ‘to jest’*, zob. np. Oczko 22v: *gdyż tákie picié nie wszyskiém, ále pewniém choróbam tylko pomoc może, á mianowicie tym, przez które je náturá prowadzi; GostGosp 132: czerwone wino będzie cudne, jedno to umieć czynić, á mianowicie przysmázywszy jágód bzowych ustach; którykolwiek ‘jaki tylko’*, zob. komentarz do w. Ev/17–18; *dzielić się ‘być dzielonym, ulegać podziałowi na części’*, zob. komentarz do w. Ev/17–18; *mówię ‘zaznaczam, podkreślam; to jest, mianowicie’, uzupełnia poprzedzający tekst*, zob. np. MurzOrt B2: *„ii” zas dwoje (mówię krótkie) wymáwiájmy, jako gdy mówię „kii”*; KrowObr 136v: *Ten, mówię papież, który po ránu i wieczor trzykróć zwonić pro pace rozkazał; ex consonantibus* *lac. ‘spośród spółgłosek’*.

k. G2/1–2: Bo kiedy przed nimi idą – sens tego zdania jest następujący ‘bo kiedy przed nimi (tj. literami „i” i „y”) występują (litery „b”, „c”, „d”, „l”, „m”, „n”, „p”, „s”, „z”)’; *ić ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’*, zob. komentarz do w. F2v/20–21.

k. G2/2: odmieniają się każda w swą náturę – *odmieniać się ‘zmieniać się, stawać się innym’*, zob. np. Cresc 1571 347: *gdyby tákiego winá przyłał w drugie chocia dobre ..., tedy się też od niego psuje á w jego zły smák odmienia; zob. też KochPieś 16: Skąd tę niestałość białégłowy mają, Że sie jáko wiátr letni odmieniają; natura ‘zespół istotnych cech wyróżniających’*, zob. komentarz do w. F4v/13–14.

k. G2/2–4: że inaczéj brzmieć muszą, kiedy po którym „y” idzie „a”, inaczéj, kiedy prosté „i” – *że ‘więc’*, zob. np. Oczko 18v: *Dziś, w nászych krájóh sprosynch, jesliby co mogło być kosztu ábo áparatu, w poważné obżárstwo wszysko sie obróciło, że ci, co do cieplic jádą, ták sie sposabiáją, jákoby co nawięcéj á co nawymyslniéj jedli i pili*; zob. też KochPs 187: *I ten cié zewsząd cieniem okryje swoim, Że cié áni w dzień słońce goracé przejmie, Áni zimno msiącá nocniégo zéjmie; który ‘któryś, którykolwiek’*, zob. np. LeszczRzecz A6: *jesliż to kroniki świádcza, żeby kiedy który krol polski był w bitwie pojman, ábo jesliż który był ránton; zob. też KochSob 57: Powiédzcież mi, mé sąsiády, Jest tu która bez téj wády?; ić ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’*, zob. komentarz do w. F2v/20–21; *prosty ‘zwyczajny’*, zob. komentarz do w. Fv/18–19.

k. G2/4–5: jako to ná tym miešcu, kiedy rzekę „baby”, to jest ‘staré żony’, á „babi”, co po łácinie ‘*obstetricatur*’ – *jako ‘jak, tak jak’*, zob. komentarz do w. D4v/15; *miešce ‘tu: fragment tekstu, wypowiedzi’*, zob. np. ModrzBaz 129: *Ále o krolách było insze miešce mówienia; zob. też KochWr 25: Zdáło mi sie zá rzecz potrzebna, mówiąc o niezgodzie nászej, ná tym miešcu nieco sie zábáwić; „baby” – forma mianownika liczby mnogiej rzeczownika baba ‘stara kobieta’, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską [y] w wygłosie wyrazu*, zob. np. RejZwierc 224: *Nie zażrzy jездny, kiedy mija drábá, Ni gládka dziewká, gdy sie zgarbi bába; zob. też KochPieś 23: Cudniéj ci będzie przácéj kádzieł, niż w wiencu Siedzieć zá stołem – bábie przy młodzieńcu; „babi” – forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasownika babić ‘pomagać przy porodzie, pełnić funkcję akuszerki’, tu jako przykładowy wyraz z samogłoską [i] w wygłosie wyrazu*, zob. np. SkarŻyw 477: *nie tákieć są niewiásty hebrejskie, jáko egipskie: umieją ony samy sobie bábić; BielKron 20v: zásię [Diana] bábiła mátcé [Latomie] nád brátem Ápollinem, przeto rzeczóná była bogini brze-*

miennych niezwiązanym, *obstetricatur* łac. forma 3. osoby liczby pojedynczej trybu oznajmującego czasu teraźniejszego strony biernej czasownika *obstetrico, -are* ‘trudnić się położnictwem’.

k. G2/6–10: bo naprzód jest „b” własne łacińskie, a tu jest owo, co kręskę miéwa nád sobą, którego téż i łacinnicy nie ináčżéj używają, jeno jáko i my, kiedy po nim idzie ten wokalizs „i”, jáko w tym słowie: „bilis”, „tibi” – *naprzód* ‘na początku, najpierw’, zob. np. PaprPan P4v: *Gdy poczcizwie wychowasz jego naprzod z mlodu, Tákowy przed drugimi wygrywa zawodu*; KochMon 58–59: *Bom nigdy nie czuł w sercu tákowej miłości: Áni kiedyym cię naprzód w nawách wodopláwnych Z łacedemońskich sam nióst ónych krájów sławnych ... Jáko teraz ku tobie jestem zápalony; własny* ‘przynależny komuś, czemuś, swoisty dla kogoś, czegoś’, zob. komentarz do w. Ev/2–3; „b” *własne łacińskie* ‘„b” swoiste dla języka łacińskiego, litera oznaczająca spółgłoskę niepalatálną [b]’; jeno ‘jak tylko’, zob. np. GliczKsiąż M3: *nie dam więcej, jedno jáko jest obyczaj*; zob. téż KochFr 5: *Serce mi zbiegło á nie wiem ináčżéj, jedno do Hányy – tám bywa naráčżéj*; o oboczności jeno | jedno zob. wstęp; jako i ‘podobnie jak’, zob. komentarz do w. E3v/4–6; *iść* ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’, zob. komentarz do w. F2v/20–21; *wokalizs* ‘samogłoska’, zob. komentarz do w. E4v/9–11; jako ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; *bilis, -is* łac. ‘zółć’; *tibi* łac. forma celownika zaimka tu ‘ty’.

k. G2/10–12: Á to, co mówię o téj literze „b”, tóz służy tym wszystkim wysszézj nápisánym, które się ná dwoje ábo ná troje dziela – *ta litera* – konstrukcja z zaimkiem *ten* użytym w funkcji zapowiadania, wprowadzania przytoczenia (tu jest nim litera „b”), zob. np. ModrzBaz 88v: *syná jego sędziá uczynił tym sposobem: áby pátrząc ná onę ojcowską skorę, [na sędziękiej stolicy] strzegł się*; zob. téż KochPs 75: *Á złégo Bóg záś potkał témi słowy: Jáko ty wspomniéc Páńskie śmiész umowy?; tenże* ‘ten właśnie (z naciskiem na zastępowany wyraz)’, zob. np. KochPhaen 15: *Ják ich [gwiazd] wiele porzádkiem swoim rozsádzonych Bieży tymiż drogámi lat niepowósciágnionych; służyć* ‘przystugiwać, dotyczyć’, zob. np. Mącz 375b: *Non vides ex inscriptione cui pertinent literae: nie widzisz z tytułá, komu służy ten list álbo przysłucha*; zob. téż KochFrag 42: *Tobie tá chłubá, królu, służy, jeśli komu; dzielić się* ‘być dzielonym, ulegać podziałowi na części’, zob. komentarz do w. Ev/17–18.

k. G2/12–15: Kiedybysmy tedy własną różnicę między „b” a „b̄” obaczyli, także i między „c” a „ć”, „s” a „ś” etc., tedy by w téj mierze nie potrzebá było téj litery „y” – *tedy* ‘zatem’, zob. MurzOrt Bv: *Wymáwiájmy tedy i piszmy: „a” („rada”, „sprawa”, „szata”), „á” („pán”, „dáwa”, „dár”), „q” („wielką”, „bożą”, „mocą”)*; zob. téż KochOdp 417: *Ná was tedy krzywdę swą i záłość niezmierną Kładę, możni bogowie; własny* ‘przynależny komuś, czemuś, swoisty dla kogoś, czegoś’, zob. komentarz do w. G2/6–10, tutaj w znaczeniu ‘swojska, swoistá dla języka polskiego’; *obaczyć* ‘wziąć pod uwagę’, zob. np. GlábGad Mv: *iż nie będzie dostateczne posádzanie dobroci álbo złości człowieczego przyrodzenia z jednego tylko członka, ale kto chce prawie rozeznać, ma obaczyć świadectwa wiele członkow ku jednej sie rzeczy zgadzające*; zob. téż KochWr 21: *to naprzód obaczywszy, przypátrzymy sie potym sámí sobie; w tej mierze* ‘pod tym względem’, zob. np. OpecŻyw 10v: *Brzemie ono przenáswiészé, które w swym świętym żywocie nosiła, jej miłości nie ciéżko ni było, jako bywá w tej mierze paniám tnszym*; zob. téż KochSat B: *Bracie, nie chcę się z tobą w rzecz wdawać o wierze, Bo ja sam na się wyznam, żem prostak w tej mierze; ta litera* zob. komentarz do w. G2/10–12.

k. G2/15–16: Ále ráczéj niżby ták wiele tych znáków było, niechaj po jednym „b” jedno „i” chodzi, á po drugim – „y” – *raczej* ‘lepiej’, zob. SkarKaz 279a: *nie ták prędko wierz, gdy o nim źle mowią, ráczéj obmawią z miłosierdzia ku niemu, mowią*; KochFr 16: *I káptánów się wystrzégać, Ráčżéj sámá záwždy létánię śpiéwaj; niżby* – spójnik wprowadzający zdanie podrzędne porównawcze, uwydatniający kontrast z tym, co być nie powinno, zob. np. CzechRozm 248: *Á ták trudna i przeciwna, żeby łacniej nie wiem jáką naciéższą mnichowską regułę od ludzi wymysłóną*

moł człowiek wytrwac i spełnić, niżby zgoła po prostu ... wedle nauki Chrystusowej żyć i jego miłe i wdzięczne, a barzo duszy naszej pożyteczne rozkazanie pełnić; zob. też KochFrag 51: *Á wdzięcznié mi uczynisz [żyjąc cnotliwie], niżby nád mym grobem Plákał we dnie i w nocy; niechaj po jednym „b” jedno „i” chodzi – jeden ‘jeden z dwóch lub więcej, wymieniony jako pierwszy przed innym w kolejności zależnej od woli mówiącego’, zob. np. FalZioł 147d: Oset jest dwoj, jeden suchy, drugi wilgotny; zob. też KochJez A2v: *Ták tám jeden drugiemu w wojszcze ukázował; jedno „b” ‘tu: litera oznaczająca spółgłoskę palatalną [b]’; niechaj po jednym „b” jedno „i” chodzi – jedno ‘tylko, jedynie’, zob. np. RejWiz 98v: *Ábowiem tylko takich klenoty sie zdobia, Ktorzy przy zacnych sprawach w cnotę sie sposobią; zob. też KochPieś 16: Temu sie jedno nie mogą wydzwić, Skąd tę niestałość białęglowy máj; drugi ‘jeden z dwóch lub więcej, wymieniony jako drugi po innym w kolejności zależnej od woli mówiącego’, zob. wyżej komentarz i przykłady do leksemu jeden; drugie „b” ‘tu: litera oznaczająca spółgłoskę niepalatalną [b]’; chodzić ‘następuje’, zob. np. SzarzRyt D2v: *Álbo płacz śmieszny nieważnej ciężkości, Ktora przy trudnej tuż chodzi miłości; zob. też KochSz A3v: *Jeden po drugim zawždy w tej grze [tj. w szachach] chodzi.*****

k. G2/16–19: bo jednak téj różnice niémasz w żadnych inszych wokáliszach, chyba w tych – *jednak ‘przecież’, zob. np. RejRozpr H2: *Wtęc rzepy, miásto przepiorek, Nárwie w wácek i w kápturek, Jednak też to niezte pole, Gdy jej nie masz domá w dole; zob. też KochWr 33: *Skądże tak prędka odmianá? ... Trudno to wiedzić ... Ále to jednak królowa przed swymi, już będąc w dródze, w głos powiádáła; niemasz ‘nie znajdziesz, nie istnieje’, zob. np. WujJud 118v: *Niemasz w Kościele prawdziwym między członkami żadnej roznice w náuce; zob. też KochSz B: *Bo po królowej niemasz męźniejszego; wokalisz ‘samogłoska’, zob. komentarz do w. E4v/9–11; chyba ‘tylko, jedynie’, zob. komentarz do w. E4/13–15; chyba w tych ‘jedynie w tych wymienionych (wokaliszach), tj. w [i] i [y]’.*****

k. G2/19–20: á gdy się ná końcu téż tráfi, jáko „fkub”, „luþ” etc., ábo w pojszrodku, jáko „poświatné”, „ktokołwiek” – a ‘na odwrót, za’, spółnik użyty w funkcji przeciwstawnej, zestawia treści kontrastujące ze sobą, zob. np. KlonKr B3: *Dobry dobrym był, á upornym srogí; zob. też KochSat B4: *Iż wszelaki zwierz inszy pochyłym stworzono, A człowiek twarz wyniosłą niesie przed wszystkimi; trafić się ‘zdarzyć się, pojawić się’, zob. np. MurzOrt B3: *Tákie gdy się tráfi ná koncu słowa, jáko „f” wymawiamy, á także i przed „lz”, przed „k” i niektórymi inszemi literámi; zob. też KochFrag 10: *Tráfiło sie raz, że siadając już zá stół, przepomniáł ich [pierścieni] u tego, komu je był podał; „skub” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika skubać ‘ciągnąć, odrywając po kawalku; ogołacać z czego, łupić; grzebać’ (psł. *skub-i ≥ stp. skubi ≥ stp. skub), tu bez kontekstu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [b]; zob. np. RejZwierc 72: *Już piwo warz, kury skub, świnié pal, nie tedy, kiedy chcesz, ále kiedy musisz álbo kiedy czas przypádnie; RejWiz 30v: *Áno drugi [pijanica] z wesela we lbie sobie skubie, Bárzo mu przeplewiono jákos włos ná czubie; „luþ” zob. komentarz do w. Fv/18–19; pojszrodek ‘śródgłos’, w tym znaczeniu poza KochNKar użyte tylko w Mącz 99c: *Ecthlipsis. Est consonantium cum vocalibus aspere concurrentibus difficilis ac dura collisio, wytrącenie, wyrzucenie litery álbo syláby z pośzrodku słów; jako zob. wyżej; „poświatné” – forma mianownika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego przymiotnika poświatny, prawdopodobnie w funkcji rzeczownikowej poświatné ‘dar złożony bogom lub kapłanom’, tu bez wystarczającego kontekstu (jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ś] w pozycji śródgłosowej przedspółgłoskowej), zob. np. BudBib 1.Par 26/28: *Wszystko też poświatné Sámuelá widzącego i Szaulá i Áwnerá ... [było] ná rękú Szelomitá i bráćje jego; „ktokołwiek” – zamiek względny użyty jako przykładowy wyraz ze spółgłoską dźwiękową [l] w pozycji śródgłosowej przedspółgłoskowej.********

k. G2/20–21: Gdzie tedy po „c” ábo po „s” ábo po „z” idzie tá literá „i” – *tedy ‘zatem’, zob. komentarz do w. G2/12–15; iść ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’, zob. komentarz do w. F2v/20–21; ta litera zob. komentarz do w. G2/10–12.*

k. G2/22: tá ista kréská, kto sie dobrze przypátrzy, nic inszého nie znáczy, jeno to isté „i” – *ten isty* ‘wspomniany, rzeczony, ten, o którym mowa wyżej’, zob. komentarz do w. D4v/19–E/1; *jeno* ‘jak tylko’, zob. komentarz do w. G2/6–10; *ten isty* zob. wyżej.

k. G2/23: gdy się nápisze podle niego – *podle* ‘blisko, przy, obok’, zob. np. SkarŻyw 202: *I tráci go w bok przeor páryski, który podle siedział, mówiąc: Doktorze, u krolewskiego stołu*; zob. też KochMon 59: *To rzékł – áli wnet siádlá zóná podle niego*.

k. G2/24–G2v/1: jáko w tój mierze áni ná „b”, áni ná „l” kláda, gdy po nich idzie „i”, jáko tu: „biédny”, „lieniwý”, „piefczony” etc. – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; *w tej mierze* ‘pod tym względem’, zob. komentarz do w. G2/12–15; *isć* ‘występować w jakiejś kolejności przestrzennej’, zob. komentarz do w. F2v/20–21; *jako* zob. wyżej; „*lieniwý*” – postać graficzna formy mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotnika *leniwý* ‘nieskory do czegoś; powoli upływający; ociężały’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [l]; zob. np. SienLek 187v: *Ále oczu głębokich i uszu powisłych Ten jest znak koni wszech leniwých*; zob. też KochPhaen 17: *Ich [gwiazd] látá sá leniwé; „piefczony”* – postać graficzna formy mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego imiesłowu przymiotnikowego *pieszczony* ‘o ludziach: unikający surowego trybu życia; o słowach: piśczętliwy, zdrobniały’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatálną [p]; zob. np. RejJóz Q4: *Nie dosyc jest w obfitem żywocie tu do czasu mieszkać ... Bo piśzczone ciało zgimie w grobie*; zob. też KochFr 55: *Już tám służyć nie będą té piśzczone słowa: „Stáchniczku, duszo jójá”*.

k. G2v/2–3: Dla skromniejszého písmá wedle tych liter: „cz”..., kiedy się tráfi písać „i” ábo „y” – ráczéj to málé „i” – *skromny* ‘oszczędny, zajmujący mało miejsca’, zob. komentarz do w. F3/1–2; *trafić się* ‘zdarzyć się, pojawić się’, zob. komentarz do w. G2/19–20; zob. też KochFrag 10: *Tráfiło sie raz, że siádlájác już zá stól, przepomniál ich [piścieni] u tego, komu je był podał; raczej ‘lepiej’,* zob. komentarz do w. G2/15–16;

k. G2v/4–5: chybá by się komu ináčéj zdáło: „rim” ábo „rym”, wszytko zá jedno: „dim” ábo „dym” tákże – *chyba* ‘wyłączając sytuację, w której’, zob. np. CiekPotr 37: *pytam cie: jadłbyś, czy nie jedząc Wstałbyś od stołu? (–) Jádłbym, chybá by mi bronil; KromRozm III L2v: i mogá [kapłani i biskupi] ná miejscach swych dobrze i skuteczenie urzedy swoje spráwować, chybá by im zá jáká przyczyná od stárszych á przełożonych zázakazano bylo; zdać się ‘wydawać się’,* zob. np. RejZwierc 160: *Á wždy byś dármo nie liczył zagáru, i zdál ci by sie i dhuższy dzień i dhuższy żywot nižli w onym obrzydłym próżnowánium twoim*; zob. też KochBr 151: *Ten mu sie fortél ze wszech zdál naosoblíwszy; „rim”, „rym”* – oboczne postaci graficzne formy mianownika liczby pojedynczej rzeczownika *rym*, używanego w XVI wieku w wielu znaczeniach (np. ‘wierszowany utwór literacki’, ‘twórczość poetycka’, ‘utwór poetycki śpiewany przy wtórze instrumentu’, ‘koniec wersu o identycznym lub zbliżonym brzmieniu jak w drugim, odpowiadającym mu wersie’), tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z samogłoską [y]; zob. np. KlonŻal Cv: *Nie najdziesz tu tákiego, Co by nieprzymierzánego rymu mogł dostápić Ná miejsce tve nastápić*; zob. też KochFr 82: *Z moich tych prostých rymów jesteś [bożku miłości] sławnym wszędzie, Któré runiánéj twarży i oká czarného Nie zámilczá u pániéj, i chodu snádného; wszystko za jedno ‘wszystko jedno, to samo’,* zob. np. RejZwierc 144: *á wszytko mu zá jedno, co mu kolwiek od szczéscia przypádmie, ták złego, jáko dobrogo; „dim”, „dym”* – oboczne postaci graficzne formy mianownika liczby pojedynczej rzeczownika *dym* ‘lotny produkt spalania; wyziew, opar; substancje lotne znajdujące się w płynach’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z samogłoską [y]; zob. np. FalZioł I 51a: *Pandekta powiáda, iż polná ruta roście z dymow grubých, ktore pochodzá z ziemie*; zob. też KochPs 156: *Pan, który kiedy pójrzy, ziemiá drży, Pan, który Kiedy ręká gór dotknie, dymem pójdá góry*.

k. G2v/5–6: wszákże, jákom powiedział, dla skromniejszého písmániá wolé to isté „i” – *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15; *wszakże* ‘ostatecznie, jednakowoż’, zob.

np. HerbNauka m7: *niemáto jest grzechow, takowych, prze ktore ci, ktorzy je czynią, wpadają w kłá-
tew papieską. Wszakże ja tylko one, ktore nam, Polakom, trzeba wiedzieć ... na ten czas mianuję, a są
te: kácerstwo, czytánie, drukowánie...;* zob. też KochWr 37: *Chybábys chciał oratores posly wykládác
... Ále tu ná tym miejsu ... nie posel sie znáczy. Á wszákże tego sie z tego wierszá możem náuczyc, iż
biádá téj rzeczypospolitéh, o którą tácy ludzie rządzą; jako ‘jak, tak jak’,* zob. komentarz do w. D4v/15;
skromny ‘oszczędny, zajmujący mało miejsca’, zob. komentarz do w. F3/1–2; *ten isty ‘wspomniá-
ny, rzeczony, ten, o którym mowa wyżej’,* zob. komentarz do w. D4v/19–E/1.

k. G3/4–5: Piszą téż niektórzy „tè panié” ‘*hae dominae*’ ábo „ty panié” – „tè panié”,
„ty panié” – formy mianownika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego zaimka *ten* i rzeczownika *pani*;
o oboczności formy mianownika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego zaimka *ten*: *ty* | *te* zob. wstęp.

k. G3/5: ja to poslední wolę – *posledni* ‘ostatni z poprzednio wymienionych’, zob.
LatHar 376: *Dwie rzeczy tu objaśnil Átánazyjusz ... Naprzod niepojętą tájemnicę Świétej Trojce. ...
Potým niedościgłą ludzkim rozumem o wcieleniu Syná Bożego náukę. Tę posledníszą ná ten czas tu
opuszczę;* zob. też Koch Fr 3,8,2: *Mikosz kotá przeciágnął, Jan się rzezał w koszy. I rzecze ten po-
sledni: powiédz mi, Mikoszu.*

k. G3/5–6: ále żeby sie przez ypsilon písáto, jáko tu stoi – *ypsilon* ‘nazwa greckiej
litery «Υ, υ»’, zob. komentarz do w. E4v/11–12; *jako* ‘jak, tak jak’, zob. komentarz do w. D4v/15;
jako tu stoi – odwołanie do jednego z dwóch cytowanych wcześniej przykładów form mianownika
liczby mnogiej rodzaju żeńskiego zaimka *ten*: *ty* (*ty panié* G3/4).

k. G3/6: „ti”, po łácinie ‘*tu*’ – „*ti*” – postać graficzna mianownikowej formy zaimka *ty*,
proponowana przez Kochanowskiego jako wariant pisowniany odróżniający się od postaci graficz-
nej formy mianownika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego zaimka *ten*: *ty*; *tu* łac. ‘*ty*’.

k. G3/7: dla różnice tylko wykládu, boć oboje jednáko brzmi – *wyklad* ‘znacze-
nie’, zob. komentarz do w. D4v/19–E/1; *boć* ‘ponieważ’, zob. np. BielŻyw 43: *W nienawiści miej
pochlebniki równie jako faleszniki, boć oboji nieprawie myślą;* zob. też KochFr 127: *Á niech go [wina]
ja téż skosztuję, Boć i ja smák w becze czuję.*

k. G3/12–13: Káždé cudzoziemskie swoją ortográfiją, jáko greckie – grecką,
łácińskie – łácińską – *každe cudzoziemskie swoją ortografią* – konstrukcja eliptyczna: *každe cu-
dzoziemskie (słowo písze się) swoją ortografią; swój* ‘własny’, zob. np. CzechRozm 125v: [jeśli by tak
być miało] *iż gdy kto przywodząc w písaniu swym skąd inąd świádectwo, á zwałszczá w obcy język
z języká téż innego ábo z obcego języká ná swój przekládając, onychby własnych słow, ktore tám były,
używác nie miał;* zob. też KochSz A3: *On [król] rozną bárwę, á tá [pani] swoje woli.*

M.O.

Indeksy
(KochNKar)

INDEKS
WYRAZÓW I FORM POLSKICH

Wykaz skrótów stosowanych w całej edycji *Jan Kochanowski. Dzieła wszystkie* znajduje się w tomie wstępnym: *Wprowadzenie wydawnicze*.

W indeksach do KochNkar użyto następujących skrótów dodatkowych:

exempl forma wyrazowa użyta w funkcji przykładu

litt nazwa litery

A (1) *litt* – A troiakié Polacy máia; D4v/12.

Á (1) *litt* – iako i laćińkié/ á/ E3v/5.

A (23) *cn* – A E3v/8, G2/10; á D4v/21; a F2v/21, F3/3, F4/12, 23, Gv/21, 22, G2/3, 6, 7, 13 (2 razy), 14, 16, 18, G3/6; iáko fie tám wysbéy vkazálo w tim slowie zádný á zádný E/1; a to Ev/4, 5; a co E3v/5; to ieft/ ftaré zony/ a babi G2/5.

ABY (3) *cn* – aby E3v/10, F3/2 F3/3.

AKSAMIT (1) *sb m – sg N exempl*: axamit F4v/1.

ABO, ALBO (24 + 1 = 25) *cn* – abo Ev/18, E3/1, E4v/12, Fv/14, F2/22, 23, F2v/19, 3, F3/10, 10, 3, 9, F4/15, 15, F4v/3, Gv/23, G2/12, 19, 20 (2 razy), G2v/3, 4, 5, G3/5; albo E3v/7.

ALBO *cf* ABO.

ALE (11) *cn* – ále D4v/17; Ale Ev/16, F2v/20, G2/15; ale E4/14, F3/10, F3/6, F4v/13, G/19, G3/5, ale Gv/20.

ANI (2) *cn* – ani... ani G2/25.

B (8) *litt* – P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c dż l m n p s z Gv/18; A to/ co mówię o téy literé/ b/ G2/10; Kiedibyfmy tedi włafną różnicę między b/ a b/ obaczili G2/13; niechay po iednym b/ iedno i/ chodźi G2/16; ani na b/ ani na l/ kładą G2/25; iuz tu inaczyć b bñmi G2/6; bo napród ieft b/ włafné Łaćińkié G2/6; B. dwoie Ev/2.

Ǫ (1) *litt* – Kiedibyfmy tedi włafną różnicę między b/ a b/ obaczili G2/13.

BABA (1) *sb f – pl N exempl*: kiedi rękę/ baby/ to ieft/ ftaré zony G2/4.

BABIĆ (1) *ai – praes 3 sg exempl*: kiedi rękę ... babi/ co po łacinie *obfitericatur* G2/5.

BEZ (2) *praep cum G* – bez Fv/12, bez F2v/19.

BIEDNY (1) *ai – sg m N exempl*: iako tu/ biédny (!) G2v/1.

BO (7) *cn* – Bo G2/1; bo F2v/22, F3/9, G2/16, 22, 6; boć G3/7. *Cf* -Ć.

BRZMIEĆ (5) *vb impf – inf*: Bo kiedi pñd nimi idą [litery]/ odmieniaią fye kazda w fwą naturę/ ze inaczyć bñmieć muśią G2/3. *praes 3 sg*: poniewaz to pñrodźenie malo nie wbędi maia/ ze iako bñmi poślednie tak i pñdnie: niepifać tedi bczodri/ ale fczodri F3/5, bo iuz inacey/ s/ bñmi/

nißli/ c F3/9, iuz tu inaczej b bñmi G2/6, ia to poßednie wo¶e/ ale zeby ŝie pres ypfy/lon pi¶alo iako tu ftoi/ a ti/ po laćinie tu, pñes i/ d¶a rznice tilko wyk¶adu/ boć oboie iednako bñmi G3/7.
BYĆ (16) *vb impf – praes 2 sg: -eß G/18. 3 sg: iest D4v/16, F3/11, G/18, G2/6, G2/7, cum neg: nie iest Ev/2, E4v/2, F4v/12. 3 pl: i¶ Gv/22, E/2. praet 3 sg n: bylo G2/15. 3 pl subst cum neg: nie byly E3v/10. fut 3 sg: b¶d¶je Ev/6. imp 2 sg exempl: d¶ troie: pirwße gdi pißem/ wi¶d¶/ to iest/ ba¶d¶ pewien E2v/24. con impers: tediby ... niepotrzeba bylo G2/14. w zwrocie „to jest” u¶y¶tym w funkcji spjnika (11): to iest D4v/15, D4v/16, D4v/17, Ev/3, Ev/5, E2v/24, E3/1, E3v/9, F2/18, F2/19, G2/5.*

C (8) *lit – C troie Ev/14, iß ŝie cz¶e¶to w Po¶lskim i¶yzyku trafia/ ze po/ s id¶je/ c F2v/21, tedibych chćia¶ d¶a fkrmnego pi¶ania/ aby tilko/ c/ ŝie znaczi¶o F3/2, poßplicie ktrym fpofohem/ e (! zam. c)/ ŝie wymawia/ timze tz i/ s F2v/23, bo iuz inace¶/ s/ bñmi/ nißli/ c F3/9, PRZESTROGA oko¶o tych liter. i/ y/ b c d¶ l m n p s z Gv/18, Kiediby¶my tedi w¶adn¶ rznic mi¶d¶y b/ a b/ obaczili/ takze i mi¶d¶y c/ a ć G2/13, Gd¶je tedi po c/ abo po s/ abo po z/ id¶je ta litera i G2/20.*

CH (1) *lit – Po¶lacy kiedi ch¶¶ wymwwie Greckie/ χ tedi piß¶/ ch E4v/4.*

CHCIEĆ (4) *vb impf – praes 1 sg: chc Ev/17, F2v/20. 3 pl: ch¶¶ E4v/3. praet con 1 sg m: bych chćia¶ F3/1.*

CHOCIABY (1) *cn – choćia¶y Ev/6.*

CHODZIĆ (1) *vb impf – imp 3 sg: niechay po iednym b/ iedno i/ chod¶i G2/16.*

CHWALIĆ (1) *vb impf – praes 3 pl exempl: Po¶lacy kiedi ch¶¶ wymwwie Greckie/ χ tedi piß¶/ ch/ i¶ko chw¶¶¶ E4v/4.*

CHWILA (1) *sb f – sg I exempl: Po¶lacy kiedi ch¶¶ wymwwie Greckie/ χ tedi piß¶/ ch/ i¶ko chw¶¶¶/ chw¶¶¶ E4v/4.*

CHYBA (2) *cn – chyba E3v/10, F4/13.*

CHYBA (3) *pt – chyba E4/13, G2/18, G2v/4.*

CIEŹKI (1) *ai – sg n I: Trcie [a] zowiemy ćie¶kim D4v/18.*

CO (4) *pron – N: co G2/10, G2/5, G2/7, L dwoie: iedno ¶aćin¶kie/ ktre tak pi¶ać/ iadaco/ id/ wi¶k F/8. Cf LADA.*

COKOLWIEK (1) *pron – A: zacoko¶wiek E3/1.*

CUDZOZIEMSKI (1) *ai – sg n A: Kazde cudziemi¶kie [s¶owo pißze ŝie] fwoia orthographia/ iako Greckie Grecka/ ¶aćin¶kie ¶aćin¶ka G3/12.*

CZAS (2) *sb m – sg A: To of¶atnie z¶wzdy fwym zn¶kiem znaczy¶ trba: dwoie pirwße ieno w ten czas/ kiedi flowo iednako ŝie piße D4v/20. I: czasem tz d¶a dobrich rimw t zn¶ki i¶a dobre E/1.*

CZELADŹ (1) *sb f – sg N exempl: C troie: ... trcie z pry¶danim ty litery/ z/ iako/ czelad¶ Ev/16.*

CZĘSTO (1) *av – iß ŝie cz¶e¶to w Po¶lskim i¶yzyku trafia/ ze po/ s id¶je/ c F2v/20.*

CZYNIĆ (1) *vb impf – praes 3 pl: TY dwie pirwße liter ... mi¶d¶y inßimi literami ... wielk¶ odmi¶¶¶ czynia Gv/21.*

CŹ (1) *lit – D¶a fkrmnieyßego pi¶ma wed¶e tich liter cz d d¶ r t z G2v/2.*

Ć (1) *lit – Kiediby¶my tedi w¶adn¶ rznic mi¶d¶y b/ a b/ obaczili/ takze i mi¶d¶y c/ a ć G2/14.*

Ć (1) *pt – boć G3/7.*

D (2) *lit – D iedno/ iako dr¶b E2v/23, D¶a fkrmnieyßego pi¶ma wed¶e tich liter cz d d¶ r t z. kiedi ŝie trafi pi¶ać i/ abo y G2v/2.*

DAĆ (3) *vb pf – inf: zn¶ak iaki dać/ iako i inßim F4v/3. imp 2 sg exempl: do diftongu mym zdanim fna¶nieyße ypfy/lon/ iako /my/ day/ abo da¶ E4v/12.*

- DĄB (1) *sb m – sg N exempl:* D iedno/ iako drab/ dąb E2v/23.
- DESKA (1) *sb f – sg L exempl:* połpolicie którym łpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze téz i/ s. iaku tu/ łczęłłwiy/ łczodri/ łćisly/ miłość/ na defce F3/1.
- DLA (6) *praep cum G – D*ła G2v/2, dła E/2, F3/1, G2v/6, G3/7; dła E3v/10.
- DO (1) *praep cum G – do* E4v/11.
- DOBRY (2) *ai – pl N subst:* czáfem téz dła dobrich rimów té znaki łą dobré E/2. *G:* czáfem téz dła dobrich rimów té znaki łą dobré E/2.
- DOBRZE (2) *av – kto łie dobre p̄patry* G2/22. *comp:* Włbakze malo łiefepiáy pifać xiađł/ xini/ axamit/ nizli p̄es ks. k̄bikać/ to łepiáy tak iako się tu napifało F4v/2.
- DOŁ (2) *sb m – sg A:* królkę ųgóry ná dól wiedźioną D4v/14. *L:* łrećie z krefką (!) na dołe E3/2.
- DOM (1) *sb m – N exempl:* M dwoie: piwłbé iaku tu/ dom Fv/4.
- DRAB (1) *sb m – N exempl:* D iedno/ iako drab E2v/23.
- DRUGI (13) *nm – sg m N:* drugi F4/17. *n N:* Drugié Ev/3, E3v/6; Drugie F/8; drugié Ev/15, E3/1, Fv/13, F2/19; drugie Fv/4, F2v/18, G/16. *A:* Drugié D4v/15. *L:* drugim G2/16.
- DRZEĆ (1) *vb impf – imp 2 sg exempl:* drugié łup̄ z królką/ to iefł/ d̄pi F2/19.
- DWA (4) *nm – f N:* TY dwie piwłbé łiteře Gv/19. *exempl:* dwie grufce/ abo dwie grufce F3/10. *n L:* o tych piérwłbłych dwu [c] chcę powieđźieć na końcu Ev/16.
- DWOJ (12) *nm – sg n N:* L dwoie F/7; M dwoie Fv/4; N dwoie Fv/7; Y/ nie iefł dwoie F4v/12; B. dwoie Ev/2; O dwoie Fv/12; P dwoie F2/18. *f A:* a zwłłczą międłzy temi [literami]/ które łą wyłbáy napifańé/ (a mianowicie które się kołwiek na dwoie abo na troie dźiela Gv/23. *pl subst A:* To ofłátńie [a] záfwdy łwym znákciem znáyćy łreba: dwoie piérwłbé ieno w ten czås abo kiedy łlowo iedńako łie piłbe D4v/20; gđłje o włbytkich łiterach/ które się kołwiek na dwoie abo na troie dźiela/ będe mówil Ev/18; G takze: chyba to powieđźieć łreba/ ze go Połacy łieuziwaią na dwoie iako Łacinnicy E4/14; A to/ co mówię o téy łiteře/ b/ tóz łluzi łim włbitkim wysłbey napifańym/ które się na dwoie/ abo na troie dźiela G2/12.
- DWOJAKO (1) *nm – kiedł conlonans* dwoiako się piłbe F4/16.
- DYFTONG (1) *sb m – sg G:* do diftongu łmył zdanim łnadńeyłbé łpyłlon E4v/11.
- DYM (2) *sb m – sg N exempl:* Dła łkromńeyłbego piłma wedłe łich łiter cz d d̄ł r t z. kiedł się łrafi piłać i/ abo y/ racłey to malé i: chybaby się komu łnacłey zdalo: łim abo łym/ włbitko za iedno: łim abo łym takze G2v/5.
- DZ (2) *łit – d̄ł* troie E2v/24, P R 3 E S T R O G A około łich łiter. i/ y/ b c d̄ł l m n p s z Gv/18.
- DZIELIĆ SIĘ (3) *vb impf – praes 3 pl:* Ale o łich piérwłbłych dwu chcę powieđźieć na końcu/ gđłje o włbytkich łiterach/ które się kołwiek na dwoie abo na troie dźiela/ będe mówil Ev/18, a zwłłczą międłzy temi [literami]/ które łą wyłbáy napifańé/ (a mianowicie które się kołwiek na dwoie abo na troie dźiela/ mówię *ex conlonantibus* Gv/23–G2/1, A to/ co mówię o téy łiteře/ b/ tóz łluzi łim włbitkim wysłbey napifańym/ które się na dwoie/ abo na troie dźiela G2/11–12.
- DZIŚ (1) *av – d̄łis* Gv/21.
- DZWON (1) *sb m – sg N exempl:* N dwoie takze: i z łimiz znaki/ d̄łwon Fv/7.
- DŹ (1) *łit – Dła* łkromńeyłbego piłma wedłe łich łiter cz d d̄ł r t z. kiedł się łrafi piłać i G2v/2.
- E (1) *łit – E* troie E3v/4.
- F (1) *łit – F* iedno E4/11.
- FARBA (1) *sb f – sg N exempl:* F iedno/ iako farba E4/11.
- G (2) *łit – F* iedno/ iako farba. G takze: E4/13, chyba to powieđźieć łreba/ ze go Połacy łieuziwaią na dwoie iako Łacinnicy: ale łilko w iedno: iako tu łarniec: iedwab p̄zez/ i/ nie p̄zez/ g E4/16.

GARNIEC (1) *sb m – sg N exempl*: G także: chyba to powiedźcie trębá/ ze go Połacy nieuziwaia na dwoie iako Łacinnicy: ale tilko w iedno: iako tu garniec E4/15.

GDY (4) *cn – gdi E2v/24, G2/18, G2/23, G2/25*.

GDZIE (5) *av – Gđjie G2/20; gđjie Ev/17, E3v/10, F3/2, F4/13*.

GORA (1) *sb f – sg G*: A troiákie Połacy máia: Piérwśé zowá Łacínłkie/ które má fwóy znak nád fobá/kréłkę zgóry ná dól wiedźjóná D4v/14.

GRAMATYK (1) *sb m – pl G*: H wedle Grammatików nie ieft litera E4v/2.

GRECKI (5) *ai – sg n N*: Y/ nie ieft dwoie/ i/ iako w školach zle (!) zwać vczá/ ale ypŷfłon greckie F4v/13. *A*: Połacy kiedi chcá wymówić Greckie/ χ tedi piśá/ ch E4v/3; Kazdé cudźoziemłkie [słowo pisze się] fwoiá orthographiá/ iako Greckie Grecká/ Łacínłkie Łacínłká G3/13. *f I*: Kazdé cudźoziemłkie [słowo pisze się] fwoiá orthographiá/ iako Greckie Grecká/ Łacínłkie Łacínłká G3/13. *pl N subst*: T iedno: a po/ th/ w połłkim ięzyku nic/ chyba gđjie Greckie słowa/ Thetis F4/13.

GRUBY (1) *ai – sg n N*: O dwoie: iedno Łacínłkie bez znaku iako tu/ oko: drugie grubśé Fv/13.

GRUSZKA (2) *sb f – du f N exempl*: mówiem téz abo dwie grufce/ abo dwie grufce F3/10.

H (1) *lit* – H wedle Grammatików nie ieft litera E4v/2.

I (14) *lit* – I Połacy vziwaia iako i Łacinnicy E4v/9, G także: chyba to powiedźcie trębá/ ze go Połacy nieuziwaia na dwoie iako Łacinnicy: ale tilko w iedno: iako tu garniec: iedwab przéz/ i/ nie przéz/ g E4/15, Y/ nie ieft dwoie/ i/ iako w školach zle (!) zwać vczá F4v/12, PRZESTROGA okolo tych liter. i/ y/ b c dź l m n p s z Gv/18, kiedi po nim idźje ten vokalíš i/ iako w tím słowie/ *bilis, tibi* G2/9, niecháy po iednym b/ iedno i/ chodźi G2/16, Gđjie tedi po c/ abo po s/ abo po z/ idźje ta litera i/ tam iuz nie tręba kréłki zadnéy na nie kłaść G2/21, bo ta ifta kréłka/ kto fie dobre připatry/ nic inśégo nie znaczy ieno to ifté i G2/23, iako w téy mierę/ ani na b/ ani na l/ kładá/ gdi po nich idźje i G2/25, inaczéy bñmieć muśá kiedi po którym/ y/ idźje/ a inaczéy kiedi profté i G2/4, Dla łkromnieyśégo piśma wedle tich liter cz d dź r t z. kiedi się trafi piśać i G2v/3, kiedi się trafi piśać i/ abo y/ raczéy to malé i G2v/3, dla łkromnieyśégo piśania wołé to ifté/ i G2v/6, ia to poślednie wołé/ ale zeby się přes ypŷfłon piśáło iako tu ftoi/ a ti/ po łacinie tu, přes i/ dla różnice tilko wykładu G3/6.

I (10) *cn – i Fv/7, y F2v/23, ale i F3/10, iako i E3v/5, E4v/9, F2v/17, F4v/3, G2/9, i ... i E4v/9, 10*.

I (7) *pt – y D4v/22, iako ... i E3v/9, tak i F3/5, F4/23, także i G2/13, téz i F2v/24, tez (!) i G2/8*.

INACZEJ (7) *av – inaczéy G2/2, 3, 6 (2 razy), G2v/4; inacey F3/9. cum neg: nieinaczéy G2/8*.

INSZY (5) *pron – sg m G*: inśégo G2/22. *f N*: inśá F3/11. *pl D*: inśim F4v/3. *L*: inśich G2/17. *I*: inśimi Gv/20.

ISTY (4) *pron – sg n A*: nic inśégo nie znaczy ieno to ifté i G2/23, dla łkromnieyśégo piśania wołé to ifté/ i G2v/6. *f N*: ta ifta kréłka G2/22. *G*: zá różnym téy iftéy litery wymáwianím D4v/21.

IŚĆ (6) *vb impf – praes 3 sg*: kiedi po nim [b] idźje ten vokalíš i G2/9, inaczéy bñmieć muśá kiedi po którym/ y/ idźje G2/3, ani na b/ ani na l/ kładá [kreski]/ gdi po nich idźje i G2/25, Gđjie tedi po c/ abo po s/ abo po z/ idźje ta litera i G2/20, iś się częŝto w Połłkim ięzyku trafiá/ ze po/ s idźje/ c F2v/21. *3 pl*: Bo kiedi před nimi idá [litery i, y]/ odmieniaia fye kazda w fwá naturę G2/2.

IZBA (1) *sb f – sg G exempl*: Z/ kiedi ieft *preposito*, nie łączić go z słowem/ ale ie różno kłaść/ iako/ z izby G/19.

IŻ (2) *cn – iś F2v/20; a iz Ev/5*.

JA (2) *pron – N*: ia G3/5. *D*: mi F3/8.

- JAKI (1) *pron – sg m A*: znak iaki dać F4v/3.
- JAKIŚ (1) *pron – sg f A*: iakaś F2v/22.
- JAKO (49) *av – iako* Ev/3, Ev/4, Ev/15, Ev/15, Ev/16, E2v/23, E3/1, E3/2, E4/11, E4/14, E4v/4, E4v/10, E4v/11, E4v/12, Fv/13, F2/18, F4/17, G2/18, G/19, G2/19, iako i E3v/5, F2v/17, G2/9, E4v/9, iako D4v/15, D4v/17, D4v/19, iako ... tak i F3/5, F4/23, tak iako F4v/2, iako tu E3v/6, E4/15, Fv/13, G2/25, Fv/4, F2/22, F2v/20, F2v/24, F2v/3, G/17, G/18, iako to E3v/7, Fv/5, F2v/17, F3/8, G/16, iako w tym słowie E3v/5, G2/9, F2v/18.
- JAKO (11) *cn – iako* D4v/22, iako E3v/9, F3/8, F4v/12, G3/6, G3/13, Gv/21, G2/24, iako i F4v/3, iako to G2/4, iakom powiedział G2v/5.
- JAN (1) *n-pers m – sg N exempl*: I Polacy wziwaią iako i Łacinnicy/ i miafto vokaliŃba (!)/ iako nigdi: i miafto *confontem* iako Ian E4v/11.
- JECHAĆ (1) *vb impf – inf exempl*: O dwoie: iedno Łacinniki bez znaku iako tu/ oko: drugie grubŃe z znakiem iefli tŃeba/ iako wòs: na woŃku wyciŃnać/ albo na wòzku iechać Fv/14.
- JEDEN (9) *nm – sg n N*: iedno E2v/23, E4/11, F/5, 6, Fv/12, F2/18, F2v/2, F4/12. *L*: iednym G2/16.
- JEDEN (3) *pron – sg n N*: iedno Ev/14, *A*: iedno E4/15, G2v/5.
- JEDNAK (1) *cn – iednak* G2/17.
- JEDNAKO (2) *av – iednako* D4v/21, G3/7.
- JENO, JEDNO (3 + 1 = 4) *pt – ieno* D4v/20, G2/23, 9; iedno G2/16.
- JEDWAB (1) *sb m – sg N exempl*: to powiedźjeć tŃeba/ ze go [g] Polacy nieuziwaią na dwoie iako Łacinnicy: ale tilko w iedno: iako tu garniec: iedwab pŃez/ i/ nie pŃez/ g E4/15.
- JESLI (1) *cn – iefli* Fv/13.
- JEZYK (2) *sb m – sg m L*: Ale to chcę pŃidać: iŃ się częŃto w PolŃkim ięzyku trafia/ ze po/ s idźje/ c F2v/21, po/ th/ w polŃkim ięzyku nic F4/12.
- JUŻ (6) *pt – iuz* F3/11, G2/21, G2/24, tedibych chciał dła Ńkromnègo piŃania/ aby tilko/ c/ Ńie znaczyło/ tam gđje Ńie znaczyć ma/ albo które tego potrzebuie: a/ s/ aby Ńie iuz z niego znaczyło F3/4, bo iuz inacey/ s/ bŃmi/ niŃli/ c F3/9, iuz tu inaczey b bŃmi/ a inaczey tam G2/5.
- K (1) *lit – K* iedno: kokoŃ/ kur F/5.
- KAŻDY (2) *pron – sg f N*: kazda G2/2. *sg n A*: Každé cudzoziemŃkié [słowo pisze Ńie] Ńwoiå orthographiå/ iako Greckié Grecka/ Łacinnikié Łacinnika G3/12.
- KIEDY (11) *cn – KiedibyŃmy tedy* G2/12, kiedi F4/15, G/18, G2/1, 9, G2/3 (2 razy), G2v/3, w ten czas/ kiedi D4v/21, kiedi ... tedi E4v/3, kiedi ... iuz to G2/4.
- KILKA (1) *pron – Kilka słow Ńie nayduie/ które Ńie pod tę regulę nie podaiå* F3/6.
- KŁAŚĆ (4) *vb impf – inf*: Ń/ kiedi ieft *preposito*, nie łączyć go z słowem/ ale ie różno kłaŃć/ iako/ z izby G/19, Gđje tedi po c/ albo po s/ albo po z/ idźje ta litera i/ tam iuz nie tŃeba krėłki zadnėy na nie kłaŃć G2/21, które [i] gdi Ńie napiŃe podle niego [c albo s]/ iuz go na wiŃch kłaŃć niebėdźje tŃeba G2/24. *praes impers*: ani na b/ ani na l/ klada/ gdi po nich idźje i G2/25.
- KŁOTKA (1) *sb f – sg N exempl*: *L* dwoie: iedno Łacinnikié ... Drugie *barbarum*, które tak piŃać/ klotka F/9.
- KOKOSZ (1) *sb f – sg N exempl*: *K* iedno: kokoŃ F/5.
- KONIEC (3) *sb m – sg L*: Ale o tych piėrwŃych dwu chcę powiedźjeć na koŃcu Ev/17, o iego naturę na koŃcu powiem F4v/13, gdi Ńie na koŃcu tēz trafi G2/18.
- KORZYŚĆ (1) *sb f – sg N exempl*: *P* dwoie: iedno *profté*/ iako lup/ to ieft koŃiŃ F2/19.
- KRESKA (19) *sb f – sg N*: Drugie [a] zowå Ńwoim/to ieft/ PolŃkim/ którego znak ieft krėłka tåkze nád nim D4v/16, bo ta iŃta krėłka ... nic inŃėgo nie znaczy ieno to iŃtė i G2/22. *G*: drugie [s] z krėłka/ iako w tim słowie oŃ/ po Łacinnie *axis*, albo tak bez krėłki oo F2v/19, Gđje tedi

po *c/* albo po *s/* albo po *z/* idźje ta litera *i/* tam iuz nie trzeba krélki zadnéy na nie kłaśc G2/21. *A:* Piérwbsé zową Łaćińskie/ które mà fwóy znák nád sobą/ krélkę zgóry ná dól wiedźjoną od prawéy ręki ku lewéy D4v/14, Třecie zowiemy ciężkim/ które mà krélkę przé się D4v/18, Dru-gié naśe włafné/ a to krélkę ma nad sobą Ev/4, *E* troie: piérwbsé równé łaćińkiému /a to ma krélkę nad sobą E3v/5, bo napřód iest *b/* włafné Łaćińskie/ a tu iest owo co krélkę miéwa nad sobą G2/7. *I:* drugié [c] z krélką Ev/15, E3/1, E3v/7, Fv/5, F2/19, F2v/18, G/17 (2 razy), *V* albo vokafisł/ albo *confonans:* kiedi *confonans* dwoiako się piśe: ... drugi raz z krélką F4/17, z krelką (f) E3/2.

KS (2) *lit* – *X* malo vziwamy: richley miafsto niego/ ks F4/23, a iako/ *s/* troiako/ tak *i/* ks/ troiako mówiémy F4/23.

KSIADZ (1) *sb m – sg N exempl:* Wbákze malo niefepiéy piśac xiąđ/ xini ... F4v/1.

KSIENI (1) *sb f – sg N exempl:* Wbákze malo niefepiéy piśac xiąđ/ xini ... F4v/1.

KSZYKAC (1) *vb impf – inf exempl:* Wbákze malo niefepiéy piśac xiąđ/ xini/ axamit/ nizli przes ks. kbákac F4v/2.

KTO (2) *pron – N:* kto G2/22. *D:* komu G2v/4.

KTOKOLWIEK (2) *pron – N exempl:* L dwoie: iedno Łaćińskie/ które tak piśac/ ładaco/ łód/ wíłk/ ktokolwiek F/8, gdi się na końcu téz trafi [o kontekście fonetycznym]: iako kłub/ łup/ etc. albo w poyfřodku/ iako poświętné/ ktokolwiek G2/19.

KTORY (14) *pron – sg m I:* którym F2v/23. *n N:* które D4v/13, F/9, F3/3, G2/23. *G:* którego D4v/16, G2/8. *A:* które D4v/18, E3v/11, F/7. *L:* którym G2/3. *pl N subst:* które F3/7, Gv/22, G2/11.

KTORYKOLWIEK (2) *pron – pl N subst:* a mianowicie które się kółwiek na dwoie albo na troie dźiela Gv/23, gđjie o wbytkich literach/ które się kółwiek na dwoie albo na troie dźiela/ będe mówil Ev/17.

KU (2) *praep cum D –* od prawéy ręki ku lewéy D4v/14, ále od lewéy ku prawéy ręce D4v/17.

KUR (1) *sb m – sg N exempl:* K iedno: kokoś/ kur F/5.

KWAŚNY (2) *ai – sg m N exempl:* Q řadko/ albo nigdi nieuziwamy/ iako tu kwafny/ albo qwaśni F2/23.

L (3) *lit* – L dwoie F/7, PR3ESTROGA okolo tych liter. *i/ y/ b c dź l m n p s z* Gv/18, [kreski] ani na *b/* ani na *l/* kłada/ gdi po nich idźje i G2/25.

LADA (1) *pt – exempl:* L dwoie: iedno Łaćińskie/ które tak piśac/ ładaco ... F/8. *Cf CO pron.*

LENIWY (1) *ai – sg m N exempl:* iako w téy miere/ [kreski] ani na *b/* ani na *l/* kłada/ gdi po nich idźje i: iako tu/ biędny/ leniwy ... G2v/1.

LEWY (2) *ai – sg f G:* od prawéy ręki ku lewéy D4v/14, od lewéy ku prawéy ręce D4v/17.

LICZBA (1) *sb f – sg N exempl:* třecie [dz] z krelką (f) na dofe/ iako lidźba E3/2.

LITERA (13) *sb f – sg N:* H wedle Grammatików nie iest litera E4v/2, Gđjie tedi po *c/* albo po *s/* albo po *z/* idźje ta litera *i* G2/21. *G:* tediby w téy miere niepotřeba bylo téy litery *y* G2/14, zá różnym téy ištéy litery wymawianím D4v/21, třecie [c] z przydaním téy litery *z* Ev/16. *L:* iako się i o piérwbséy literze mówilo E3v/9, *A* to/ co mówię o téy literze/ *b* G2/10. *du N:* ty obiedwie literze maia z sobą iakąś řpofnośc F2v/22, *TY* dwie pirwbe literze/ małą řamy między sobą różność maia z przyrođzenia Gv/19. *pl G:* PR3ESTROGA okolo tych liter Gv/17, Dła řkromnieyřbego piřma wedle tych liter G2v/2. *I:* między inřimi literami Gv/20. *L:* o wbytkich literach ... będe mówil Ev/17.

ŁÓD (1) *sb m – sg N exempl:* L dwoie: iedno Łaćińskie/ które tak piśac/ ładaco/ łód ... F/8.

ŁACINA (3) *sb f – sg L:* řtaré zony/ a babi/ co po łacinie *obfitericatur* G2/5, *ti/* po łacinie *tu* G3/6, iako w tim słowie *oř*/ po łacinie *axis* F2v/19.

- ŁACINNIK** (3) *sb m – pl N*: G także: chyba to powiedźcie trębá/ ze go Polacy nieuziwaia na dwoie iako Łacinnicy E4/14, I Polacy vziwaia iako i Łacinnicy E4v/9, a tu iest owo [b] co kréfkę miéwa nad sobá/ którégó tez (/) i Łacinnicy nieinaczéy vzywaia G2/8.
- ŁACIŃSKI** (11) *ai – sg n N*: A troiákie Polacy máia: Piérwśé zowá Łacińskie D4v/13, E troie: piérwśé równé łacińkiému /a to ma kréfkę nad sobá/ iako i łacińkie E3v/5, L dwoie: iedno Łacińskie F/7, O dwoie: iedno Łacińkie Fv/12, S troie: piérwśé iako i Łacińkie F2v/17, bo napród iest b/ wlaśné Łacińkie G2/7. G: B. dwoie: piérwśé nie iest nic różné od Łacińskiego Ev/3. D: E troie: piérwśé równé łacińkiému E3v/4. A: Kazdé cudżoziemskie [słowo pisze się] swoia orthographia/ iako Greckie Grecka/ Łacińskie Łacińką G3/13. I: C troie: piérwśé z Łacińkim iedno/ iako nic Ev/14. f I: Kazdé cudżoziemskie [słowo pisze się] swoia orthographia/ iako Greckie Grecka/ Łacińskie Łacińką G3/13.
- ŁAKOMY** (1) *ai – sg m N exempl*: L dwoie: ... Drugie *barbarum*, które tak pifać/ klotka/ lafkawy/ lakomy F/9.
- ŁASKAWY** (1) *ai – sg m N exempl*: L dwoie: ... Drugie *barbarum*, które tak pifać/ klotka/ lafkawy/ lakomy F/9.
- ŁĄCZYĆ** (1) *vb impf – inf*: 3/ kiedi iest *preposito*, nie łączić go z słowem/ ale ie różno kłaść G/19.
- ŁUP** (1) *sb m – sg N exempl*: P dwoie: iedno profte/ iako lup F2/18.
- ŁUPIĆ** (2) *vb impf – imp 2 sg exempl*: P dwoie: iedno profte/ iako lup/ to iest korjś: drugi lup z kréfká/ to iest/ dři F2/19, niechay po iednym b/ iedno i/ chođji/ a po drugim y: bo iednak téy różnice niémaś w zadnych inśich vokalibách/ chyba w tich/ a gdi się na końcu téz trafi: iako skub/ lup/ etc. G2/19.
- M** (2) *lit* – M dwoie Fv/4, P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c dź l m n p s z Gv/18.
- MAŁO** (3) *av* – poniewaz to přirodzenie malo nie wśédi maia F3/4, X malo vziwamy F4/22, Wśakze malo niefepiéy pifać xiáđ/ xini/ axamit/ nizli přes ks. kśikać F4v/1.
- MAŁY** (2) *ai – sg f A*: TY dwie piérwśé literé/ mała famy miéđzy sobá różność maia z přyrodenia Gv/19. n A: Dla fkomrnieségó pířma wedle tich liter cz d dź r t z. kiedi się trafi pifać i/ abo y/ raczéy to malé i G2v/3.
- MIANOWICIE** (1) *cn* – TY dwie piérwśé literé/ mała famy miéđzy sobá różność maia z přyrodenia: ale miéđzy inśimi literami/ iako my Polacy džiś piśem/ wielką odmianę czynia. a zwlařcza miéđzy temi/ które řa wyśbéy napisané/ (a mianowicie które się kofwiek na dwoie abo na troie dźielá Gv/23).
- MIARA** (2) *sb f – sg L*: tediby w téy miéře niepotřeba bylo téy literi y G2/14, które gdi się napiře podle niego/ iuz go na wřch kłaść niebédźje třeba: iako w téy miéře/ ani na b/ ani na l/ kładá/ gdi po nich idźje i G2/24.
- MIASTO** (3) *praep – cum G*: I Polacy vziwaia iako i Łacinnicy/ i miařto vokalifa (/) iako nigdi E4v/10, X malo vziwamy: richley miařto niego/ ks F4/22. *cum A łac*: I Polacy vziwaia iako i Łacinnicy/ i miařto vokalifa (/) ... i miařto *consonantem* iako Ian E4v/10.
- MIEĆ** (12) *vb impf – praes 3 sg*: Piérwśé [a] zowá Łacińskie/ które ma řwóy znák nád sobá/ kréfkę zgóry ná dól wiedziona od práwéy řeki ku řewéy D4v/13, Třecie [a] zowiemy ciężkim/ które ma kréfkę přez się/ iako pozadny D4v/18, á zá różnym téy řtéy literi wymáwianim/ różny ma y wykład D4v/22, B. dwoie: ... Drugie náře wlaśné/ a to kréfkę ma nad sobá Ev/4, E troie: piérwśé równé łacińkiému /a to ma kréfkę nad sobá/ iako i łacińkie E3v/5, wyiařby to ofřatnié [e]/ które zawždy řwé piatno ma nieś E3v/12, tedibych chćia dla fkomrnégó pířania/ aby tilko/ c/ się znacziło/ tam gđje się znaczić ma F3/3. 3 *pl*: A troiákie Polacy máia D4v/12, a ty obiedwy literé maia z sobá iakás řpofność F2v/22, TY dwie piérwśé literé/ mała famy miéđzy sobá różność maia z přyrodenia Gv/20, poniewaz to přirodzenie malo nie wśédi maia F3/5. *praet 3 sg n cum neg*: choćia by téz słowo zadnéy różnice okolo wykładu niemialo Ev/7.

- MIEŚCE, MIEJSCE (2 + 1 = 3) *sb n – sg N exempl:* Kilka słow się nayduie/ które się pod tę regułę nie podaią/ iako to mieśce (niepodoba mi się mieycce/ iako piśa) F3/8. *L:* iako to na tim mieścu/ kiedi rękę/ baby/ to ieft/ ftaré zony G2/4.
- MIEWAĆ (1) *vb impf – praes 3 sg:* bo napród ieft b/ włafné Łacińkié/ a tu ieft owo co kréfkę miéwa nad sobą G2/7.
- MIĘDZY (5) *praep – cum A (2):* między G2/13 (2 razy). *cum I (3):* między Gv/19, 20, 22.
- MIŁOŚĆ (1) *sb f – sg N exempl:* popolicie którym spofobem/ e (! *zam. c*) / się wymawia/ timze téz i/ s. iako tu/ łczęśliwy/ łczodri/ iako tu/ łczęśliwy/ łczodri/ ścisly/ miłość F3/1.
- MOJ (3) *pron – sg m N exempl:* do diftongu mym zdaniem fładnieyśé ypyłon/ iako /mój/ day/ abo daj/ mój E4v/12. *n I:* do diftongu mym zdaniem fładnieyśé ypyłon E4v/11.
- MOWIĆ (6) *vb impf – praes 1 sg:* a zwłafcza między temi [literami]/ które łą wyfbéy napifané/ (a mianowicie które się kofwiek na dwoię abo na troie dźiela/ mówię *ex confontibus* G2/1, *A to/ co* mówię o téy literę/ b/ tóz sluzi tim wśitkim wysbéy napifanym G2/10. *1 pl:* mówiem téz abo dwie grufce/ abo dwie grufce F3/9, *X* mało vziwamy: richley miałto niego/ ks: a iako/ s/ troiako/ tak i/ ks/ troiako mówiémy F4/23. *praet impers:* *A* w piñaniu tich wfbtykch [liter e] tak się zachować/ iako się i o piérwśéy literę mówilo E3v/9. *fut 1 sg:* *Ale* o tych piérwśych dwu chcę powieđżić na końcu/ gđżie o wfbtykch literach/ które się kofwiek na dwoie abo na troie dźiela/ będę mówił Ev/18.
- MROŻNO (1) *av – Z* troie: piérwśé iako to zamek: drugie z kréfką na wirschu / iako tu mrožno G/17.
- MUSIEĆ (1) *vb impf – praes 3 pl:* Bo kiedi před nimi [literami: b c dź ł m n p s z] idą [litery: i y]/ odmieniaią fye każda w fwą naturę/ ze inaczéy bñmieć muśą G2/3.
- MY (2) *pron – N:* my Gv/21, G2/9.
- N (2) *litt – N* dwoie takze: i z timiz znaki/ dźwon/ łkroń/ łchroń fie/ eté. Fv/7, PR3ESTROGA okolo tych liter. i/ y/ b c dź ł m n p s z Gv/18.
- NA (22) *praep – cum A (12):* ná D4v/14; na G2/21, G2/24, G2/25 (2 razy), na dwoie G2/12, Gv/23, E4/14, Ev/18, na troie Gv/23, Ev/18, G2/12. *cum L (10):* na Ev/17, E3/2, E3v/10, F4v/13, G/17, G2/4, G2/18, *exempl:* Fv/14 (2 razy), F3/1.
- NAD (5) *praep cum I:* nád D4v/13, D4v/16, nad Ev/4, E3v/5, G2/7.
- NAJDOWAĆ SIE (1) *vb impf – praes 3 sg:* Kilka słow się nayduie/ które się pod tę regułę nie podaią F3/7.
- NAPISAĆ (2) *vb pf – praet impers:* Wśakze mało niełepiéy piśać xiądź/ xini/ axamit/ nizli pśes ks. kbśikać/ to łepiéy tak iako się tu napifalo/ abo znak iaki dać/ iako i inśim F4v/2. *fut impers:* bo ta ifta kréfká/ kto fie dobre pñpatry/ nic inśégo nie znaczi ieno to ifté i: które gdi się napíśe podłe niego/ iuz go na wñch kłásć niebėđżie třeba G2/23.
- NAPISAN (2) *part praet pass – pl subst N:* a zwłafcza między temi [literami]/ które łą wyfbéy napifané Gv/22. *D:* *A to/ co* mówię o téy literę/ b/ tóz sluzi tim wśitkim wysbéy napifanym/ które się na dwoie/ abo na troie dźiela G2/11.
- NAPRZOD (2) *av – iuz* tu inaczéy b bñmi/ a inaczéy tam: bo napród ieft b/ włafné Łacińkié/ a tu ieft owo co kréfkę miéwa nad sobą G2/6, *V* abo vokalíś/ abo *confontans:* kiedi *confontans* dwoiako się piśe: napród profito/ w radźie/ władnie F4/16.
- NASZ (2) *pron – sg n N:* *B.* dwoie: Drugié [b] naśe włafné Ev/4, Drugié [e] naśé: iako tu panié/ *dominę* E3v/6.
- NATURA (2) *sb f – sg A:* Bo kiedi před nimi [literami b c dź ł m n p s z] idą [litery i y]/ odmieniaią fye każda w fwą naturę G2/2. *L:* *Y/* nie ieft dwoie/ i/ iako w bkolach zle (!) zwać vczą/ ale ypyłon greckie. o iego naturę na końcu powiem F4v/13.

- NIC (2) *av* – B. dwoje: piérwbsé nie iest nic rózné od Łacińfkiego *Ev/2*, a iz się řadko trafia [b] niewadši nic, ze zawzdi znaczoné bęđże *Ev/5*.
- NIC (3) *pron* – *N*: nic *F4/12*, *G2/22*, *Ev/15*.
- NIĆ (1) *sb f* – *sg N exempl*: C troie: piérwbsé z Łacińfkim iedno/ iako nic: drugié z kréfką iako/ nić *Ev/15*.
- NIE (20) *pt* – *cum vb*: nie *G/18*, *F4v/12*, *F3/6*, *F3/7*, *F3/8*, *F2/22*, *E4v/2*, *G2/22*, *E4/14*, *E3v/10*, *Ev/2*, *Ev/5*, niemialo *Ev/7*. *cum praed*: niepotřeba *G2/14*, nie třeba *G2/21*, niebęđże třeba *G2/24*. *cum av*: nieinaczéy *G2/8*, nie wbsędi *F3/5*, nielepiéy *F4v/1*. *cum constr praep*: nie přez/ g *E4/15*.
- NIECHAJ (1) *pt* – niechaj *G2/16*.
- NIECUDNY (1) *ai* – *sg m N exempl*: A troiakié Polacy máia: Piérwbsé zowá Łacińfkie/ które má fwoy znak nád sobá/kréfkę zgóry ná dól wiedziona od prawéy ręki ku lewéy/iako zádný/ to iest/ niecudny *D4v/15*.
- NIEDOBRZE (1) *av* – *comp*: Wbakze malo nielepiéy pifać xiąđł/ xini/ axamit/ nizli přes ks. kbíkać *F4v/1*.
- NIEKTORY (1) *pron* – *pl N m pers*: Pifať téz niektóri tē panie (!) *hę dominę G3/4*.
- NIEMASZ (1) *vb impf* – *praes*: niemaś *G2/17*.
- NIEŚĆ (1) *vb impf* – *inf*: A w pifaniu tich wšytkich tak się zachowac/ iako się i o piérwbséy literę mówilo: to iest/ aby znaki na zádnym nie byly /chyba gđże třeba dla přyczyny powiedzianéy: wyiawby to ostatnie/ które zawzdy fwé piątno ma nieść *E3v/12*.
- NIGDY (2) *av* – nigdi *F2/22*, *E4v/10*.
- NIKT (1) *pron* – *N exempl*: nikt *D4v/18*.
- NIŻBY (1) *cn* – nizby *G2/15*.
- NIŻLI (2) *cn* – nišli *F3/9*, nišli *F4v/1–2*.
- O (1) *litt* – O dwoie *Fv/12*.
- O (5) *praep* – *cum L*: o *Ev/16*, *Ev/17*, *E3v/9*, *F4v/13*, *G2/10*.
- OBADWA (1) *nm* – *f N*: obiedwie *F2v/21*.
- OBACZYĆ (1) *vb pf* – *con 1 pl m pers*: Kiedibyfmy tedi włafná różnicę mięđzy b/ a b/ obaczili/ takze i mięđzy c/ a ć: s/ al/ ś/ etc. tediby w tēy miere niepotřeba bylo tēy literi y: *G2/13*.
- OBOJ (2) *nm* – *sg n N*: bo się troiako oboie [s, c] wymawia *F2v/22*, Pifať téz niektóri tē panie (!) *hę domine*, abo ty panie (!): ia to poślednie wołé/ ale zeby się přes ppyłon pifało iako tu ftoi/ a ti/ po łacinie tu, přes i/ dla różnice tilko wykładu/ boć oboie iednako břmi *G3/7*.
- OD (3) *praep cum G* – od *D4v/14*, *D4v/17*, *Ev/2*.
- ODMIANA (1) *sb f* – *sg A*: P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c đł [m n p s z. TY dwie pirwbsé literę/ małą łamy mięđzy sobá różność máia z přyródzenia: ale mięđzy inšimi literami/ iako my Polacy đżis pišem/ wielką odmianę czynia *Gv/21*.
- ODMIENIAC SIE (1) *vb impf* – *praes 3 pl*: Bo kiedi před nimi [literami b c đł [m n p s z] idá [literi i y]/ odmieniaia *fye kazda w fwą naturę G2/2*.
- OGON (1) *sb m* – *sg I*: E troie ... Ostatnie z kréfką albo z ogonem/ iako to/ vczynię *E3v/7*.
- OKO (1) *sb n* – *sg N exempl*: O dwoie: iedno Łacińfké bez znaku iako tu/ okó *Fv/13*.
- OKOŁO (2) *praep cum G* – okolo *Ev/7*, okolo *Gv/17*.
- ON (13) *pron* – *sg n G*: go *G2/24*, *E4/14*, *G/19*, niego *G2/23*, *F3/4*, *F4/22*, iego *F4v/13*. *A*: ie *G/19*. *I*: náđ nim *D4v/17*, *L*: po nim *G2/9*. *pl A subst*: na nie *G2/21*. *I*: před nimi *G2/1*. *L*: po nich *G2/25*.
- ORTOGRAFIA (1) *sb f* – *sg I*: Kazde cudzoziemkí [słowo pisze się] fwoia orthographia/ iako Greckie Grecka/ Łacińfké Łacińfka/ etc. *G3/12*.

- OSTATNI (3) *ai – sg n N*: E troje: ... Oftatnie z krékłą albo z ogonem/ iako to/ vczynię E3v/7. *A*: A troiákíe Polácy máią ... To oftatnie zázwdy fwym znákíem znáczyć tręba D4v/19, *A* w pífaníu tich wšytkích [e] tak się zachowác/ iako się i o píerwšéy lítere mówílo: to íeft/ aby znákí na zádny m nie byly /chyba gđże tręba dla přyczyny powíedźíanéy: wyíawšy to oftatníe/ którę zázwdy fwé píatno ma niešć E3v/11.
- OŚ (2) *sb f – sg N exempl*: S troje: píerwše iako i Łácińkíe/ iako to Samfon: drugie z krékłą/ iako w tím słowie oš/ po Łácińie *axis*, abo tak bez krékłi oo F2v/18.
- OW (1) *pron – sg n N*: owo [b] co krékłę míewa nad šobą G2/7.
- P (2) *litt – P* dwoie F2/18, PRZESTROGA okolo tych líter. *i/ y/ b c dź l m n p s z* Gv/18.
- PAN (1) *sb m – sg V exempl*: E troje: píerwšé równé łácińkíemu /a to ma krékłę nad šobą/ iako i łácińkíe/ á/ iako w tím słowie/ Panié/ *Domine* E3v/6.
- PANI (3) *sb f – pl N exempl*: E troje: ... Drugíe našé: iako tu panié/ *dominę* E3v/7, Pišá téz níektóri tē panie (!) *hę dominę*, abo ty panie (!) G3/4, 5.
- PEWIEN (1) *ai – sg m N exempl*: D íedno/ iako dráb/ dáb. dź troje: píerwšé gđí píšem/ wíedź/ to íeft/ bąđź pewien: E2v/24.
- PIATNO (1) *sb n – sg A*: *A* w pífaníu tich wšytkích [e] tak się zachowác/ iako się i o píerwšéy lítere mówílo: to íeft/ aby znákí na zádny m nie byly /chyba gđże tręba dla přyczyny powíedźíanéy: wyíawšy to oftatníe/ którę zázwdy fwé píatno ma niešć E3v/12.
- PIERWSZY, PIRWSZY (7 + 5 = 12) *nm – sg f L*: *A* w pífaníu tich wšytkích tak się zachowác/ iako się i o píerwšéy lítere mówílo E3v/9. *du f N*: PRZESTROGA okolo tych líter. *i/ y/ b c dź l m n p s z*. TY dwe píerwše lítere/ małą łamy míedzy šobą różnošć máią z přyrođzenia Gv/19. *n N*: E troje: píerwšé równé łácińkíemu E3v/4. B. dwoie: píerwšé nie íeft níc różné od Łácińkíego Ev/2, C troje: píerwšé z Łácińkím íedno Ev/14, dź troje: píerwšé gđí píšem/ wíedź/ to íeft/ bąđź pewien E2v/24, M dwoie: píerwšé iako tu/ dom Fv/4, S troje: píerwše iako i Łácińkíe F2v/17, Z troje: píerwšé iako to zámek G/16. *A*: A troiákíe Polácy máią: Píerwšé zowá Łácińkíe D4v/12, *pl A subst*: To oftatnie [a] zázwdy fwym znákíem znáczyć tręba: dwoie píerwšé íeno w ten čás/ kiedy flowo íednáko šie píše D4v/20. *L*: *A*le o tych píerwšých dwu [c] chcę powíedźíeć na końcu Ev/16.
- PIESZCZONY (1) *part praet pass impf – sg m N exempl*: iako w tēy míerę/ ani na b/ ani na l/ kładą/ gđí po níh ídźje i: iako tu/ bíedny/ líeniwy/ píešczony/ etc. G2v/1.
- PISAĆ (14) *vb impf – inf*: L dwoie: íedno Łácińkíe/ którę tak píšác/ ładaco/ łód/ wílk/ ktokošwíek F/8, Drugie [l] *barbarum*, którę tak píšác/ klotka/ łákwawy/ łakomy F/9, kiedí się trafi píšác i/ abo y/ raczēy to malé i G2v/3, Wšákze malo níefepíey píšác xiąđź/ xini/ axamít F4v/1. *inf cum neg*: poniewaz to přírođzenie malo nie wšędí máią/ ze iako bŕmi pošłední tak i přednie: níepíšác tedi bczodri/ ale fczodri F3/6. *praes 1 pl*: dź troje: píerwšé gđí píšem/ wíedź/ to íeft/ bąđź pewien E2v/24, TY dwe píerwše lítere/ małą łamy míedzy šobą różnošć máią z přyrođzenia: ale míedzy ínšími líterami/ iako my Polácy dźíš píšem/ wíelką odmíanę czynią Gv/21, Tręćie [s] píšem/ š/ iako tu/ šacunek F2v/19. *praes 3 pl*: Polácy kiedí chcą wíemówíć Greckíe/ χ tedi píšá/ ch E4v/3, Pišá téz níektóri tē panie (!) *hę dominę* G3/4, níepodoba mí się míeyłce/ iako píšá F3/8. *praes impers*: To oftatnie zázwdy fwym znákíem znáczyć tręba: dwoie píerwšé íeno w ten čás/ kiedy flowo íednáko šie píše D4v/21, V abo vokafíš/ abo *conlonans*: kiedí *conlonans* dwoiako šie píše: náprođ profito/ w radźíe/ wladnie: drugi ráz z krékłą/ iako vłow rib F4/16. *praet impers*: ale zeby się přes ypšyłon píšalo iako tu štoí G3/6.
- PISANIE (3) *sb n – sg G*: wšákze íakom powíedźíal dla škromníešzego píšania wołę to ífté/ i G2v/6, tedíbych chćiał dla škromného píšania/ aby tílko/ c/ šie znacíło/ tam gđże šie znacíć ma F3/2. *L*: *A* w pífaníu tich wšytkích [e] tak się zachowác/ iako się i o píerwšéy lítere mówílo E3v/8.

- PISMO (1) *sb n – sg G*: Dla łkromnieyŝęgo piŝma wedle tich liter cz d ą r t z. kiedi się trafi piŝać i/ albo y/ raczëy to malé i G2v/2.
- PLEŝAC (2) *vb impf – imp 2 pl*: mówiem tész abo dwie grufce/ abo dwie grufce/ plëŝcie/ abo plëŝcie F3/10.
- PO (13) *praep cum L* – po F2v/21, F4/12, G2/3, G2/9, G2/16 (2 razy), G2/20 (3 razy), G2/25, po łacinie F2v/18, G2/5, G3/6.
- POD (1) *praep cum A* – pod F3/7.
- PODAWAĆ SIE (1) *vb impf – praes 3 pl cum neg*: Kilka slow się nayduie/ które się pod tę regule nie podaią F3/7.
- PODLE (1) *praep cum G* – podle G2/23.
- PODOBAĆ SIE (1) *vb impf – praes 3 sg cum neg*: niepodoba mi się mieyŝce/ iako piŝą F3/8.
- POLAK (5) *n-ethm m – pl N*: A troiakié Polacy máiá D4v/12, G takže: chyba to powiedźieć trëbá/ ze go Polacy nieuziwaią na dwoie iako Łacinnicy E4/14, H wedle Grammatików nie iest litera: Polacy kiedi chcą wymówić Greckie/ χ tedi piŝą/ ch E4v/3, I Polacy wzuiwaią iako i Łacinnicy E4v/9, ale między inŝimi literami/ iako my Polacy dźiŝ piŝem/ wielką odmianę czynią Gv/21.
- POLSKI (3) *ai – sg m L*: Afe to chcę pŝidać: iŝ się czëŝto w Polŝkim iëzyku trafia/ ze po/ s idźie/ c F2v/21, T iedno: a po/ th/ w polŝkim iëzyku nic/ chyba gđźie Greckie slowa/ Thetis F4/12. n I: A troiakié .... Drugié zowá swoim/to iest/ Polŝkim D4v/16.
- POŁ (1) *sb n – sg A*: Z troie ... trëcie z krëłką pŝez pół/ iako tu ziwëŝ G/18.
- PONIEWAŻ (1) *cn – poniewaz* F3/4.
- POSPOLICIE (1) *av – poŝpolicie* którym ŝpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze tész i/ s F2v/23.
- POŝLEDNI (2) *ai – sg n N*: poniewaz to pŝirodzenie malo nie wŝëdi maią/ ze iako bŝmi poŝlednie tak i pŝednie F3/5. A: Piŝą tész niektóri të panie (!) *hę dominë*, abo ty panie (!): ia to poŝlednie wołë G3/5.
- POŝRZODEK (1) *sb m – sg L*: bo iednak tész różnice niëmaŝ w zadnych inŝich vokalifach/ chyba w tich/ a gdi się na końcu tész trafi: iako ŝkuŝ/ lup/ etc. abo w poyŝrodku/ iako poŝwiatné/ ktokolwiek G2/19.
- POŝWIATNE (1) *sb n – sg N exempl*: bo iednak tész różnice niëmaŝ w zadnych inŝich vokalifach/ chyba w tich/ a gdi się na końcu tész trafi: iako ŝkuŝ/ lup/ etc. abo w poyŝrodku/ iako poŝwiatné/ ktokolwiek G2/19.
- POTRZEBA (1) *praed – Kiedibyŝmy tedi włafną różnicę między b/ a b/ obaczili/ takže i między c/ a c: s/ a/ ŝ/ etc. tediby w tész mierë niepotŝreba bylo tész literi y* G2/14.
- POTRZEBOWAĆ (1) *vb impf – praes 3 sg*: tedibych chćiał dla łkromnëgo piŝania/ aby tilko/ c/ ŝie znacziło/ tam gđźie ŝie znaczić ma/ abo które tego potŝrebuie F3/3.
- POWIEDZIANY (1) *part praet pass pf – sg f G*: A w piŝaniu tich wŝytkich [e] tak ŝie zachować/ iako ŝie i o piërwŝëy literë mówilo: to iest/ aby znaki na zadnym nie byly/ chyba gđźie trëba dla pŝyczyny powiedźianëy E3v/11.
- POWIEDZIEĆ (4) *vb pf – inf*: Afe o tych piërwŝyich dwu [c] chcë powiedźieć na końcu Ev/17, G takže: chyba to powiedźieć trëbá/ ze go Polacy nieuziwaią na dwoie iako Łacinnicy E4/13. *praet sg 1 m*: wŝzakze iakom powiedźiał dla łkromnieyŝęgo piŝania wołë to iŝtë/ i G2v/5. *fut 1 sg*: Y/ nie iest dwoie/ i/ iako w ŝkolach zŝe (!) zwać vczá/ ale ypŝyŝon greckie. o iego naturę na końcu powiem F4v/14.
- POŻADNY (1) *ai – sg m N exempl*: A troiakié Polacy máiá .... Trëcie zowiemy ciëżkim/ które má krëłkę pŝez ŝie/ iako požadny D4v/19.
- PRAWY (2) *ai – sg f G*: A troiakié Polacy máiá: Piërwŝë zowá Łacínŝkie/ które má ŝwoy znak nád łobá/krëłkę zgóry ná dól widźżioná od pŝawëy rëki ku ŝewëy D4v/14. D: Drugié [a] zowá

- fwoim /to ieft/ Polłkim/ którego znak ieft kréłká tákze nád nim/ ále od fewéy ku prawéy ręce D4v/17.
- PROSTO (1) *av* – V albo vokaliß/ albo *confonans*: kiedi *confonans* dwoiako się piße: napřod profto/ w rađjie/ wladnie F4/16.
- PROSTY (2) *ai* – *sg n N*: P dwoie: iedno profté/ iako lup/ to ieft kojšć F2/18, Bo kiedi před nimi [literami: b c dŹ l m n p s z] idą [liter y i y]/ odmieniaią fy kazda w fwa nature/ ze inaczéy bŹmieć mußa kiedi po którym/ y/ idŹie/ a inaczéy kiedi profté i G2/4.
- PRZED (1) *praep cum I* – před G2/1.
- PRZEDNI (1) *ai* – *sg n N*: poniewaz to pŹirodŹenie malo nie wßédi maia/ ze iako bŹmi poßednie tak i pŹednie: niepifać tedi Źczodri/ ale Źczodri/ etć. F3/5.
- PRZESTROGA (1) *sb f* – *sg N*: P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c dŹ l m n p s z Gv/17.
- PRZEZ (7) *praep cum A* – pŹez D4v/18, G/18, pŹez E4/15, E4/16, pŹez F4v/2, G3/5, G3/6.
- PRZYCZYNA (1) *sb f* – *sg G*: A w pißaniu tich wßytkich [e] tak się zachować/ iako się i o piérwßéy literé mówilo: to ieft/ aby znaki na zadnym nie byly /chyba gđŹie tŹeba dla pŹyczyny po-wieđŹianéy E3v/11.
- PRZYDAĆ (1) *vb pf* – *inf*: Ale to chcę pŹidać: iß się częßtó w Polłkim ięzyku trafia/ ze po/ s idŹie/ c F2v/20.
- PRZYDANIE (1) *sb n* – *sg I*: C troie: ... tŹecié z pŹydanim téy liter/ z/ iako/ czełdŹ Ev/15.
- PRZYPATRZYĆ SIE (1) *vb pf* – *fut 3 sg*: bo ta iŹta kréłka/ kto Źie dobre pŹipatŹy/ nic inßégo nie znaczy ieno to iŹté i G2/22.
- PRZYRODZENIE (2) *sb n* – *sg G*: TY dwie piŹwße literé [i y]/ małą famy miéđŹy Źobą różnoßć maia z pŹyrođenia Gv/20. A: poniewaz to pŹyrođenie malo nie wßédi maia/ ze iako bŹmi poßednie tak i pŹednie F3/4.
- PRZYRZEC (1) *vb pf* – *imp 2 sg exempl*: B. dwoie .... Drugié naße wladné/ a to kréłkę ma nad Źobą/ iako Źtuß/ to ieft/ pŹięcz Ev/5.
- PRZYRZECZENIE (1) *sb n* – *sg N*: B. dwoie: piérwßé nie ieft nic różné od Łaciñłkiégo/ iako Źtub/ to ieft pŹyŹeczenie Ev/3.
- Q (1) *litt* – Q řadko/ albo nigdi nieuziawamy F2/22.
- R (2) *litt* – R iedno F2v/2, Dla Źkromnieyßégo pißma wedle tich liter cz d dŹ r t z. kiedi się trafi pißać i/ albo y/ raczéy to malé i G2v/3.
- Ř (1) *litt* – R3/ albo ř/ iako tu/ wiewę/ wiewę F2v/3.
- RACZEJ (2) *av* – Ale raczéy niżby tak wiele tich znaków bylo/ niechay po iednym b/ iedno i/ chodŹi/ a po drugim y G2/15, kiedi się trafi pißać i/ albo y/ raczéy to malé i G2v/3.
- RADA (1) *sb f* – *sg L exempl*: V albo vokaliß/ albo *confonans*: kiedi *confonans* dwoiako się piße: napřod profto/ w rađjie/ wladnie F4/16.
- RAZ (1) *sb m* – *sg N*: V albo vokaliß/ albo *confonans*: kiedi *confonans* dwoiako się piße: napřod profto/ w rađjie/ wladnie: drugi raz z kréłką F4/17.
- REGUŁA (1) *sb f* – *sg A*: Kilka Źłow się nayduie/ które się pod tę regułę nie podaią F3/7.
- REKA (3) *sb f* – *sg G*: A troiakié Polacy maia: Piérwßé zowa Łaciñłkie/ które ma fwoy znak nád Źobą/kréłkę zgóry ná dól wiewđŹiona od prawéy ręki ku fewéy D4v/14. D: Drugié [a] zowa fwoim/to ieft/ Polłkim/ którego znak ieft kréłká tákze nád nim/ ále od fewéy ku prawéy ręce D4v/17. A: drugié [dz] z kréłką/ iako wiewđŹ/ to ieft/ za rękę/ albo zacokołwiek E3/1.
- ROWNY (1) *ai* – *sg n N*: E troie: piérwßé równé łaciñłkiému E3v/4.
- RÓZNICA (5) *sb f* – *sg N*: mówiem téz albo dwie grufce/ albo dwie grufce/ plięście/ ábo plięćcie: ale i tu ieft iuz inßa różnica F3/11. G: a iz się řadko trafia [drugie b] niewadßi nic, ze zawzdi

znaczone będącie/ chociaż by też słowo żadnej różnicy około wykładu niemialo Ev/6, bo jednak te różnice nie miały w żadnych innych wokalibus G2/17, Pięć też niektórzy te panie (!) *he domine*, albo ty panie (!): ia to poślednie wołę/ ale żeby się przez wypłyłone pięć iako tu ftoi/ a ti/ po łacinie tu, przez i/ dla różnicy tylko wykładu G3/7. A: Kiedibyśmy tedy właściwą różnicę między b/ a b/ obaczili/ także i między c/ a c: s/ a/ ś/ etc. G2/13.

RÓZNO (1) *av* – 3/ kiedy iest *preposito*, nie łączyć go z słowem/ ale ie różno kłaść/ iako/ z izby G/19.

RÓŻNY (3) *ai* – *sg m A*: á ża różnym tey iftey litery [a] wymawianim/ różny ma y wykład/ iako sie tam D4v/22. *n N*: B. dwoie: piérwśe nie iest nic różné od Łacińkiégo Ev/2. I: á ża różnym tey iftey litery wymawianim/ różny ma y wykład/ iako sie tam D4v/21.

RÓZNOŚĆ (1) *sb f* – *sg A*: TY dwie piérwśe litere/ małą famy między sobą różność maia z przyrodzenia Gv/19.

RYBA (1) *sb f* – *pl G exempl*: V albo wokalibus/ albo *consonans*: kiedy *consonans* dwoiako sie pięć: ... drugi raz z kréłką/ iako wloń rib F4/17.

RYCHŁO (1) *av* – *comp*: X malo wzywamy: richley miaflo niego/ ks F4/22.

RYM (3) *sb m* – *sg N exempl*: kiedy się trafi piąć i/ albo y/ raczy to malé i: chybaby się komu inaczy zdalo: rim albo rym G2v/4. *pl G*: czáfem też dla dobrich rimów téz znaki fą dobré E/2.

RZ (1) *lit* – R3/ albo 7/ iako tu/ wierę/ wier F2v/3.

RZADKO (2) *av* – Drugié [b] naśe włafné/ a to kréłkę ma nad sobą/ iako ślub/ to iest/ przecz: a iz się rzadko trafia niewadzi nic, ze zawzdi znaczone będącie Ev/5, Q rzadko/ albo nigdi nieuziwamy F2/22.

RZEC (1) *vb pf* – *fut 1 sg*: iako to na tim miefcu/ kiedy rękę/ baby/ to iest/ ftaré zony G2/4.

S (9) *lit* – S troie F2v/17, iś się częflo w Polkim ięzuku trafia/ ze po/ s idzie/ c F2v/21, y po policie którym spofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze też i/ s F2v/24, tedibych chciał dla fkromnégó piñania/ aby tilko/ c/ sie znacziło/ tam gđzie się znaczić ma/ albo które tego potrzebuie: a/ s/ aby się iuz z niego znacziło F3/3, bo iuz inacey/ s/ bñmi/ niñli/ c F3/9, X malo wzywamy: richley miaflo niego/ ks: a iako/ s/ troiako/ tak i/ ks/ troiako mówiemy F4/23, P R Z E S T R O - G A okolo tych liter. i/ y/ b c d ě ł m n p s z Gv/18, Kiedibyśmy tedy właściwą różnicę między b/ a b/ obaczili/ także i między c/ a c: s/ a/ ś/ etc. G2/14, Gđzie tedy po c/ albo po s/ albo po z/ idzie ta litera i/ tam iuz nie tręba kréłki żadney na nie kłaść G2/20.

SAM (1) *pron* – *pl f N*: TY dwie piérwśe litere [i y]/ małą famy między sobą różność maia z przyrodzenia Gv/19.

SAMSON (1) *n-pers m* – *sg N exempl*: S troie: piérwśe iako i Łacińkié/ iako to Samfon F2v/18.

SCHRONIĆ SIE (1) *vb pf* – *imp 2 sg exempl*: N dwoie także: i z timiz znaki/ dżwon/ fkroń/ schroń sie/ etc. Fv/8.

SIEĆ (7) *pron* – A: przez się D4v/19, I: nád sobą D4v/13, nád sobą Ev/4, E3v/5, G2/8, między sobą Gv/19, z sobą F2v/22. *przy czasownikach zwrotnych* (13): się Ev/5, Ev/18, F3/7 (2 razy), F3/8, Gv/23, G2/11, G2/18, G2v/3, G2v/4, się F2v/21, sie Fv/8, G2/22. *jako składnik form impers* (12): się E3v/9, F2v/22, F2v/23, F3/3, F3/4, F4v/2, G2/23, sie F3/2, F4/16, G3/5, sie D4v/21, D4v/22.

SKROMNY (3) *ai* – *sg n G*: ścisly/ miłość/ na defce etc. tedibych chciał dla fkromnégó piñania/ aby tilko/ c/ sie znacziło/ tam gđzie się znaczić ma F3/1. *comp*: wfzakze iakom powiedział dla fkromnieyśégó piñania wołę to ifté/ i G2v/6, Dla fkromnieyśégó piñma wedle tich liter cz d dż r t z. kiedy się trafi piąć i/ albo y/ raczy to malé i G2v/2.

SKRONIĆ (1) *sb f* – *sg N*: N dwoie także: i z timiz znaki/ dżwon/ fkroń/ schroń sie/ etc. Fv/8.

SKUBAĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: bo jednak tey różnice nie mały w żadnych innych wokalibus/ chyba w tich/ a gdi się na końcu téz trafi: iako lkuł/ lup/ etc. G2/19.

SŁOWO (9) *sb n – sg N*: Drugie [b] naśe włafné/ a to kréfkę ma nad fobą/ iako śfuǒ/ to ieft/ pŕiecz: a iz się řadko trafia niewadśi nic, ze zawzdi znaczone bęǒjie/ chocia by téz słowo zadnéy różnice okolo wykładu niemialo Ev/6, To ołtátmie [a] ząwzdy řwym znákem znaczyć tŕeba: dwoie piérwśé ieno w ten czás/ kiedy řlowo jednáko řie piśe/ á zą różnym téy iftéy litery wymawianim/ różny ma y wykłád D4v/21. *I*: 3/ kiedi ieft *preposito*, nie łączic go z słowem/ ale ie różno klaść/ iako/ z izby G/19. *L*: S troie: piérwśé iako i Łacińńkié/ iako to Samfon: drugie z kréfką/ iako w tim słowie óś F2v/18, iuz tu inaczey b bŕmi/ a inaczey tam: bo napŕód ieft b/ włafné Łacińńkié/ a tu ieft owo co kréfkę miéwa nad fobą/ kótórego tez (!) i Łacinnicy nieinaczey vzywaią/ ieno iako i my/ kiedi po nim idźje ten vokalif i/ iako w tim słowie/ *bilis*, *tibi* G2/10, zą różnym téy iftéy litery wymawianim/ różny ma y wykłád/ iako řie tám wysřéy vkaźalo w tim słowie zádny á zádny E/1, E troie: piérwśé równe łacińńkiému /a to ma kréfkę nad fobą/ iako i łacińńkié/ á/ iako w tym słowie/ Panié/ *Domine* E3v/6. *pl N*: T jedno: a po/ th/ w polřkim ięzyku nic/ chyba gǒdje Greckie słowa/ *Thetis* F4/13. *G*: Kilka słow się nayduie/ kótóre się pod tę regulę nie podaią/ iako to mieśce F3/7.

SŁUŻYC (1) *vb impf – praes 3 sg*: A to/ co mówie o téy literze/ b/ tóz řluzi tim wřitkim wysřéy napifanym G2/11.

SNADNY (1) *ai – sg n N comp*: I Polacy vziwaią iako i Łacinnicy/ i miařto vokalifá (!) iako nigdi: i miařto *conlonantem* iáko łan: do diftongu mym zdanim řnadnieyřé ypřylon E4v/11.

SPOLNOŚĆ (1) *sb f – sg A*: Ale to chcę pŕidać: iř się czeřto w Polřkim ięzyku trafia/ ze po/ s idźje/ c/ a ty obiedwie literze maią z fobą iaką řpolność/ bo się troiako oboie wymawia F2v/22.

SPOSOB (1) *sb m – sg I*: y pořpolicie kótórym řpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze téz i/ s F2v/23.

STAC (1) *vb impf – praes 3 sg*: Piřá téz niekótóři tē panie (!) *hę domine*, abo ty panie (!): ia to pořednie wołę/ ale zeby się pŕes ypřylon piřalo iako tu řtoi G3/6.

STARY (1) *ai – pl N subst exempl*: iako to na tim mieřcu/ kiedi řekę/ baby/ to ieft/ řtaré zony/ a babi/ co po łacinie *obŕtericatur* G2/5.

SWOJ (6) *pron – sg m A*: řwóy D4v/13. *I*: řwym D4v/19. *f A*: w řwá G2/2. *I*: řwoiám G3/12. *sg n A*: řwé E3v/12. *I*: řwoim D4v/15.

SZ (1) *litt – S troie ....* Tŕęćie piřem/ ř/ iako tu/ řacunek F2v/19.

SZACUNEK (1) *sb m – sg N exempl*: S troie .... Tŕęćie piřem/ ř/ iako tu/ řacunek F2v/20.

SZCZĘŚLIWY (1) *ai – sg m N exempl*: Ale to chcę pŕidać: iř się czeřto w Polřkim ięzyku trafia/ ze po/ s idźje/ c/ a ty obiedwie literze maią z fobą iaką řpolność/ bo się troiako oboie wymawia/ y pořpolicie kótórym řpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze téz i/ s. iako tu/ řczęřliwy/ řczodri F2v/24.

SZCZODRY (3) *ai – sg m N exempl*: Ale to chcę pŕidać: iř się czeřto w Polřkim ięzyku trafia/ ze po/ s idźje/ c/ a ty obiedwie literze maią z fobą iaką řpolność/ bo się troiako oboie wymawia/ y pořpolicie kótórym řpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze téz i/ s. iako tu/ řczęřliwy/ řczodri F2v/24, niepiřać tedi řczodri/ ale řczodri/ etc. F3/6.

SZKOŁA (1) *sb f – pl L*: Y/ nie ieft dwoie/ i/ iako w řkolach řle (!) zwać vczą F4v/12.

Ś (1) *litt –* Kiedibyřmy tedi włafná różnicę międy b/ a b/ obaczif/ takze i międy c/ a ć: s/ a/ ř/ etc. tediby w téy mięre niepořeba bylo téy řiteri y G2/14.

ŚCISŁY (1) *ai – sg m N exempl*: pořpolicie kótórym řpofobem/ e (! *zam. c*)/ się wymawia/ timze téz i/ s. iako tu/ řczęřliwy/ řczodri/ řcisły/ miłość/ na řefce etc. F3/1.

ŚLUB (1) *sb m – sg N exempl*: B. dwoie: piérwśé nie ieft nic różné od Łacińńkięo/ iako řlub/ to ieft pŕyęczenié Ev/3.

ŚLUBIĆ (1) *vb impf – imp 2 sg exempl*: Drugie [b] naśe włafné/ a to kréfkę ma nad fobą/ iako śfuǒ/ to ieft/ pŕiecz Ev/4.

- T (2) *litt* – T iedno F4/12, Dła fkomrniefbégo pifma wedle tich liter cz d *đ* r t z. kiedi się trafi pifać i/ abo y/ racséy to malé i G2v/3.
- TAK (8) *av* – tak F/7, F/9, tak iako F4v/2, tak ... iako i E3v/8, iako ... abo tak F2v/19, iako ... tak i F3/5, F4/23, tak wiele G2/15.
- TAKŹE (5) *pt* – także D4v/16, także E4/13, Fv/7, G2v/5, także i G2/13.
- TAM (4) *av* – tám D4v/22, tam F3/2, G2/21, G2/6.
- TEDY (6) *cn* – tedi F3/1, F3/6, G2/12, kiedi ... tedi E4v/3, Kiedi ... tedi G2/14, Gđjie tedi G2/20.
- TEN (49) *pron* – *sg m N*: ten G2/9. *A*: To D4v/20. *L*: na tim G2/4. *f N*: ta G2/20, G2/22. *G*: téy D4v/21, Ev/16, G2/17, G2/14. *L*: w téy G2/14, G2/24, o téy G2/10. *A*: pod tę F3/7. *n N*: to Ev/4, E3v/5, 8, Fv/5, F2v/18, F3/8, G/16, G2/4, G2/10, G2/23, *N lub A*: to G2v/3. *G*: tego F3/3. *L*: w tim E/1, F2v/18, G2/10, w tym E3v/6, na tim G2/4. *A*: To D4v/19, to E3v/11, E4/13, F2v/20, F3/4, G2v/6, G3/5. *pl N subst*: TY Gv/19, té E/2, ty F2v/21. *exempl*: Piřa téz niektóri të panie (!) *hę domineę*, abo ty panie (!) G3/4, 5. *G*: tich E3v/8, G2/15, okolo tych Gv/17, wedle tich G2v/2. *D*: tim G2/11. *I*: między temi Gv/22. *L*: w tich G2/18, o tych Ev/16.
- TENŹE (3) *pron* – *sg m I*: timze F2v/24. *n N*: A to/ co mówię o téy literę/ b/ tóz sluzi tim wřitkim wysřéy napifanym G2/11. *pl I*: z timiz Fv/7.
- TEŹ (7) *pt* – téz E/2, Ev/6, F2v/24, F3/9, G2/18, G3/4, tez (!) G2/8.
- TH (1) *litt* – T iedno: a po/ th/ w polřkim ięzyku nic/ chyba gđjie Greckie słowa/ Thetis F4/12.
- TO (12) *cn* – to F4v/2, to iest D4v/15, D4v/16, D4v/17, Ev/3, Ev/4, E2v/24, E3/1, E3v/9, F2/18, F2/19, G2/4.
- TRAFIAĆ SIE (2) *vb impf* – *praes 3 sg*: Drugié [b] naře włafné/ a to kréfkę ma nad soba/ iako řlub/ to iest/ přirecz: a iz się řadko trafia niewadři nic, ze zawzdi znacóné bęđjie Ev/5, Ale to chcę přidać: iř się częřto w Polřkim ięzyku trafia/ ze po/ s iđjie/ c/ F2v/21.
- TRAFIĆ SIE (2) *vb pf* – *fut 3 sg*: a gdi się [b] na końcu téz trafi: iako řlub/ řup/ etc. G2/18, Dła fkomrniefbégo pifma wedle tich liter cz d *đ* r t z. kiedi się trafi pifać i/ abo y/ racséy to malé i G2v/3.
- TROJ (8) *nm* – *sg n N*: E troie E3v/4, C troie Ev/14, *đ* troie E2v/24, S troie F2v/17, Z troie G/16. *pl subst A*: Ale o tych piérwřych dwu chcę powiedźieć na końcu/ gđjie o wřytkich literach/ które się kofwiek na dwoie abo na troie đjiefł/ będe mówil Ev/18, a mianowicie [litery] które się kofwiek na dwoie abo na troie đjiefł Gv/23, A to/ co mówię o téy literę/ b/ tóz sluzi tim wřitkim wysřéy napifanym/ które się na dwoie/ abo na troie đjiefł G2/12.
- TROJAKI (1) *nm* – *sg n N*: A troiakié Polacy maia D4v/12.
- TROJAKO (3) *nm* – Ale to chcę přidać: iř się częřto w Polřkim ięzyku trafia/ ze po/ s iđjie/ c/ a ty obiedwie literę maia ř soba iakař řpofnořć/ bo się troiako oboie wymawia F2v/22, a iako/ s/ troiako/ tak i/ ks/ troiako mówimy F4/23.
- TRZEBA (6) *praed* – *praes*: drugié [o] grubřé z znakiem ieffi řřeba/ iako wõs Fv/13, G takze: chyba to powiedźieć řřeba/ ze go Polacy nieuziwaią na dwoie iako řacinnicy E4/13, A w pifaniu tich wřytkich tak się zachować iako się i o piérwřéy literę mówilo: to iest/ aby znaki na zadnym nie byly/ chyba gđjie řřeba dla přyczyny powiedźianéy E3v/10, To oftátnie [a] zázwdy řwym znákiem znaczyć řřeba D4v/20, *cum neg*: Gđjie tedi po c/ abo po s/ abo po z/ iđjie ta litera i/ tam iuz nie řřeba kréfkí zadnéy na nie klař G2/21. *fut cum neg*: bo ta ifta kréfká/ kto řie dobre připatř/ nic inřégo nie znaczy ieno to ifté i: które gdi się napiře podle niego/ iuz go na wřich klař niebęđjie řřeba G2/24.
- TRZECI (5) *nm* – *sg n N*: Třecie [a] zowiemy ciężkim D4v/18, třecie [c] z přydaním téy litery/ z/ iako/ czeladř Ev/15, *đ* troie ... třecie z kréfká (!) na dofe E3/2, Třecie [s] piřem/ ř/ iako tu/ řacunek F2v/19, třecie [z] ř kréfká přez pó/ iako tu ziwes G/17.

TU (16) *av* – tu E3v/6, E4/15, Fv/13, Fv/4, F2/23, F2v/20, F2v/24, F2v/3, F3/10, F4v/2, G/17, G/18, G2/6, G2/7, G2v/1, G3/6.

TY (1) *pron* – *N exempl*: Piśią téz niektóry tē panie (!) *hę dominę*, albo ty panie (!): ia to poślednie wofe/ ale zeby śie pres ppyłon piśafo iako tu ftoi/ a ti/ po łacinnie tu G3/6.

TYLKO (3) *pt* – tilko E4/15, F3/2, G3/7.

UCZYĆ (1) *vb impf* – *praes 3 pl*: Y/ nie ieft dwoie/ i/ iako w bkolach źie (!) *źwać vczą* F4v/13.

UCZYNIĆ (1) *vb pf* – *fut 1 sg exempl*: Ofatnie [e] *z kręfką* albo *z ogonem/ iako to/ vczynię* E3v/8.

UKAZAĆ (1) *vb pf* – *praet impers*: á *zá* różnym tēy iftēy litery [a] *wymawianim/ różny* ma y *wyklād/ iako śie tām wysbŕy wkazālo* w tim słowie *zādny á zādny* D4v/22.

UŁOWIĆ (1) *vb pf* – *imp 2 sg exempl*: V albo *vokaliß/* albo *conlonans*: *kiedi conlonans* dwoiako śie piśe: *naprōd profto/ w radźie/ wladnie*: drugi *raz z kręfką/ iako włōw* rib F4/17.

USKROMIĆ (1) *vb pf* – *imp 2 sg exempl*: M dwoie: *pirwśe iako tu/ dom*: drugie *z kręfką/ iako to/ vłkrom* Fv/5.

UŻYWAĆ (5) *vb impf* – *praes 1 pl cum neg*: Q *řadko/* albo *nigdi nieuziwamy* F2/22. *praes 2 pl*: X *malō vziwamy* F4/22. *praes 3 pl*: bo *naprōd ieft b/ wlañe Łacinnikiē/ a tu ieft* owo co *kręłke* miēwa *nad sobą/ któręgo* *tez (!)* i *Łacinnicy nieinaczęy vzywaiā/ ieno* iako i *my* G2/8, I *Połacy vziwaiā* iako i *Łacinnicy* E4v/9, *cum neg*: G *takze*: *chyba to powieđźie* *trębā/ ze go* *Połacy nieuziwaiā* na *dwoie* iako *Łacinnicy*: ale *tilko* w *iedno* E4/14.

V (1) *litt* – V albo *vokaliß/* albo *conlonans* F4/15.

W (17) *praep* – *cum A* (3): w G2/2, w *ten czās* D4v/20, w *iedno* E4/15. *cum L* (14): w E3v/5, E3v/8, F2v/18, F2v/20, F4v/12, E/1, G2/9, G2/14, G2/17, G2/18, G2/24, F4/12, w *pořrōd* ku G2/19, *exempl*: V albo *vokaliß/* albo *conlonans*: *kiedi conlonans* dwoiako śie piśe: *naprōd profto/ w radźie/ wladnie* F4/16.

WADZIĆ (1) *vb impf* – *praes 3 sg cum neg*: Drugię [b] *naśe wlañe/ a to* *kręłkę* *ma* *nad sobą/ iako śtuß/ to ieft/ přycz*: a *iz śię řadko* *trafia niewadźi* *nic, ze zawzdi* *znancone* *bęđzie* Ev/5.

WEDLE (2) *praep cum G* – *wedfe* E4v/2, G2v/2.

WIEDZIEĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: *đł* *troie*: *pirwśe gdi piśem/ wieđł/ to ieft/ bađł* *powien* E2v/24.

WIEDZION (1) *part praet pass* – *sg f A*: A *troiākie* *Połacy maiā*: *Piérwśe* *zowā* *Łacinnikiē/* *które* *mā* *śwōy znāk* *nād sobą/kręłkę* *zgōry* *nā dōl* *wieđżionā* *od prawęy* *ręki* *ku* *lewęy* D4v/14.

WIELE (1) *nm* – *N*: Ale *raczēy* *nizby* *tak* *wiele* *tich* *znakōw* *byłō* G2/15.

WIELKI (1) *ai* – *sg f A*: TY *dwie* *pirwśe* *litere* [i, y] *malā* *famy* *mięđzy* *sobā* *różnoś* *maiā* *z přyrōdzenia*: ale *mięđzy* *inśimi* *literami/* iako *my* *Połacy* *đjiś* *piśem/ wielkā* *odmianę* *czyniā* Gv/21.

WIRZCH (2) *sb m* – *sg A*: bo *ta ifta* *kręłka/* *kto* *śie* *dobře* *připatřyl/* *nic* *inśęgo* *nie* *znaczy* *ieno* *to* *iftē* *i*: *które* *gdi* *śię* *napiśe* *podfe* *niego/* *iuz* *go* *na* *wiřch* *klaś* *niebęđzie* *tręba* iako G2/24. *L*: Z *troie*: *pirwśe* iako *to* *zamek*: drugie *z* *kręfką* *na* *wirzchu* G/17.

WIERZYĆ (1) *vb impf* – *praes 1 sg exempl*: R *iedno*. R3/ *abo/ ř/* iako *tu/ wierę* F2v/3. *imp 2 sg exempl*: R *iedno*. R3/ *abo/ ř/* iako *tu/ wierę/ więř* F2v/3.

WIEŚĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: *đł* *troie* ... drugię *z* *kręfką/* iako *wieđł/* *to ieft/* *za* *rękę/* *abo* *zacokofwiek* E3/1.

WILK (1) *sb m* – *sg N exempl*: L *dwoie*: *iedno* *Łacinnikiē/* *które* *tak* *piśać/ řadaco/ łōd/ wiřk* F/8.

WŁADNIE (1) *av* *exempl* – V albo *vokaliß/* albo *conlonans*: *kiedi conlonans* dwoiako śie piśe: *naprōd profto/ w radźie/ wladnie* F4/17.

- WŁASNY** (3) *ai – sg n N*: bo napród iest b/ wlańńe Łaćińńkie G2/7, Drugię [b] naße wlańńe Ev/4.
f A: Kiedibylfmy tedi wlańńą różnicę między b/ a b/ obaczili ... tediby w téy miere niepotrzeba bylo téy literi y G2/12.
- WOKALISZ** (4) *sb m – sg N*: V abo vokaliß/ abo *confonans* F4/15, którego tez (!) [b] i Łaćinnicy nieinaczéy vzywaią/ ieno iako i my/ kiedi po nim idźie ten vokaliß i G2/9. *sg G*: I Połacy vziwaią iako i Łaćinnicy/ i miafto vokalißa (!)/ iako nigdi E4v/10. *pl L*: niechay po iednym b/ iedno i/ chođji/ a po drugim y: bo iednak téy różnice niémaß w zadnych inßich vokalißach G2/17.
- WOLEĆ** (2) *vb impf – praes 1 sg*: wßzakze iakom powiedźial dla fkromnieyßzego piñania wołę to ifté/ i G2v/6, Pißą téz niektóri të panie (!) *hę domine*, abo ty panie (!): ia to poßlednie wołę G3/5.
- WOSK** (1) *sb m – sg L exempl*: drugię [o] grubßé z znakiem iefli tręba/ iako wòß: na woßku wyciñnąć Fv/14.
- WOZ** (1) *sb m – sg N exempl*: drugię [o] grubßé z znakiem iefli tręba/ iako wòß Fv/14.
- WOZEK** (1) *sb m – sg L exempl*: drugię [o] grubßé z znakiem iefli tręba/ iako wòß: na woßku wyciñnąć/ abo na wòßku iechać Fv/14.
- WSZAKŹE** (2) *cn – Wßakze* F4v/1, wßzakze G2v/5.
- WSZĘDY** (1) *av cum neg – nie wßędi* F3/5.
- WSZYTEK** (4) *pron – sg n N*: rim abo rym/ wßitko za iedno G2v/4. *pl G*: A w piñaniu tich wßytkich [e] tak ßie zachować/ iako ßię i o piérwßéy literę mówilo E3v/8. *D*: A to/ co mówię o téy literę/ b/ tóz ßluzi tim wßitkim wysßéy napiñanym G2/11. *L*: Ale o tych piérwßych dwu [c] chcę powiedźieć na koñcu/ gđjie o wßytkich literach/ które ßię kołwiek na dwoie abo na troie dźieła/ będę mówil Ev/17.
- WYCISNAĆ** (1) *vb pf – inf exempl*: drugię [o] grubßé z znakiem iefli tręba/ iako wòß: na woßku wyciñnąć Fv/14.
- WYJAĆ** (1) *vb pf – part praet act*: A w piñaniu tich wßytkich [e] tak ßie zachować/ iako ßię i o piérwßéy literę mówilo: to iest/ aby znaki na zadnym nie byly /chyba gđjie tręba dla przyczyny powiedźianéy: wyiawßy to ofatnié/ które zawzdy lwé piątno ma nießć E3v/11.
- WYKŁAD** (3) *sb m – sg G*: a iz ßię [ß] řadko trafia niewadßi nic, ze zawzdi znaczone będźie/ chočia by téz ßlowo zadnéy różnice okolo wykładu niemialo Ev/7, Pißą téz niektóri të panie (!) *hę domine*, abo ty panie (!): ia to poßlednie wołę/ ale zeby ßie přes ypßyßon piñalo iako tu ftoi/ a ti/ po łaćinie tu, přes i/ dla różnice tilko wykładu/ boć oboie iednako bñmi G3/7. *A*: dwoie piérwßé [a] ieno w ten czås/ kiedi flowo iednako ßie piße/ á zá różnym téy iftéy litery wymawianim/ różny ma y wykład D4v/22.
- WYMAWIAĆ** (2) *vb impf – praes impers*: Ale to chcę přidać: iß ßię częßto w Poßkim ięzyku trafia/ ze po/ s idźie/ c/ a ty obiedwie literę maią z ßobą iakaß ßpoßność/ bo ßię trioiako oboie wymawia/ y poßpolicie którym ßpoßobem/ e (! *zam. c*)/ ßię wymawia/ timze téz i/ s. iako tu/ częßliwy/ łczodri/ F2v/22, 23.
- WYMAWIANIE** (1) *sb n – sg I*: dwoie piérwßé [a] ieno w ten czås/ kiedi flowo iednako ßie piße/ á zá różnym téy iftéy litery wymawianim/ różny ma y wykład D4v/22.
- WYMÓWIC** (1) *vb pf – inf*: H wedle Grammatików nie iest litera: Połacy kiedi chcą wymówić Greckie/ χ tedi pißą/ ch E4v/3.
- WYSOKO** (3) *av comp* – iako ßie tám wysßéy vkazálo w tim ßlowie zádný á zádný E/1, A to/ co mówię o téy literę/ b/ tóz ßluzi tim wßitkim wysßéy napiñanym G2/11, TY dwie piérwßé literę [i, y] ... między inßimi literami/ iako my Połacy dźiß pißem/ wielką odmianę czynią. a zwlaßcza między temi/ które ßą wyßßéy napiñané Gv/22.

X (1) *lit* – X malo vziwamy F4/22.

χ (1) *litt* – Polacy kiedy chcą wymówić Greckie/ χ tedi piśa/ ch E4v/3.

Y (6) *litt* – Y/ nie iest dwoie/ i/ iako w βkolach źle (1) znać vczą F4v/12, P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c dż l m n p s z Gv/18, Kiedibyśmy tedi włafną różnicę między b/ a b/ obaczili/ także i między c/ a ć: s/ a/ ś/ etc. tediby w téy mierze niepotrzeba było téy literi y G2/15, Ale raczy niżby tak wiele tich znaków było/ niechay po jednym b/ iedno i/ chođzi/ a po drugim y G2/16, Bo kiedy przed nimi [literami: i, y] idą [litery: b c dż l m n p s z]/ odmieniaią fye każda w fwą naturę/ ze inaczéy brymieć muśa kiedy po którym/ y/ idźie/ a inaczéy kiedy profté i G2/3, Dla łkromnieyβého piśma wedle tich liter cz d dż r t z. kiedy się trafi piśać i/ abo y/ raczy to malé i G2v/3.

YPSYLOŃ (3) *sb n – sg N*: do diftongu mym zdaniem łnadnieyβé ypyfyon/ iako /móy/ dáy E4v/11, Y/ nie iest dwoie/ i/ iako w βkolach źle (1) znać vczą/ ale ypyfyon greckie F4v/13. A: Piśa téd niektóři téd panie (1) *hę domine*, abo ty panie (1): ia to poślednie wołé/ ale zeby się ptes ypyfyon piśało iako tu ftoi G3/6.

Z (4) *litt* – P R 3 E S T R O G A okolo tych liter. i/ y/ b c dż l m n p s z Gv/18, Z troie G/16, 3/ kiedy iest *preposito*, nie łączić go z slowem G/18, Gđzie tedi po c/ abo po s/ abo po z/ idźie ta litera i/ tam iuz nie třeba kréłki zadnéy na nie klaść G2/20.

Z (21) *praep – cum G (4)*: z D4v/14, F3/4, z Gv/20, *exempl*: 3/ kiedy iest *preposito*, nie łączić go z slowem/ ale ié różno klaść/ iako/ z iszy G/19. *cum I (17)*: z Ev/14, Ev/15, Ev/15, E3/1, E3/2, E3v/7, Fv/13, Fv/5, Fv/7, z E3v/7, F2/19, F2v/18, F2v/22, F4/17, G/17 (2 r.), G/19.

ZA (4) *praep – cum A (3)*: za E3/1, E3/1, G2v/5. *cum I (1)*: za D4v/21.

ZACHOWAĆ SIĘ (1) *vb pf – inf*: A w piśaniu tich wśytkich [e] tak się zachować/ iako się i o piérwβéy literę mówilo E3v/8.

ZAMEK (1) *sb m – sg N exempl*: Z troie: piérwβé iako to zamek G/16.

ZAWZDY (3) *av – zawzdy* D4v/19, Ev/5, E3v/12.

ZDAĆ SIĘ (1) *vb pf – con 3 sg n*: Dla łkromnieyβého piśma wedle tich liter cz d dż r t z. kiedy się trafi piśać i/ abo y/ raczy to malé i: chybaby się komu inaczéy zdalo: rim abo rym G2v/4.

ZDANIE (1) *sb n – sg I*: do diftongu mym zdaniem łnadnieyβé ypyfyon E4v/11.

ZNACZONY (1) *part praet pass – N sg n*: Drugié [b] naśe włafné/ a to kréłkę ma nad sobą/ iako śtuβ/ to iest/ ppięc: a iz się ładko trafia niewadśi nic, ze zawzdi znaczoné bęđzie Ev/6.

ZNACZYĆ (5) *vb pf – inf*: To ośtátnie [a] zówzdy fwym znakiem znaćzyć třeba D4v/20. *praes 3 sg*: bo ta ifta kréłka/ kto sie dobre ppiatpy/ nic inβého nie znaczy ieno to ifté i G2/23. *praet impers*: tedibych chćiał dla łkromnégo piśania/ aby tilko/ c/ się znacziło/ tam gđzie się znacziło ma F3/2, a/ s/ aby się iuz z niego znacziło F3/4.

ZNAK (10) *sb m – sg N*: Drugié [a] zową swoim/to iest/ Polłkim/ którégo znak iest kréłká także nád nim D4v/16. G: O dwoie: iedno Łacińłkié bez znaku Fv/12. A: Włakze malo niełepiéy piśać xiąđ/ xini/ axamit/ nizli ptes ks. kbikać/ to łepiéy tak iako się tu napifało/ abo znak iaki dać F4v/3, Piérwβé [a] zową Łacińłkie/ które ma fwoy znak nád sobą D4v/13. I: drugié [o] grubśé z znakiem ielli třeba Fv/13, To ośtátnie [a] zówzdy fwym znakiem znaćzyć třeba D4v/19. *pl N*: czáfem téd dla dobrich rimów té znaki fą dobre E/2, A w piśaniu tich wśytkich tak się zachować/ iako się i o piérwβéy literę mówilo: to iest/ aby znaki na zadnym nie byly E3v/10. G: Ale raczy niżby tak wiele tich znaków było/ niechay po jednym b/ iedno i/ chođzi G2/15. I: N dwoie także: i z timiz znaki Fv/7.

ZWAĆ (4) *vb impf – inf*: Y/ nie iest dwoie/ i/ iako w βkolach źle (1) znać vczą F4v/13. *praes 1 pl*: Třećie [a] zowiemy ciężkim D4v/18. *praes 3 pl*: A troiakié Polacy máią: Piérwβé zową Łacińłkie D4v/13, A troiakié Polacy máią .... Drugié zową swoim D4v/15.

ZWŁASZCZA (1) *pt* – TY dwie pierwsze litery [i, y]/ małą łamy między sobą różnicę mają z przyrodzenia: ale między innymi literami/ iako my Polacy dziś pišem/ wielką odmianę czynią. a zwłaszcza między temi/ które są wyśbey napisané Gv/22.

ŻLE (1) *av* – Y/ nie iest dwoie/ i/ iako w bkolach zle (!) zwać vczą F4v/12.

Ž (2) *lit* – C troie ... tręćie z przydanim tęg litery/ z Ev/16, Dła skromnieyśbego pifma wedle tich liter cz d dż r t z. kiedi się trafi pifać i/ albo y/ raczég to malé i G2v/3.

ŻADNY (6) *pron – sg m N exempl*: Drugie [a] zową swoim/to iest/ Polkim/ którego znak iest kręfká także nád nim/ ále od lewég ku prawég ręce/ iáko zádny/ to iest /nikt D4v/17, iáko sie tám wysbég vkażálo w tim slowie zádny á zádny E/1. *f G*: zádny G2/21, Ev/6. *n L*: A w pifaniu tich wbytkich [e] tak sie zachować/ iako się i o piérwśbég litere mówilo: to iest/ aby znaki na zádny nie byly E3v/10. *pl L*: bo iednak tég różnice niémał w zádnych inśich vokaliśach G2/17.

ŻADNY (2) *ai – sg m N exempl*: A troiákie Polacy máią: Piérwśb zową Láćinłkie/ które má swóg znak nád sobą/kréłkę zgóry ná dól wiedźioná od prawég ręki ku lewég /iáko zádny/ to iest/ niecudny D4v/15, iáko sie tám wysbég vkażálo w tim slowie zádny á zádny E/1.

ŽE (5) *cn* – ze Ev/5, E4/13, F2v/21, F3/5, G2/2.

ŽEBY (1) *cn* – Piśá téz niektóri tē panie (!) *hę dominę*, albo ty panie (!): ia to poślednie wołé/ ále zeby sie přes ppyłon pifało iako tu łtoi G3/5.

ŽONA (1) *sb f – pl N exempl*: kiedi ręke/ baby/ to iest/ staré zony G2/5.

ŽYWY (1) *ai – sg m N exempl*: tręćie [z] z kręfká přes pól/ iako tu ziwes G/18.

INDEKS WYRAZÓW I FORM ŁACIŃSKICH

BARBARUS (1) *ai – sg n N*: Drugie [e] *barbarum* F/8–9.

BILIS (1) *sb f – sg N exempl*: bo napród iest b/ wlałné Láćinłkié/ a tu iest owo co kréłkę miéwa nád sobą/ którego tez (!) i Łáćinnicy nieinaczég vzywiaią/ ieno iako i my/ kiedi po nim idźie ten vokaliś i/ iako w tim slowie/ *bilis, tibi* G2/10.

CONSONANS (4) *sb f – sg N*: V albo vokaliś/ albo *consonans*; kiedi *consonans* dwoiako się piśe F4/15, 16. *sg Ac*: I Polacy vzywiaią iako i Łáćinnicy/ i miałto vokaliśa (!) iako nigdi: i miałto *consonantem* iáko Ian E4v/10. *pl Ab*: mówię *ex consonantibus* G2/1.

DOMINA (2) *sb f – pl N exempl*: Drugie naśe: iako tu panié/ *dominę* E3v/7, Piśá téz niektóri tē panie (!) *hę dominę* G3/4.

DOMINUS (1) *sb m – sg V exempl*: piérwśb [e] równe láćinłkiému/ a to má kréłkę nád sobą/ iako i láćinłkié/ á/ iako w tym slowie/ Panié/ *Domine*: E3v/6.

EX (1) *praep cum Ab* – mówię *ex consonantibus* G2/1.

HIC (1) *pron – pl f N exempl: Pißą téz niektórï tè panie (!) hę dominę G3/4.*

OBSTETRICO (1) *vb – pass praes 3 sg exempl: babi/ co po łacinie obstetricatur G2/5.*

PRAEPOSITIO (1) *sb f – sg N: 3/ kiedi iest prepositio, nie łączyć go z słowem/ ale ie różno kłaść/ jako/ z isby G/18.*

TU (1) *pron – D exempl: bo napród iest b/ włafné Łacínłkié/ a tu iest owo co krélkę miéwa nad łobą/ którégó tez (!) i Łacínnicy nieinaczéy vzywaia/ ieno iako i my/ kiedi po nim idźje ten vokaliß i/ iako w tim słowie/ bilis, tibi G2/10.*

INDEKS FREKWENCYJNY WYRAZÓW POLSKICH

Uwaga: Pierwsza liczba (lub dwie liczby połączone myślnikiem) po lewej stronie kolumny informuje o randze hasła lub grupy haseł o identycznej frekwencji. Druga liczba informuje o liczbie haseł z daną frekwencją, trzecia – o frekwencji hasła.

W kolumnie zawierającej hasła przecinek oddziela od siebie hasła o tej samej frekwencji, pionową kreską oddzielone są warianty oboczne haseł. Hasła homonimiczne oznaczono skrótami części mowy, nazwy liter oznaczono skrótem *litt*.

1–2	2	49	jako <i>pt</i> , ten
3	1	25	abo albo
4	1	23	a
5	1	22	na
6	1	21	z
7	1	20	nie
8	1	19	kreska
9	1	17	w
10–11	2	16	być, tu
12–14	3	14	i <i>litt</i> , ktory, pisać
15–18	4	13	drugi, litera, on, po
19–22	4	12	dwoj, mieć, pierwszy pirwszy, to
23–26	4	11	ale, jako <i>cn</i> , kiedy, łaciński
27–28	2	10	i <i>cn</i> , znak
29–31	3	9	jeden <i>nm</i> , s <i>litt</i> , słowo
32–36	5	8	b <i>litt</i> , c <i>litt</i> , jako <i>av</i> , tak, troj
37–42	6	7	bo, i <i>pt</i> , inaczej, przez, się, też
43–49	9	6	dla, iść, już, mówić, swoj, tedy, trzeba, y <i>litt</i> , żadny <i>pron</i>
50–63	14	5	brzmieć, gdzie, grecki, inszy, między, nad, o, polak, różnica, także, trzeci, używać, znaczyć, że

INDEKS WYRAZÓW I FORM

64–78	14	4	chcieć, co, dwa, gdy, isty, jeno, kłaść, powiedzieć, tam, wokalisz, wszytek, z <i>litt</i> , za, zwać
79–110	32	3	aby, chyba <i>pt</i> , dać, dzielić się, jeden <i>pron</i> , koniec, l <i>litt</i> , łacina, łacinnik, mało, miasto, mieście miejsce, moj, nic, od, ostatni, pani, pisanie, polski, ręka, różny, rym, skromny, szczodry, tenże, trojako, tylko, własny, wykład, wysoko, ypsilon, zawždy
111–170	60	2	ani, bez, chyba <i>cn</i> , czas, d <i>litt</i> , dobry, dobrze, doł, dym, dz <i>litt</i> , g <i>litt</i> , gruszka, iz, ja, jednak, język, każdy, ks <i>litt</i> , kto, ktokolwiek, ktorykolwiek, ku, kwaśny, lewy, lupić, m <i>litt</i> , mały, miara, my, n <i>litt</i> , napisać, napisan, naprzod, nasz, natura, nic, nigdy, niżli, oboj, około, oś, p <i>litt</i> , plesać, pośledni, prawy, prosty, przyrodzenie, r <i>litt</i> , raczej, rzadko, t <i>litt</i> , trafiać się, trafić się, wedle, wirzch, woleć, wszakże, wymawiać, ż <i>litt</i> , zadny <i>ai</i>
171–356	186	1	a <i>litt</i> , á <i>litt</i> , aksamit, b <i>litt</i> , baba, babić, biedny, ch <i>litt</i> , chociaby, chodzić, chwalić, chwila, ciężki, cokolwiek, cudzoziemski, czeladź, często, czynić, cz <i>litt</i> , ć <i>litt</i> , -ć, dąb, deska, do, dom, drab, drzeć, dwojako, dyftong, dziś, dzwon, dż <i>litt</i> , e <i>litt</i> , f <i>litt</i> , farba, garniec, gora, gramatyk, gruby, h <i>litt</i> , izba, jaki, jakiś, jan, jechać, jednak, jedwab, jeśli, k <i>litt</i> , kilka, kłotka, kokosz, korzyść, ksiądz, ksieni, kszycak, kur, lada, leniwy, liczba, lód, łakomy, łaskawy, łączyć, łup, mianowicie, miewać, miłość, mroźno, musieć, najdować się, nić, niechaj, nieuczny, niedobrze, niektory, niemasz, nieść, nikt, niżby, o <i>litt</i> , obadwa, obaczyć, odmiana, odmieniać się, ogon, oko, ortografia, ow, pan, pewien, piątno, pieszczony, pismo, pod, podawać się, podle, podobać się, poł, ponieważ, pospolicie, pośrzodek, poświęć, potrzeba, potrzebować, powiedziany, pożądnny, prosto, przed, przedni, przestroga, przyczyna, przydać, przydanie, przypatrzeć się, przyrzec, przyrzeczenie, q <i>litt</i> , r <i>litt</i> , rada, raz, reguła, rowny, różno, różność, ryba, rychło, rz <i>litt</i> , rzecz, sam, samson, schronić się, skroń, skubać, służyć, snadny, spólność, sposob, stać, stary, sz <i>litt</i> , szacunek, szczęśliwy, szkoła, ś <i>litt</i> , ścisły, ślub, ślubić, th <i>litt</i> , trojaki, ty, uczyć, uczynić, ukazać, ułowić, uskromić, v <i>litt</i> , wadzić, wiedzieć, wiedzion, wiele, wielki, wierzyć, wieść, wilk, władnie, wosk, woz, wozek, wszędy, wycisnąć, wyjąć, wymawianie, wymówić, x <i>litt</i> , zachować się, zamek, zdać się, zdanie, znaczony, zwłaszcza, źle, żeby, żona, żywy, χ <i>litt</i> .

M.O.

Jan Kochanowski

Ortografía polska

1592

[w:] Joannis Ursini Leopoliensis *Methodicae grammaticae libri quatuor*,
Lwów, s. 45–47

Wstęp wydawcy

Pisownia i cechy gramatyczne języka traktatu ortograficznego Jana Kochanowskiego w edycji Jana Ursinusa

WŁAŚCIWOŚCI GRAFICZNE

Traktat ortograficzny Jana Kochanowskiego w wydaniu Ursinusa pod względem pisowni w zasadniczej części nie odbiega od zwyczajów typograficznych stosowanych w drukach z drugiej połowy XVI wieku. Niemniej na uwadze należy mieć fakt, że znaczna część rozbieżności w znakowaniu określonych głosek wynika z samej kompozycji tekstu, który można podzielić na przykłady oraz obudowę tekstową spajającą owe egzemplifikacje zjawisk graficznych. Niektóre uwagi dotyczące właściwości graficznych odnoszą się do konkretnych przykładów ilustrujących dane zjawisko graficzne, a nie do całego tekstu *Ortografii polskiej*. Znaczy to, że kreskowanie np. samogłoski ścieśnionej *o* pojawi się tylko w przykładach stanowiących egzemplifikację konkretnego zjawiska kreskowania *o*, natomiast w innych miejscach, nawet gdy takie oznaczenie powinno się znaleźć, nie będzie zaznaczone. Wszystkie przykłady w tej części podawane będą w transliteracji.

1. Samogłoski pochylone. Samogłoska [â]. Wedle propozycji Kochanowskiego *a* jasne nie powinno być kreskowane, natomiast kreskuje się samogłoskę ścieśnioną. Dzieje się tak wyłącznie 1 raz w omawianym przykładzie na użycie litery „â” oznaczającej [â] *žâden* (jest to propozycja odbiegająca od tej przedstawionej w wydaniu Januszowskiego, ale nie sprzeczna z nią, por. KochNKar). W pozostałych miejscach konsekwentnie kreśli się *a* jasne, tzw. łacińskie, oznaczające samogłoskę [a] (zgodne z ówczesnym zwyczajem druków XVI-wiecznych, np. *âlbo, âle, iâko, nâd, ofâtnie, tâkie*). Odstępstwem od tej zasady są litery majuskułowe, nad którymi diakrytów się nie umieszcza. Podobnie nie używa się diakrytyki w formach łacińskich oddanych łacińską antykwą.

Samogłoska [è] oznaczona została dwukrotnie: pierwszy raz w wyrazie *Pânie* jako litera „e” z caudą przejętą z łacińskiej antykwy, drugi raz w wyrazie

chlèb za pomocą ukośnej kreski. Podobnie jak w przypadku liter „o”, również litera „e” pochodzi z łacińskiej antykwy stosowanej w podręczniku Ursinusa. Pozostałe wyrazy, w których pojawia się samogłoska [è], nie są kreskowane. W przypadku „e caudata” należy zwrócić uwagę, że nie jest to litera tożsama z „e” przekreślonym stosowanym na oznaczenie samogłoski nosowej [ẹ], dlatego też w transliteracji rozróżnia się znaki „e_̄” oraz „ẹ”.

Samogłoska [ò] oznaczana jest trzykrotnie w przykładach: *Wódz* 2 razy, *wóz*. Są to oznaczenia w przykładach ilustrujących wariant litery „o” jako samogłoski ścieśnionej [ò] oraz jeden przykład, gdy omawiany był dwuznak „dz” w wyrazie *Wódz*. Sposoby znakowania odbiegają od powszechnie przyjętej praktyki znakowania w drukach polskich, czyli stosowania ukośnej kreski, pojawia się natomiast litera „o” z daszkiem mająca swe źródło w łacińskiej antykwie (dwa pierwsze przykłady) oraz „o” z niewielką małą pionową kreską przypominającą literę „ò” o podobnej proveniencji.

2. Samogłoska [y] konsekwentnie oznaczana jest literą „y” (np. *nie cudny, kiedy, mym, być, chcemy*). O wyrazie *techcywy* jako przykładzie dwukrotnego użycia litery „y” na oznaczenie głoski [y] może świadczyć, po pierwsze, sam komentarz do omawianego fragmentu (*A kiedy chcemy napić techcywy / iuż tu iest c prawe / á nie miękkie y nie trzebá kłásć Iota / ále Ypsylon*), po drugie, konsekwentne znakowanie tej głoski literą „y”. Wedle danych Sł. Koch i Sł. XVI wyraz *techcywy* (a. *techciwy*) znany jest tylko z tego poświadczenia.

3. Samogłoska [i] oznaczana jest za pomocą litery „i” niemalże bezwyjątkowo, odstępstwem jest stosowanie w tej funkcji litery „y”, gdy *i* jest leksemem użytym w funkcji spójnika i partykuły (np. *także i o inszych*).

4. Samogłoska [u] oznaczana jest zgodnie z panującym w XVI wieku zwyczajem: w śródgłosie i wygłosie wyrazu używa się litery „u” (*ślub, pokufy, domu, znáku*), w nagłosie natomiast – litery „v” (*vyrzał, vsiádlá*).

5. Spółgłoska [j] oznaczana jest za pomocą liter „i” oraz „y”. W egzemplach w śródgłosie wyrazów spółgłoska ta zapisywana zawsze literą „y” (np. *zyał, biya*), również wtedy, gdy stanowi ona element dyftongu (np. *witay, lepiey, woysko, vyrzał, swey, hoyny*). W pozostałych przykładach w funkcji tej występuje litera „i” – dotyczy to przede wszystkim form liczebnikowych typu *dwoiáko, troiáko, dwoie* oraz pozycji nagłosowej wyrazów: *iest, iáko, iedno, iuż*.

6. W funkcji oznaczania spółgłoski [r] stosowana jest litera „r” (*raz, grad, profte*). Poza zwykłą minuskułową czcionką, taką jak w wyrazie „rže”, wykorzystuje się także „r” pochodzące z łacińskiej antykwy, takie jak w łacińskim wyrazie *currus* (*raz* 46/4; 46/14). Krój czcionki litery „r” dość podobny jest do litery „r”, co skutkuje ich myleniem (*króre zam. które* 47/5). Niekiedy pojawia się też problem z właściwą ich interpretacją (*Drugi* 45/7) – kontekst oczywiście decyduje o interpretacji i ją rozstrzyga.

7. Na oznaczenie [ř] (tzw. *r* frykatywne), czyli kontynuantu dawnego miękkiego [r], Kochanowski proponuje stosować literę „ř” (*remieñ*), zaznaczając wyraźnie, że nie może to być stosowany obecnie dwuznak „rz” („nie: «rzemieñ»”). Rozwiązanie to znajduje potwierdzenie w dwóch przykładach egzemplifikujących oznaczanie głoski [ř] (*remieñ*, *mierz*), przy czym w drugim wyrazie ten typ zapisu połączono – zapewne błędnie – z oznaczeniem tradycyjnym za pomocą dwuznaku „rz” (*mierz*). Poza omówionymi przykładami głoska [ř] oznaczana jest dwuznakiem „rz”. Również w połączeniu „rz” przytrafiło się błędne zaznaczanie litery „ř” za pomocą „t” (*Naprzod* zam. *Naprzod* 45/13).

8. Spółgłoski [l], [ł] są oznaczane konsekwentnie i bez błędów zecer-
skich z użyciem liter „l” i „ł”, głoska [l] nie ma śladu oznaczenia palatalności (np. *Były*, *kładł*, *literach*, *podle*).

9. Spółgłoska [s] oznaczana jest zgodnie z ówczesną zasadą kontekstowe-
go różnicowania liter: „P” na początku i w środku wyrazu, np. *spolobem*, *ieft*;
„s” (tzw. okrągłe) w wygłosie wyrazu, np. *nos*, *nas*.

10. Spółgłoska [š] zapisywana jest jako dwuznak „sz” w całym tekście. W formie przymiotnika *ciężkię* (!) pojawia się zapis przez „sz” w miejscu ety-
mologicznego [ž], co jest przejawem ubezdźwięcznienia [ž] ≥ [š] przed spół-
głoską [k] (pisownia ta w tym leksemie ma charakter wyraźnie zleksykalizowa-
ny, zob. Sł. XVI, hasło *ciężki*).

11. W funkcji oznaczania spółgłoski [č] regularnie występuje połączenie
liter „cz” (np. *znaczyć*, *piecz*, *Czechowie*).

12. Spółgłoska [ž] pojawia się w tekście traktatu 15 razy; wyłączwszy
przykład omówiony powyżej jako ubezdźwięcznienie przed głoską [k], nie-
malże bezwyjątkowo oznaczona jest jako „ž” (np. *požadny*, *także*, *też*); raz
tylko w wyrazie „żona” zapisana została z wykorzystaniem litery majuskułowej
„Z” (por. *Zona*).

13. Spółgłoski palatalne [č], [ž], [š], [ž]. Oznaczanie ich jest uzależnione
od pozycji w wyrazie i od kontekstu graficznego. Na końcu wyrazu oraz przed
spółgłoską w funkcji tej występują odpowiednie litery z nadpisanym znakiem
diakrytycznym – tak jak i dziś. W pozycji przed samogłoską miękkości sy-
gnalizowanej za pomocą litery „i” towarzyszy także znak diakrytyczny umiej-
scowiony nad literą oznaczającą daną spółgłoskę palatalną – ta redundancja
graficzna jest typowa dla XVI-wiecznych druków. Przed samogłoską [i] nie
podwaja się litery „i” na oznaczenie miękkości.

Spółgłoska [č] pojawia się 19 razy: 11 razy w wygłosie wyrazu, gdzie
oznaczono ją literą „c” z diakrytem (np. *znaczyć*, *pieć*, *korzyść*); raz pojawia się
błędna forma z literą „c” bez diakrytu (*kląc*). Pozostałe przykłady to zapisy
głoski [č] w pozycji przed samogłoską, z czego 6 razy jest to samogłoska [i],

(np. *trzeći, łáćimłkie*); dwa kolejne przykłady to *ciężkíe, ciepłó* – w tym ostatnim również brak diakrytu (jest to ilustracja proponowanej przez poetę reguły oznaczania miękkości spółgłosek przed samogłoską – wbrew zwyczajowi epoki i pisowni stosowanej w podręczniku Ursinusa).

Spółgłoska [ź] pojawia się 7 razy, z czego raz tylko znakowana jest inaczej niż obecnie, w przykładzie (*dźień*) z redundancją graficzną – nie bez znaczenia jest to, że ten sposób oznaczania pojawia się w przykładzie tłumaczącym warianty oddawania głosek za pomocą dwuznaku „dz” i jego diakrytycznych wariantów. Pozostałe 4 przykłady na oznaczenie [ź] przed samogłoską znakowane są tak jak współcześnie (*idzie, powiedziáło, kładzie, kładziemy*), podobnie jak znakowanie [ź] na końcu wyrazu (*wodź, idź*).

Spółgłoska [ś] oznaczana jest literą „ś” przed spółgłoską (*korzyść, rozność, skromność, kłáśc, ślub, ślub*) i na końcu wyrazu (*noś, nieiákaś, Abyś, gęś*). Jeden raz, w przykładzie, pojawia się w tej funkcji grecka litera „o” (*nieo*); jest to oznaczenie preferowane przez Kochanowskiego („co wolę” 46/14), lecz nie realizowane w traktacie poza tym jednostkowym użyciem (podobnie w KochNKar). Jeden raz zapisano ją z wykorzystaniem litery „P” w pozycji przed wysoką literą „l”, z którą tworzy ligaturę (*szczęlliwý*). Przed samogłoskami [ś] graficznie realizowane jest jako połączenie „si” (*vsíádlá, się, sie*), także jako alternatywne połączenie „fi” w zaimku zwrotnym (*się* 7 razy).

Odnotowano dwa przykłady użycia spółgłoski [ź]: jeden raz przed spółgłoską oznaczona jest za pomocą litery „ż” (*mroźno*), tak samo zapisano ją przed samogłoską [i], gdzie nie podwaja się „i” (*mierźi*).

14. Spółgłoski palatalne [k], [g], [p], [b], [m], [v] oraz [ń] w pozycji przed samogłoską są zapisywane tak samo jak obecnie, czyli jako połączenie znaku na niepalatalny odpowiednik głoski oraz „i” (np. *giermak, kiedy, pięć, biya, miáła, mówią, ofiátanie*). Spółgłoski [p], [b], [m], [v] pojawiają się również na końcu wyrazu i są wówczas oznaczane ukośną kreską nad odpowiednią literą *p* (*hup*), *w* (*krew*) lub poziomą kreską „m̄” (*nátom̄*) czy wreszcie kreską przecinającą pionową łaskę jak w przypadku *b* (*ślub*), natomiast [ń] pojawia się zarówno na końcu wyrazu (*dźień, koń, poń*), jak i przed spółgłoską (*łáćimłkie*) i wówczas oznaczane jest poziomą kreską nad literą „n” – „n̄”.

15. Użycie wielkich liter. Zgodnie ze współczesną normą wielką literą zapisane zostały nazwy własne: nazwisko (*Kochánowskięo*), imiona (*Jan, Janá, Fiedur, Jádám, Jendrzey, Wáenty*), nazwy krajów i narodowości (*Polłka* 2 razy, *Polacy, Czechowię*). Niezgodnie natomiast z dzisiejszym zwyczajem pisownianym zaznaczono wielkie litery przy rzeczownikach osobowych (*Pánię, Panię, Pánię, Zoná, Konny, Xiádz, Wódz* 2 razy), żywotnych (*Kur, Lew, Káphun*), jeden raz przy pluralnej formie od rzeczownika *bóg* (*Bogom*), a także w formach zawierających morfem rdzenny *dom-* (*Dom, Domá*). Wielką literą zapisany zo-

stał również przymiotnik utworzony od nazwy własnej (*Graeckie*). Od wielkich liter zaczynają się niektóre części składowe zdań (np.: *Bo tá kreskã iáko się powiedziáto/ nic nie iest inlżego iedno i. ktore gdy się podle swey litery nápiłzel/ iuż nie potrzebnie nád nie się kładzie. Jáko w tym słowie ciepł/ iuż nie potrebá kreski nád C. Bo co miała być ná wierzchu/ to podle vsiádlá. Tákże y o inlżych ktore kolwiek miękkieimi zowiemy obseruandum eli*). Majuskułą oznaczane są też nazwy liter (A, B, C, D itd.) oraz niektóre wyrazy podawane jako przykłady, np. nieżywotyń rzeczownik (*Sukno*) czy wyrażenie przymiokowe (*Do domu*).

16. Pisownia łączna i rozdzielna jest niemalże taka sama jak współcześnie. Jedynymi wyjątkami są: rozdzielna pisownia partykuły *nie* z przymiotnikiem (*nie cudny*) oraz cząstki *-kolwiek* po morfemie zaimkowym *który* (*ktore kolwiek*), która wystąpiła także w pisowni łącznej (*iákimkolwiek*) (prócz tego jeden raz zapisana jest na granicy wiersza (*kiedy / kolwiek* 47/2–3, co uniemożliwia wyciąganie wniosków na temat typu pisowni).

WŁAŚCIWOŚCI FONETYCZNE

Samogłoski pochylone

1. Samogłoska [â]. Rozróżnienie samogłosek [a] i [â] zaznaczane jest zgodnie z etymologią i konsekwentnie. Samogłoska pochylona oznaczona została w następujących kategoriach morfologicznych:

a) morfemy rdzenne: *náprzod*¹ 6 razy, *raz* 5 razy, *giermak*, *Jadam* (transliteracja: *Jádam*), *Jan* 2 razy, *ksztált*, *panię*, *Polacy* 2 razy, *strach*, *szwagier*, *waga*, *własny*, *wymarwiác*, *wymarwiánie*, *żaden* (transliteracja: *žadnego*, *žáden* – drugi przykład w tekście użyty został jako egzemplifikacja pisowni zaproponowanej przez Kochanowskiego z graficznym wyróżnieniem [â] = „á”, zob. opis właściwości graficznych);

b) na osobną uwagę zasługuje leksem *konsonans*, który w Sł. XVI odnotowany jest wyłącznie w mianowniku liczby pojedynczej (10 razy) zawsze w postaci graficznej *conlonans*, bez kreskowania samogłosek. W traktacie leksem ten pojawia się w formie biernika liczby mnogiej (transliteracja: *conlonanty*) – brak diakrytu nad literą „a” świadczy albo o wymowie ścieśnionej samogłoski (co jest prawdopodobne zwłaszcza ze względu na pozycję między spółgłoskami nosowymi), albo o leksykalizacji łacińskiego zapisu;

c) końcówka 3. osoby czasu teraźniejszego czasowników z dawnej koniugacji na *-o-* | *-jo-*: *kszyka*, *miewa*, *rozezna*, *wymarwia*, *zda się*;

¹ Od tego podrozdziału formą podawczą egzemplifikacji – jeśli nie zaznaczono inaczej – jest transkrypcja.

- d) forma trybu rozkazującego 2. osoby liczby pojedynczej czasownika *witać* (*witaj*);
- e) forma czasu przeszłego czasownika *kłaść* (*kładł*);
- f) 3. osoba liczby pojedynczej czasu przeszłego w rodzaju męskim: *ujrzeć* (*ujrzał*);
- g) zapożyczony żeński rzeczownik miękotematowy, w którym końcówkę *-a* poprzedza *-j-* (*ortografija*);
- h) końcówka mianownika liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego w przymiotnikowej odmianie złożonej *-a*: *polska*;
- i) forma biernika liczby mnogiej zaimka osobowego *my*: *nas*;
- j) mianownik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego zaimka przymiotnego *niejakiś* (*niejakaś*).

2. Samogłoska [é]. Podobnie jak w przypadku *o* pochylonego, samogłoska [é] nie jest oznaczana w tym tekście poza jednym przykładem *chleb*, który jest egzemplifikacją kreskowania samogłoski ścieśnionej *e*; drugim przykładem jest forma mianownika liczby mnogiej rzeczownika rodzaju żeńskiego *pani* (*Panię*), w którym samogłoska ścieśniona oznaczona została specjalną literą „e” z caudą. Pozostałe samogłoski [é] nie są wyróżniane (np. *krelkę, inżego, fwey*).

3. Samogłoska [ó]. Ścieśnienie [ó] oznaczono zgodnie z rozwojem fonetycznym języka polskiego (*Wódz* 2 razy, *wóz*) wyłącznie w wyrazach z dawnym długim [o] pochodzącym ze wzdłużenia zastępczego, w dodatku tylko w przykładach. W pozostałych przypadkach ścieśnienie nie jest oznaczane (np. *mowiem, mowi, rozność, ktorych*, również w leksemie z [ó] pochodzącym ze wzdłużenia zastępczego: *Naprzod* 4 razy, *naprzod* 2 razy).

Inne zjawiska fonetyczne

W zakresie realizacji samogłosek nosowych panuje zasadniczo stan zgodny ze współczesną polszczyzną. Odstępstwa od niej pojawiają się wyłącznie w dwóch kategoriach leksykalno-gramatycznych. Forma przyimka *między* dwukrotnie występuje w pierwotnej postaci beznosówkowej *miedzy*. Formy biernika zaimka *się* w pozycjach poprzymiokowej i przyczasownikowej zapisane zostały z oznaczeniem nosowości (po przyimku – 1 raz: *przez się*, przy czasowniku – 7 razy: *się mowi* 2 razy, *zda się*, *się powiedziało*, *się wymawia*, *się kładzie*, *się napisze*); odstępstwem od tej zasady jest jeden zapis bez oznaczenia nosowości w pozycji przyczasownikowej: *sie pisze* 45/8.

Odnutować należy również dźwięczną postać rzeczownika *deszcz* w przypadku zależnym (*ze dżdżem*).

Zaimek *wszystek* wystąpił w postaci z wtórnym *-s-* (*wszystkie* 1 raz).

Prasłowiański sonant miękki *ǰ kontynuowany jest wyłącznie jako rozszerzona grupa *er* (*pierwszych, wierzchu*).

W dwóch rzeczownikach pojawia się prejotacja samogłoskowego nagłosu (*Ĵáxámit, Ĵádam*).

WŁAŚCIWOŚCI FLEKSYJNE

Opis cech fleksyjnych ograniczony został wyłącznie do tych wyrazów, które odbiegają swoją postacią od form właściwych współczesnej polszczyźnie lub pojawiają się jako warianty.

W przypadku fleksji rzeczowników zaznaczyć należy, że znaczna ich część pojawia się w postaci przykładów i są wówczas często wymieniane w mianowniku liczby pojedynczej. Część z nich występuje też bez wystarczającego kontekstu, umożliwiającego jednoznaczne określenie ich formy (np. wyraz *wagi* może być zarówno dopełniaczem liczby pojedynczej, jak również mianownikiem liczby mnogiej od żeńskiego rzeczownika *waga*; inny przykład – „*pánię*” ‘*matronae*’ – pokazuje, że nawet łacińskie objaśnienie wyrazu polskiego może nie być wystarczające, by precyzyjnie określić formę rzeczownika *pánię*, gdyż końcówki polska *-é* oraz łacińska *-ae* mogą być końcówkami zarówno mianownika liczby mnogiej, jak i dopełniacza lub celownika liczby pojedynczej²; w przypadku wyrazu *ciepło* nie sposób określić, czy jest to przysłówek, czy może rzeczownik rodzaj nijakiego w mianowniku lub bierniku liczby pojedynczej, a nawet przymiotnik w odmianie prostej rzeczownikowej).

Rzeczowniki rodzaju męskiego zasadniczo nie wykazują różnic względem współczesnego wzorca odmiany poza formą *Czechowie*, czyli mianownikiem liczby mnogiej od rzeczownika *Czech* z końcówką *-owie* pochodzącą z dawnej deklinacji na *-u-* zamiast pierwotnej końcówki *-i*. Rzeczownik *konny* (jako zsubstantywowany przymiotnik w znaczeniu ‘jeździec’) wystąpił z końcówką przymiotnikową mianownika liczby pojedynczej *-y*.

Spośród rzeczowników żeńskich na uwagę zasługuje forma biernika liczby pojedynczej od rzeczownika *pieczeńiá*, dzisiejsze *pieczeń*. Współcześnie rzeczownik ten w mianowniku liczby pojedynczej kończy się na spółgłoskę miękką [ń], dawniej tworzony był za pomocą przyrostka **-bj-* oraz końcówki *-a*, które to połączenie po kontrakcji przekształciło się w samogłoskę pochyloną *-á*; rzeczowniki tego typu w bierniku liczby pojedynczej przyjmowały końcówkę *-a* (tak też w KochOrt: *pieczeńiá*). Rzeczowniki z końcówką mianownika liczby pojedynczej *-a* (jasne) w bierniku liczby pojedynczej przyjmowały końcówkę *-ę* (KochOrt: *krełkę*).

² W indeksie i dalszym opisie uznano jednak, że użyto w tym przypadku formy mianownika liczby mnogiej (z uwagi na dominującą pozycję form mianownikowych w przykładach przytoczonych w traktacie).

W narzędniku liczby pojedynczej rzeczowników miękko tematowych rodzaju nijakiego pojawiają się dwa zakończenia: pierwotna końcówka *-im* (*zdánim*) pochodząca ze ściągnięcia **-bjemь* oraz wtórna *-em* (*wymazwianiem*).

W mianowniku liczby pojedynczej wszystkie przymiotniki poświadczone są z końcówką pochodzącą z odmiany złożonej zaimkowej: w rodzaju męskim *-y* (*niecudny, żądny, pożądny, szczęśliwy, hojny, lechcywy*), w rodzaju żeńskim *-a* (1 raz: *polska*), w rodzaju nijakim *-e* (bez oznaczenia pochylenia: *łacińskie, iste, polskie, greckie, własne, rozne, miękkie, ostatnie*); jeśli potraktować wyraz *możno* jako przymiotnik, wówczas trzeba tę formę interpretować jako przymiotnik rodzaju nijakiego w odmianie prostej z końcówką mianownika liczby pojedynczej *-o*. W narzędniku liczby mnogiej z odmienną niż dziś końcówką łączy się przymiotnik *miękki* (*miękkimi*).

W formie *poń* 'po niego' zachował się ślad dawnej postaci biernika liczby pojedynczej rodzaju męskiego zaimka anaforycznego **jь* (**po + n + jь*). Poza tym kontynuanty tego zaimka pojawiają się w formach z epentetycznym *n* (*A pl subst: nie, L pl: nich*); 1 raz poświadczona została forma skrócona zaimka: *go* (*A sg m*).

Zaimki dzierżawcze poświadczone dwoma przykładami w formie tzw. ściągniętej: w narzędniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (*mym*) oraz w dopełniaczu liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego (*swej*).

Wśród liczebników należy wymienić staropolską postać liczebnika zbiorowego *dwoj* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (*dwoje*).

W odmianie czasowników w czasie teraźniejszym na uwagę zasługują formy:

a) 3. osoby liczby pojedynczej czasownika *rzeńc* należącego dawniej do typu koniugacyjnego *-'e, -'esz* z zachowaną pierwotną końcówką *-e* (*rzeńe*) w miejscu dzisiejszej końcówki *-y* (obecnie jest to typ koniugacyjny *-e, -ysz*);

b) 3. osoby liczby pojedynczej nieobecnego we współczesnej polszczyźnie czasownika *kszykać*, który odmieniał się wedle koniugacji *-ãm, -ãsz*, z końcówką *-ã* (*kszyka*);

c) 1. osoby liczby mnogiej czasowników należących do koniugacji *-e, -esz* i *-e, -isz*. Czasownik *mówić* (typ koniugacyjny *-e, -isz*) dwukrotnie poświadczony został w formie *moziem*, czyli z końcówką *-em* z koniugacji *-e, -esz* w miejscu pierwotnej końcówki *-im*. Odnosić należy również oboczność końcówek *-em | -em(y)* (wtórna końcówka powstała pod wpływem formy zaimka osobowego *my*); pierwotne *-em* pojawia się 4 razy (*moziem, mozem, zoziem* 2 razy), natomiast końcówka *-emy* zapisana została 4 razy (*klãdzimy, zoziemy, chcemy* 2 razy).

W trybie rozkazującym natomiast należy wskazać na formy 2. osoby liczby pojedynczej czasowników *ślubić* i *nałomić* z oznaczoną palatalną wygłosową spółgłoską wargową jako śladem po dawnej końcówce *-i* (*ślubi, nałomi*).

Cechą charakterystyczną traktatu jest również wykorzystywanie nieosobowych konstrukcji analitycznych utworzonych za pomocą zaimka zwrotnego *się* (*jąko sie tu piŝe*; „Dz” *greckie trojąko się mowi*; *trojąko się teŝ wymarwia*; *jąko się powiedziało*; *juŝ niepotrzebnie nád nie się kładzie*).

WYBRANE ZJAWISKA Z ZAKRESU SŁOWOTWÓRSTWA

Różnice w zakresie słowotwórstwa względem współczesnej polszczyzny są stosunkowo nieliczne. W traktacie poświadczona została inwariantna postać zaimka *inny* (15 razy) zamiast bardziej rozpowszechnionej w XVI stuleciu postaci słowotwórczej *inszy* (*inŝ + *bsi*). Natomiast wśród rzeczowników odnotować trzeba leksem *panię* będący derywatem utworzonym przez połączenie rzeczownika *pan* z paradygmatem odmiany rzeczownikowej rodzaju nijakiego na -ę, a także rzeczownik *różność* będący formacją odprzymiotnikową utworzoną za pomocą sufiksu -ość, dziś występujący tylko z sufiksem -ica (*różnica*).

WYBRANE ZJAWISKA Z ZAKRESU SKŁADNI

Najbardziej charakterystyczną cechą KochOrt jest wykorzystywanie konstrukcji eliptycznych oraz stosowanie wyliczeń i form bezosobowych. O tych pierwszych wnioskuje się wyłącznie na podstawie kontekstu. Schemat składniowy w pełni widoczny jest w pierwszym akapicie traktatu odnoszącym się do litery „A”. Na jego podstawie można wnioskować, że opuszczeniu ulega przede wszystkim:

a) związek główny *Polacy wymawiają* (18 razy, np. „B” *dwojąko*, „D” *jednąko*, „Q” *jednąko*, „S” *trojąko*), jeśli pojawia się po liczebniku wielorakim; być może także po liczebniku zbiorowym („L” *dwoje*) i zaimku („N” *takie*); możliwe jest również nawiązanie do schematu realizowanego w KochNKar *Polacy mają*;

b) związek główny *Polacy wymawiają* z okolicznikiem *jednąko* („H” [jednąko Polacy wymawiają]).

Drugim charakterystycznym elementem składniowym jest wprowadzanie poszczególnych wyrazów ilustrujących zasady ortograficzne:

a) jako retorycznych wyliczeń po liczebnikach wielorakich (11 razy, np. „C” *trojąko*: „piec” *‘fornax’*, „pięć” *‘quinque’*, „piecz pieczenia”; „D” *jednąko*: „do domu”; „P” *dwojąko*: „łup”, „korzyść”, „łup” *‘glube’*);

b) przez formy przysłówkowe *naprzod ... potym* (np. „B” *dwojąko*: *naprzod „ślub” ‘sponsio’, potym „ślub”*; „Sc” *zda się być jąkoby jedną literá i trojąko się teŝ*

wymawia: naprzód „ná delce”, potym „fkromność” miękko, potym „szczęśliwy”, „szczodry”);

c) jako części zdania podrzędnego (np. „I” dwojako: naprzód jako *vocalis*, kiedy mówiem „nic inšzego”, potym jako *consonans* [kiedy mówiem]: „Jadam”, „Jan”, „Jendrzy”; „Y” także jako proste „i”, bo jest *i vocalis*, kiedy mówiem: „y Polacy y Czechowie”, jest *i consonant* [kiedy mówiem]: „biyą”, „zyął go strách”).

***

Transkrypcja lwowskiej edycji *Ortografii polskiej* Jana Kochanowskiego sporządzona została według reguł wyłożonych w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (red. Jerzy Woronczak, Wrocław 1955). Wszystkie formy egzemplifikacyjne zostały podane w transliteracji, która uwzględnia oryginalne (tj. nieznanne innym drukom z tego okresu) propozycje typograficzne poety; stosowanie wielkich liter w transliterowanych egzemplifikacjach ograniczono jednak tylko do nazw własnych.

Podstawą prezentowanej edycji jest egzemplarz podręcznika Jana Ursinusa pochodzący ze zbiorów Biblioteki Narodowej (sygn. SD XVI.O.582).

M.K.

WYKAZ BŁĘDÓW DRUKU
(KochOrt)

Lokalizacja	Jest	Powinno być
45/11	ciężkę	ciężkie
45/13	Naptzod	Naprzod
46/12	mieży	mięry
46/13	pręż	przez
46/22	confonant	confonans
47/5	krore	ktore
47/11	kłaśc	kłaść

Tekst

Reprodukcja

Transkrypcja

(KochOrt – *Ortografija polska*, 1592)

Ortografija polska Janá Kochánowskiego.

„A” trojácie Polacy wymawiają.

Naprzod, gdy mówią „žadny”, to jest ‘necudny’, á to zowiem „a” łacińskie i żadnego znáku ná nie nie kładziemy. 5

Drugi raz, kiedy mówią „záden”, to jest ‘nikt’, á to potrzebá jest znaczyć álbo tym sposobem, jáko sie tu pisze, álbo jákimkolwiek inszym.

Trzeci raz, kiedy chcemy rzec „požadny” ‘*optabilis*’, to możemy názwać ciężkie, bo się przez nos mowi, á kreskę miewa przez się – „ą”. 10

„B” dwojáko: naprzod „ślub” ‘*sponsio*’, potym „ślub” z kreską ‘*sponde*’, á zowiem to miękkie „b” *cum iota adscripto*, i wszystkie tákie konsonanty z kreską. 15

„C” trojáko: „piec” ‘*formax*’, „pięć” ‘*quinque*’, „piecz pieczenia”.

„D” jednáko: „do domu”.

„E” trojáko: „pánie” ‘*domine*’, „pánie” ‘*matronae*’, „panię” ‘*herilis filius*’, *item* „chléb”. 20

„F” jednáko: „fárba”, „Fiedur”.

„G” jednáko: „grad”, „gumno”, „giermak”, „gęś”, „wagi”.

„H”: „hoyny”, „huk”.

„I” dwojáko: naprzod jáko *vocalis*, kiedy mówiem

„nic infzego”, potym jáko *consonans*: „Jádam”, „Jan”, „Jendrzey”. 25

„K” jednáko: „kur”, „kápłun”.

„L” dwoje: „lew”, to jest własne łacińskie; „łuk” ‘*arcus*’, á to jest polskie.

„M” dwojáko: „dom” ‘*domus*’, „náłom̄” z kreską ‘*infringe*’. 30

„N” tákie: „konny” ‘*eques*’, „koñ” ‘*equus*’ z kreską.

„O” trojáko:

naprzod

Orthographia Polska/ Jana Ko- chanowskiego.

- A.** Troiáké Dolacy wymawiaia.
 Naprzod / gdy mówia żadny / to iest nie cudny / á to
 zowiem A łacińskie / y żadnego znaku ná me / nie kład-
 ziemy.
 Drugi raz kiedy mówia łáden / to iest nikt / á to potrze-
 bá iest znaczyć / albo thym sposobem iáko sie tu piše /
 albo iákimkolwiek inšym.
 Trzeci raz kiedy chcemy rzec požadny / optabilis, to mo-
 żem nazwać cieżkie / bo sie przez nos mówi / á kreske
 miewa przez sie / a.
- B** dwoiáko / Naprzod ślub sponso : potym ślub z kres-
 ka sponde, á zowiem to miekkie b. cum nota adscripto,
 y wszystkie takie consonanty z kreska.
- C** Troiáko / piec fornax, piec quinq, piecz pieczenia.
- D** Jednáko. Do domu.
- E** Troiáko / Pánie Domine, Pánię matronę, Panie
 herilis filius, Item chleb.
- F** jednáko / Fábá Fiedur.
- G** jednáko / grad / gumno / giermak / geś / wagi.
- H** Hoyny / huk.
- I** Dwoiáko / naprzod iáko vocalis, kiedy mówiem
 nie inšego : potym iáko consonans, Jádám / Jan /
 Jendrzey.
- K** Jednáko / Kur / Káptun.
- L** Dwoie Lew / to iest własne łacińskie. łuf / arcus,
 á to iest polskie.
- M** Dwoiáko / Dom / Domus, nátom z kreska / in-
 Fring.
- N** Takie / Bonny eques, foñ equus, z kreska.
- O** Troiáko.

Naprzod

46. GRAM. MET H. LIB. I.

Naprzód iáko to Doma / domi.
Potym przez nos foñ equus. Żoná vxor. idź poñ / vade
vt eum accersas.

Trzeci raz Wódz / Dux, wódz / currus.

Z tych trzech / iedno to ostatnie znaczyćm / bo iest rozne
od támych pierwszych / ktorych nie potrzeba mym zda-
nim znaczyć : bo ledá kto iedno od drugiego rozegna
wymawianiem.

R Dwoiáko / iup korzysć / iup glube,

O Jednáko.

R Dwoiáko / rze koñ / hinnit, remieñ / nie
rzemieñ. mierzy Sułno / mierzi / est odio.

S Troiáko / nos / nasus, noś albo z kreska albo przez
grackie S, co wole / nies ter, porta, trzeci raz foß /
fwagier.

T Jednáko.

V Dwoiáko / Vocalis iustá / consonans wagi / Wá-
lenty. Item Krew.

X Troiáko / naprzód miétko / Xiadz / potym fiedy mo-
winy Żaránit : potym przez Kß. fßalt / fßyfa.

Y Także iáko proste I. bo iest y vocalis fiedy mo-
wiem / y Polacy y Czechowie : iest y consonant : biya /
zyat go strách : y Diphtong czyni / witay / lepiey / woy-
sto / vyrzat. Wszakże między i / á między y / iest nie
iákaś rozność / Byli fuerant viri, Były fuerant mulieres.

Z Troiáko. mrozem / mrožno / možno.

DZ Grackie / troiáko sie mowi / Wódz Dux. Item
nie wódz nas ná pokusy / dzień.

Trzeci raz / Ze dźdżem / Bogom podziemnym.

SC Zda sie być iáko by iedná literá / y troiáko sie też
wymawia.

Naprzód / ná desce : potym stromność / miétko : po-
ym beżesliwy / beżodry.

Przeostro

naprzód jako to: „domá” ‘*domi*’,
 potym przez nos: „koñ” ‘*equus*’, „żoná” ‘*vxor*’, „idź poñ” ‘*vade ut eum accersas*’,
 trzeci raz „wódz” ‘*dux*’, „wóz” ‘*currus*’.

Z tych trzech jedno – to ostatnie – znączym, bo jest rozne 5
 od támtych pierwszych, których nie potrzebá mym zdá-
 nim znaczyć, bo ledá kto jedno od drugiego rozezna
 wymawianiem.

„P” dwojako: „łup” ‘*korzyść*’, „łup” ‘*glube*’.

„Q” jednako. 10

„R” dwojako: „rže koñ” ‘*hinnit*’, „řemieñ”, nie:
 „rzemieñ”, „mier[*z*]y sukno”, „mierži” ‘*est odio*’.

„S” trojako: „nos” ‘*nasus*’, „noš” álbo z kreską, álbo przez
 greckie „σ”, co wołę: „nieσ” ‘*fer*’, ‘*porta*’, trzeci raz „kofz”,
 „řzwagier”. 15

„T” jednako.

„V” dwojako: *vocalis* „łufká”, *consonans* „wagi”, „Wá-
 lenty”, *item* „krew”.

„X” trojako: naprzód miękko: „xiádz”, potym kiedy mo-
 wimy „jáxámit”, potym przez „křz”: „křztał”, „křzyka”. 20

„Y” tákże jako proste „I”, bo jest i *vocalis*, kiedy mo-
 wiem: „y Polacy y Czechowie”, jest i *consonans*: „biyą”,
 „zyął go řtrách”, i dyftong czyni: „witay”, „lepiey”, „woy-
 fko”, „vyrzał”. Wszakże miedzy „i” á miedzy „y” jest nie-
 jákaś rozność: „byli” ‘*fuerant viri*’, „były” ‘*fuerant mulieres*’. 25

„Z” trojako: „mrozem”, „mrožno”, „možno”.

„Dz” greckie trojako się mowi: „wódz” ‘*dux*’, *item*
 „nie wodź nas ná pokufy”, „dzieñ”;
 trzeci raz: „ze dżdżem”, „Bogom podziemnym”.

„Sc” zda się być jákoby jedná literá i trojako się też 30
 wymawia:
 naprzód „ná defce”, potym „řkromność” miękko, po-
 tym „řzczęśliwy”, „řzczodry”.

Przestro-

Przestroga.

Ábyś ná tákich literách, to jest miękkich, kiedy-
kolwiek po nich idzie to iste *iota*, kreski nie kładł.
Bo tá kreská, jáko się powiedziało, nic nie jest inszego
jedno „i”, ktore, gdy się podle swej litery napisze, już nie-
potrzebnie nád nie się kładzie – jáko w tym słowie: 5
„ciepło” już nie potrzebá kreski nád „c”, bo co miała
być ná wierzchu, to podle usiadła. Tákże i o inszych,
ktorekolwiek miękkimi zowiemy, *observandum est*.
Á kiedy chcemy napisác „lechcywy”, już tu jest „c” práwe, 10
á nie miękkie, i nie trzebá kłaść *iota*, ále *ypsylon*.

FINIS

Przeſtrogá.

 Abyś ná rákích literách / to ieſt miekkih / Fiedy
 kolwiek po nich idzie to iſte Iota / Fieſki nie kładź.
 Bo tá Fieſká iáko ſie powiedziało / nic nie ieſt inſzego
 iedno i. Fieſki gdy ſie podle ſwey litery nápiſe / iuż nie
 potrzebnie náđ nie ſie kładzie. Jáko w tym ſtowie
 ciepło / iuż nie potrzebá Fieſki náđ C. Bo co miała
 być ná wierzchu / to podle wſiádtá. Táſze y o inſzych
 ktore kolwiek miekkiem i zowiemy *obſeruandum eſt.*
 A Fiedy chcemy nápiſáć techcywy / iuż tu ieſt c práwe /
 á nie miekkie y nie trzebá kładź Iota / ále Ypſylon.

FINIS.

JOANNES VRSINVS.
 JOANNES VRSINVS.

Leopoliensis Profefſor Almáe Academiae
 Tamociensis Philoſophiae et Medicinae Doctor. Cano. E. C. C.
 Abſumptus eſt morte die zda Januarij hora
 decima audina, ſecundo quadrante, ántes meri-
 diem. Anno Dni j 6. 13.

Sepultus die 3. Januarij hora X. A. 1612.

Rata Pico Oruce iuglarie p. recte uti
 aduſus p. ſt. lectian
 J. Rata in Fleurovato a. h. 16. et in h. 16. 16.

Objaśnienia
(KochOrt)

WYKAZ SKRÓTÓW ŹRÓDŁOWYCH

BiałKat	Marcin Białobrzeski, <i>Katechizm albo Wizerunek prawej wiary chrześcijańskiej wedle nauki Pana Jezusa Chrystusa...</i> , [Kraków] 1566.
BibRadz	<i>Biblija święta to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu...</i> , Brześć Litewski 1563.
BielKron	Marcin Bielski, <i>Kronika to jest Historia świata...</i> , Kraków 1564.
BielSat	Marcin Bielski, <i>Satyry</i> , Kraków 1567.
BielSen	Marcin Bielski, <i>Sen majowy pod gajem zielonym jednego pustelnika...</i> , Kraków 1586.
BierEz	Biernat z Lublina, <i>Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego, i z przypowieściami jego...</i> , Kraków 1578.
Calep	Ambrosius Calepinus, <i>Doctionarium decem linguarum</i> , Lugdunum (Lyon) 1588.
CzechEp	Marcin Czechowic, <i>Epistomijum na „Wędzidło” Jego Miłości Księdza Hieronima Powodowskiego</i> , [Kraków 1583].
FalZioł	Stefan Falimirz, <i>O ziołach i o mocy jich...</i> , Kraków 1534.
GlabGad	Andrzej Glaber, <i>Problemata Aristotelis. Gadki z pisma wielkiego filozofa Arystotela ... wybrane</i> , Kraków 1535.
GosłCast	Stanisław Gosławski, <i>Castus Iozeph...</i> , Kraków 1597.
GostGosp	Anzelm Gostomski, <i>Gospodarstwo</i> , Kraków 1588.
GórnDworz	Łukasz Górnicki, <i>Dworzanin</i> , Kraków 1566.
HerbNauka	Benedykt Herbest, <i>Nauka prawego chrześcijanina</i> , Kraków 1566.
HistAl	<i>Historja o żywocie i znamenitych sprawach Aleksandra Wielkiego</i> , Kraków 1550.
JanNKar	Jan Januszowski, <i>Nowy charakter polski...</i> , Kraków 1594.
KłosAlg	Tomasz Kłos, <i>Algorithmus, to jest Nauka liczby...</i> , Kraków 1538.
KochBr	Jan Kochanowski, <i>Broda</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochCn	Jan Kochanowski, <i>Wykład cnoty</i> , Kraków 1589.
KochCz	Jan Kochanowski, <i>O Czechu i Lechu historia naganiona...</i> , Kraków 1589.
KochDryas	Jan Kochanowski, <i>Dryas Zamechska</i> , Lwów 1578.
KochFr	Jan Kochanowski, <i>Fraszki</i> , Kraków 1584.
KochFrag	Jan Kochanowski, <i>Fragmenta</i> , Kraków 1590.
KochMon	Jan Kochanowski, <i>Monomachija Parysowa z Menelausem</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochNKar	Jan Kochanowski, <i>Ortografja polska</i> , [w:] Jan Januszowski, <i>Nowy charakter polski...</i> , Kraków 1594.
KochOrt	Jan Kochanowski, <i>Ortografja polska</i> , [w:] Joannis Ursini Leopoliensis <i>Methodicae grammaticae libri quatuor...</i> , Lwów 1592.

KochPhaen	Jan Kochanowski, <i>Fenomena</i> , [w:] <i>idem, Jan Kochanowski</i> , Kraków 1585/1586.
KochPieś	Jan Kochanowski, <i>Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochProp	Jan Kochanowski, <i>Proporzec albo Hold pruski</i> , Kraków 1587.
KochPs	Jan Kochanowski, <i>Psalterz Dawidów</i> , Kraków 1579.
KochSob	Jan Kochanowski, <i>Pieśń o sobótce</i> , [w:] <i>idem, Pieśni księgi dwoje</i> , Kraków 1586.
KochSz	Jan Kochanowski, <i>Szachy...</i> , Kraków 1985.
KochTr	Jan Kochanowski, <i>Treny</i> , Kraków 1580.
KochWr	Jan Kochanowski, <i>Wróżki</i> , Kraków 1587.
KochWz	Jan Kochanowski, <i>Wzór pań męźnych...</i> , Kraków 1585.
KochZuz	Jan Kochanowski, <i>Zuzanna</i> , Kraków 1562.
KromRozm III	Marcin Kromer, <i>O Kościele Bożym albo Krystusowym. Mnicha z dworzaniminem rozmowa trzecia</i> , Kraków 1553.
KrowObr	Marcin Krowicki, <i>Obrona nauki prawdziwej i wiary starodawnej krześcijańskiej</i> , Pińczów 1560.
KwiatKsiąż	Marcin Kwiatkowski, <i>Książeczki rozkoszne a wielmi użyteczne o poćiwym wychowaniu ... dziełek ...</i> , Królewiec 1564.
Leop	Jan Leopolda, <i>Biblija to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością ... nowo wyłożona</i> , Kraków 1561.
LibLeg	<i>Libri Legationum</i> , Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, sygn. 3–11.
Mącz	Jan Mączyński, <i>Lexicon latino-polonicum</i> , Królewiec 1564.
MiechGlab	Maciej Miechowita, <i>Polskie wypisanie dwojej krainy świata...</i> , przeł. Andrzej Glaber, Kraków 1535.
ModrzBaz	Andrzej Frycz Modrzewski, <i>O poprawie Rzeczypospolitej księgi czwore...</i> , przeł. Cyprian Bazylik, Łosk 1577.
MurzNT	Stanisław Murzynowski, <i>Testamentu Nowego część pierwsza...</i> , Królewiec 1551.
MycPrz	Piotr Mycielski, <i>Przestroga to jest Pokazanie upadków inszych ziem, także i Korony Polskiej, z obierania pana z pojszrodka siebie</i> , [s.l.] 1573.
OpecŻyw	Baltazar Opec, <i>Żywot Pana Jezusa Krysta ... krótko zebrany</i> , Kraków 1522.
OrzQuin	Stanisław Orzechowski, <i>Kwinkunks to jest Wzór Korony Polskiej...</i> , Kraków 1564.
Prot	<i>Proteus abo Odmieniec</i> , [Brześć] 1564.
RejFig	Mikołaj Rej, <i>Przypowieści przypadłe, z których sie może wiele rzeczy przestrzec</i> , [Kraków] 1562.
RejJóz	Mikołaj Rej, <i>Żywot Józefa...</i> , Kraków 1545.
RejPos	Mikołaj Rej, <i>Świętych słów a praw Pańskich ... krojnika albo postylla</i> , Kraków 1566.
RejRozpr	Mikołaj Rej, <i>Krótka rozprawa między trzema osobami...</i> , Kraków 1543.
RejWiz	Mikołaj Rej, <i>Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego...</i> , Kraków 1560.
RejZwierc	Mikołaj Rej, <i>Zwierciadło albo Kształt, w którym każdy stan snadnie sie może swym sprawam jako we zwierciadle przypatrzeć...</i> , Kraków 1568.
RejZwierz	Mikołaj Rej, <i>Zwierzymiec, w którym rozmaitych stanów, ludzi, zwirząt i ptaków kształty, przypadki i obyczaje są właśnie wypisane...</i> , [Kraków] 1562.
SarnStat	Stanisław Sarnicki, <i>Statuta i metryka przywilejów koronnych...</i> , Kraków 1594.

SienLek	Marcin Siennik, <i>Lekarstwa doświadczone...</i> , Kraków 1564.
SkarŻyw	Piotr Skarga, <i>Żywotów świętych Starego i Nowego Zakonu z Pisma Świętego i z poważnych pisarzy i doktorów kościelnych wybranych. Część pierwsza...</i> , Wilno 1579.
Strum	Olbrycht Strumiński, <i>O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów...</i> , Kraków 1573.
Strykron	Maciej Strykowski, ... <i>Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytskiej Rusi Kijowskiej...</i> , Królewiec 1582.
WujNT	Jakub Wujek, <i>Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa...</i> , Kraków 1593.
WyprKr	<i>Wyprawa Królowny Jej Miłości Katarzyny Polskiej a Księżny Finlandzkiej...</i> , rkps 1562.

s. 45/3: „A” trojakié Polacy wymawiają – zasadniczo punkt wyjścia opisu ortografii polskiej stanowią litery alfabetu łacińskiego, uzupełniane o znaki diakrytyczne (np. „á”, „ą”, „ń”), połączenia literowe, dwuznaki (np. „dz”, „sz”), jak również kombinacje dwuznaków z oznaczeniami diakrytycznymi (np. „dź”, „dż”, „cz”); choć porządek opisu wyznaczają litery alfabetu łacińskiego, Kochanowski każdorazowo, gdy omawia kolejny wariant znaku, odwołuje się do jego reprezentacji brzmieniowej (*wymawiają, zowiem, mówią* – zob. np. *bo ledá kto jedno od drugiego rozezna wymawianiem* 46/7–8).

s. 45/4: Naprzod, gdy mówią „žadny”, to jest ‘niecudny’ – *naprzod* ‘najpierw, po pierwsze’, zob. np. GłabGad A5v: *Naprzod jest smysł pospolity, którym różność rzeczy obaczamy. Przy nim jest fantazyja, i dumanie trzeci smysł*; zob. też KochMon 54: *Która by kolwiek stroná ten zwiázek, ták święty, Naprzód stárgáli – bodaj tę pómstę poználi; žadny ‘brzydki’,* zob. np. GłabGad D4v: *Czemu według cudnej albo žadnej sprawy paznochtow ludzie poznawamy dobrej albo złej kompleksyjey*; zob. też w wariancie zaprzeczonym u Kochanowskiego – KochPieś 21: *przedsię go nálewaj, Á kto z niezádnym głosem, przed pány záspiewaj.*

s. 45/4–5: á to zowiem „a” łacińskie i żadnego znáku ná nie nie kładziemy – „a” łacińskie ‘litera oznaczająca samogłoskę ustną nieścieśnioną [a], tzw. „a” jasne’; tu w opozycji do „a” ścieśnionego [ã], pochyłonego, zwanego też polskim czy kreskowanym, por. KochNkar D4v/15–16: *Drugie zowá swoim, to jest polskim, którego znák jest kréská tákże nád nim*, oraz samogłoski nosowej zwanej „a” ciężkim, por. KochNkar D4v/18–19: *Trzecie zowiemy ciężkim, które ma kréskę przez się*; zob. też objaśnienie do w. 45/10–11. Ogólnie zasada oznaczania samogłosek ścieśnionych stosowana jest wyłącznie w przykładach, które stanowią egzemplifikację określonej litery.

s. 45/7–9: Drugi raz, kiedy mówią „žáden”, to jest ‘nikt’, á to potrzebá jest znaczyć álbo tym sposobem, jáko sie tu pisze, álbo jakimkolwiek inszym – „žáden” ‘nikt, ani jeden’, tu jako egzemplifikacja słowa zawierającego samogłoskę ścieśnioną [ã], zob. np. MurzNT 176 marg: *czyni to Duch Święty w człowieku, czego by na sobie przez jego pomocy przewieść nie mógł žáden*; zob. też KochPs 5: *Žaden mój nieprzyjáciél Twójej srogości Nigdy wytrzymać nie mógł; jáko ‘jak, tak jak’, wyraz użyty w funkcji spójnika wprowadzającego wypowiedzenie stojące poza głównym zwiázkiem składniowym, pełniące funkcję odsyłacza do źródła informacji lub obserwacji odbiorcy*, zob. np. BielKron 75v: *Eneás ... do tego miejsćá przyjechał ..., gdzie stupy kámienne Herkules postawił, jáko w Kozmografijey káždy obaczy*; zob. też KochCn B4: *wszákóz – ták jáko się powiedziáło – poki się cnoty nie tknie, á jáko Grekowie mówią – po oltarz; inszy ‘inny, podobny’ jako*

odpowiednik łac. *alius*, często w połączeniu z innym zaimkiem, tu w formie narzędnika liczby pojedynczej, zob. np. ModrzBaz 7: *aby snac miłość abo nienawiść, nadzieją abo bojaźń, abo jakakolwiek insza namiętność granic uczciwości nie przestąpiła*; zob. też KochPs 197: *To Pan jest wielki, Pan niezwykniężony, Nád inszê wszytki bogi przelożony*.

s. 45/10: Trzeci raz, kiedy chcemy rzec „pożądny” ‘*optabilis*’ – ‘pożądny ‘oczekiwany z upragnieniem, upragniony’, zob. np. Prot D4: *W czym będzie smák niejaki niebieskiej radości, Kto- ra jest požądniejsza niżli ziemskie włości*; GoslCast 31: *Požądny sen z oczu zszedł, myśl nieuskromiöna Wzbiła sie ná sviät*; zob. też KochPs 19: *Gdziész to tá požądna zorzá Wyniknęła rychło z morzá; optabilis, -e* łac. ‘pożądany, upragniony’; pojawiające się w traktacie wyrazy łacińskie używane są najczęściej jako formy ujednoznaczające polskie przykłady i następują wówczas bezpośrednio po nich, por. np. „*piec*” ‘*fornax*’, „*pięć*” ‘*quinque*’, „*koń*” ‘*equus*’.

s. 45/10–11: to [„a”] możemy nazwać ciężkie, bo się przez nos mówi – „a” ciężkie ‘litera oznaczająca samogłoskę nosową [a]’, zob. KochNKar D4v/18–19: *Trzecie zowiemy ciężkim, które ma kręskę przez sie*.

s. 45/11–12: á kreskę miewa przez się – „ą” – *kreska* ‘krótka cienka linia jako znak graficzny używany najczęściej dla oznaczenia barwy samogłosek lub miękkości spółgłosek albo jako znak interpunkcyjny’, zob. np. JanNKar E2: *Nád to, po „c” nigdy cienkiej kręski nád „z” nie nájdujemy*; KochNKar Ev/14–15: „C” *troje: piérwsze z łacińskim jedno, jáko „nic”*; *drugie z kreską, jáko „nic”*; *przez* – przyimek łączący się z biernikiem, wskazuje na lokalizację, usytuowanie w przestrzeni dwuwymiarowej, używany w kontekście przecinania się linii, także o znakach diakrytycznych, zob. np. SienLek 36: *Główna żyła idzie od głowy, á przez nią drugá żyła przechodzi*; zob. też KochNKar G/17–18: *trzeci z kreską przez pół, jáko tu: „ziweś”*.

s. 45/13: „B” dwojako – począwszy od litery „b” schemat prezentowania materiału wygląda następująco: nazwa litery „X” + krotność wariantów, w jakich występuje, czyli *jednako, dwójako* lub *trojako*, z elipsą części zdania (*Polacy wymawiają*), następnie, w większości przykładów, pojawia się słowo polskie jako egzemplifikacja omawianej litery wraz z jego łacińskim odpowiednikiem.

s. 45/13–14: naprzód „ślub” ‘*sponsio*’, potem „ślub” z kreską ‘*sponde*’ – *naprzód* zob. komentarz do w. 45/4; *ślub* ‘przysięga, przyrzeczenie, zobowiązanie’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [b], zob. np. KrowObr 143: *Jáko Pan Bog mówi do każdego człowieka, ukazując mu nieczystość jego: ... Przykryłem sromotę twoję i przysięgłem tobie, i uczyniłem ślub z tobą*; zob. też KochPs 113: *Śluby czynicie Pánu i oddajcie, Znamięnité dáry przynaszajcie; sponsio, -onis* łac. ‘uroczyście przyrzeczenie rodzące zobowiązanie’, zob. komentarz do w. 45/10; *potym* ‘oznacza następstwo, kolejność’, w tym przypadku kolejność w tekście w połączeniach wielocłonowych z innymi określeniami kolejności, zob. np. OrzQuin V4: *Łatwież tego dowiodę: naprzód zwyczajem, potym právem polskim, á ná koniec Kościółá Bożego świádecstwem*; zob. też KochFrag 48: *Co wszytko Bogu naprzód, á potym jego obmyślawániu, i przestrodze przypisać musimy; ślub* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego czasownika *ślubić* ‘przyrzec, obiecać’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [b], zob. np. RejRozpr H: *Bo ślubi wrocic w godzinie, Więc ledwy w rok, czásem zgimie*; zob. też KochPieś 16: *Zá to, co ma być, żaden ci nie ślubi*; [„b”] z kreską zob. komentarz do w. 45/11–12, tu jako przykład oznaczania spółgłosek miękkich [b]; *sponde* łac. forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *spondeo, spōndi, sponsūm* ‘uroczyście przyrzekać, ślubować, obiecać’, por. komentarz do w. 45/10.

s. 45/14–15: á zwiem to miękkie „b” *cum iota adscripto*, i wszystkie takie konsonanty z kreską – *miękkie „b”* – spółgłoska palatalna [b], „b” *cum iota adscripto* łac. ‘„b” z nadpisaną jotą’, czyli *de facto* ‘z małą kreseczką’, opis graficznego sposobu oddawania spółgłosek miękkich; *konsonanty* ‘spółgłoski’, słowo często używane w przeciwstawieniu do *wokalis(z)*, czyli

określenia samogłoski, tu w wyrażeniu *konsonanty z kreską* jako określenie spółgłosek palatalnych, por. komentarz do w. 45/11–12, zob. np. JanNKar E4: *Bo ácz z lácińskiego idzie, ále w polskim już ná tym miejsu odmiéniá sie „g” w literę „i” consonans*; por. też KochNKar F4/15: *„V” ábo wokálisz, ábo consonans*.

s. 45/16: „C” trojako: „piec” *‘fornax’*, „pięć” *‘quinque’*, „pieczę pieczenia” – „C” *trojako* zob. komentarz do w. 45/13; „piec” ‘urządzenie zbudowane z niepalnego materiału, w którym uzyskuje się wysoką temperaturę’, tu jako wyraz obrazujący użycie litery „c” na oznaczenie niepalatalnej spółgłoski [c]; zob. np. FalZioł V 71v: *Chleb ciepły wyjąwszy z pieca, przykładáć ósrzodki ná pryszcz*; zob. też KochPs 29: *Twojá ręká Twé wszyski przeciwniki zgoni. Jáko w ogni-stym piecu płómiénié palájá, Ták oni w Twoim gniewie nieznośnym zgorájá; fornax, -acis* łac. ‘piec, palenisko’, por. komentarz do w. 45/10; „pięć” – przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [č]; *‘quinque’* łac. ‘pięć, liczebnik główny’, por. komentarz do w. 45/10; „pieczę” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *piec* ‘przygotowywać do spożycia, poddając działaniu bardzo wysokiej temperatury w piecu lub na ogniu (bez użycia wody)’, zob. np. FalZioł V 64v: *Gruszki, które zowú gdule, piekąc tak jeść po jedzeniu*; zob. też KochTr 20: *áz mátká ták rzecze: Spisz, Janie, czy cié żáłość twojá zwykła piecze?*; „pieczenia” – forma biernika liczby pojedynczej od rzeczownika *pieczenia* ze ścięśnioną samogłoską [â], ‘potrawa przyrządzana z kawałka mięsa upieczzonego w całości’, zob. np. SienLek 43v: *Gdy list pádnie już pij, co chcesz ... Możesz zjeść dobrą pieczenia*; u Kochanowskiego brak innych poświadczeń tego rzeczownika; „pieczę pieczenia” – przykładowy zwrot, w którym w obu wyrazach znajduje się spółgłoska [č].

s. 45/17: „D” jednako: „do domu” – „D” *jednako* zob. komentarz do w. 45/13; „do domu” – wyrażenie przymkowe będące przykładem dwukrotnego użycia spółgłoski niepalatalnej [d].

s. 45/18–19: „E” trojako: „pánie” *‘domine’*, „pánie” *‘matronae’*, „panię” *‘herilis filius’*, *item* „chlèb” – „E” *trojako* zob. komentarz do w. 45/13; „pánie” – forma wołacza liczby pojedynczej rzeczownika *pan*, wyraz występujący w XVI wieku w wielu znaczeniach, np. ‘Bóg’, ‘zwierzchnik’, ‘członek wyższej warstwy społecznej, magnat’, ‘rycerz zakonny’, ‘mąż’, ‘właściciel’, ‘mężczyzna, człowiek’, ‘forma grzecznościowa’, tu użyty jako przykładowy wyraz z samogłoską nieścięśnioną [e], bez wystarczającego kontekstu umożliwiającego określenie dokładnego znaczenia wyrazu, zob. np. RejFig Dd6: *Żóná to ná spowiedzi zá pokutę miała, By pánu, iż nie jego dziecię, powiedziáła*; zob. też KochPs 10: *Pan swój miecz ostrzy, Pan luk náłożóny Ná rękú trzyma*; zob. też KochDryas A2v: *Ále jáko pánowie jéli się proznowác, Toż i poddánym záraz poczęło smákováć*; por. też BielKron 346: *był tám klasztor Ś<więtego> Janá, którego regulę przyjąwszy pánowie z Rodis, ná tym byli fundowáni, áby strzegli Grobu Bożego od Sárácenow; domine* zob. komentarz do w. 45/10, łac. forma wołacza liczby pojedynczej rzeczownika *dominus*, -i ‘pan, władca, panujący’; „pánie” – forma mianownika liczby mnogiej rzeczownika *pani*, używanego w XVI wieku w wielu znaczeniach, m.in. ‘kobieta’, ‘zwierzchniczka’, ‘żona’, ‘kobieta wyższego stanu’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z samogłoską ścięśnioną [è], zob. np. OpecZyw 10v: *tylko jidzie z jej miłością [Maryja] pokora, ubostwo a sromieźliwość, które są panié wielmi náczelné*; zob. też KochMon 57: *Á trojáńskie pánié Będą mię kłáć; matronae* łac. forma mianownika liczby mnogiej rzeczownika *martona*, -ae ‘zameżna niewiasta, gospodyni domu’, ‘żona’, por. komentarz do w. 45/10; „panię” ‘młodzieniec, młody mężczyzna’, zob. np. RejZwierz 60v: *Iż póspolicie s pánow rodzą sie paniétá*, przykład wyrazu z samogłoską nosową [ej]; zob. też KochWz 138: *W Gálácie dwoje paniát zacnych było, Synátus i Synoryks, którzy i záchowániém, i májétnością równi sobie byli; herilis filius* łac. ‘panicz’, por. komentarz do w. 45/10; *item* łac. ‘również, w ten sam sposób, tak samo’; „chlèb” ‘gatunek pieczywa, często traktowany jako podstawowy składnik pożywienia ludzkiego’, przykładowy wyraz z samogłoską ścięśnioną [è], zob. np. MurzNT Matth 7/9, k. 48v: *Czyli jest*

który z was człowiek, którego, jeśliby syn jego prosił o chleb, zaś mu podał kamień? I także jeśliby o rybę prosił, zaś mu podał węża?

s. 45/20: „F” jednako: „fárbá”, „Fiedur” – „F” jednako zob. komentarz do w. 45/13; „fárbá” ‘barwa, kolor; barwnik; kosmetyk do malowania twarzy’, tu bez wystarczającego kontekstu, by określić znaczenie, przykładowy wyraz ze spółgłoską [f], zob. np. BielKron 259v: *Choraǵwi okazałych w wojsce nie noszą, tylko na drzewcach znaki jedwabne rozmaitych farb*; zob. też Mącz 66c: *Cortinate [...] miejsce fárbowania, gdzie wiele kotłów z fárbą stoi*; zob. też KochPieś 22: *Bo łączno zliczysz pod oczymá kárby; Tego niezetrą i weneckie fárbý*; „Fiedur” – nazwa własna, osobowa, zob. Sł. stp. n. os., hasło *Fiedur*, por. też KochSz B: *Ále gdy Borzuj liche pieszki dlazil, Ná coś więtszego chytry Fiedur ważył*; tu przykładowy wyraz ze spółgłoską [f].

s. 45/21: „G” jednako: „grad”, „gumno”, „giermak”, „gęś”, „wagi” – „G” jednako zob. komentarz do w. 45/13; *grad* ‘opad atmosferyczny składający się z bryłek lodu’, przykładowy wyraz ze spółgłoską [g], zob. FalZioł IV 58d: *i grady od owocow oddalony będą i cielesne zapalenie gasi*; zob. też KochPieś 21: *Kufle lecą jáko grad*; *gumno* ‘w gospodarstwie wiejskim część podwórza wraz z zabudowaniami przeznaczona do młócenia i przechowywania zboża’, ‘pomieszczenie dla żywego inwentarza’, tu użyty jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [g], bez wystarczającego kontekstu umożliwiającego określenie dokładnego znaczenia wyrazu, zob. np. LibLeg 10/58v: *zboże, ktore było po gumnam, to wszystko popalili*; zob. też KochSob 63: *W ten czas, gościu, byrwaj u mnie, Kiedy wszystko najdziesz w gunnie*; zob. też Calep [739]a: *Ornithon – Gumno ptaszę; giermak* ‘długi męski ubiór zapinany na pętlice i guzy, przeważnie z kołnierzem futrzanym, noszony także przez kobiety’, przykładowy wyraz ze spółgłoską [g], zob. np. WyrKr 79v: *Giermak atlasu ciemnodzikiego z stroką złotą ze srebrem, sobolmi podszyty z bobrem*; zob. też KochFr 104: *Szczęśliwé czasy, kiedy giermak szary Był ták počciwy, jáko ty dzisiejszé Jedwabné bramy coraz kosztowniejszé; wagi* – z uwagi na brak kontekstu nie sposób określić formy i znaczenia wyrazu, przykładowy wyraz ze spółgłoską [g].

s. 45/22: „H” : „hojny”, „huk” – „H” – jeden z sześciu przykładów, w którym nie zastosowano schematu prezentowania materiału według wcześniej przyjętej reguły: nazwa litery „X” + krotkość wariantów, w jakich występuje, czyli *jednako*, *dwojako* lub *trojako*, z elipsą części zdania (*Polacy wymawiają*); „hojny” – *hojny* ‘szczodrze udzielający, obficie obdarowujący’, bez wystarczającego kontekstu, użyty tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [y]; zob. np. SkarŻyw 21: *Ták hojni byli [święci] do wylania krwi i bránia ná się boleści*; por. też BielSen 10: *Srebro, złoto, wino, chleb znaczy ich kraj hojny*; zob. też KochPieś 71: *Czego chcesz od nas, Pánie, zá Twé hojne dáry?*; „huk” ‘silny odgłos, trzask, stuk’, przykładowy wyraz ze spółgłoską [y]; zob. np. StryjKron 702: *Huk, grzmot, kolát, trzask strážny, Niebo brzmi i lássy, Gdy gwałtownie w Tátary uderzyli nászy*; zob. też KochProp 14: *Á zarázem i strzelbę ogromną puszczono. Jáko więc pionor trzáska [...] Tákí huk wstał nátenčas.*

s. 45/23–25: „I” dwojako: naprzód jáko *vocalis*, kiedy mówiem „nic inszego”, potem jáko *consonans*: „Jádam”, „Jan”, „Jendrzey” – „I” dwojako zob. komentarz do w. 45/13; *naprzód* ‘najpierw, po pierwsze’, zob. komentarz do w. 45/4; *jako* ‘jak, tak jak’, wyraz użyty w funkcji spójnika wprowadzającego wypowiedzenie stojące poza głównym związkiem składniowym, pełniące funkcję odsyłacza do źródła informacji lub obserwacji odbiorcy, zob. np. FalZioł IV 30a: *Śledź jest ryba morska, jako pisze ten Izydo<rus> o przyrodzeniu rzeczy jich*; zob. też KochWr 20: *ále odłożywszy té wróški ná stronę – jáko jé ty zowiedz – chciałbych od ciebie co gruntowniejszego słyszeć; vocalis, -is* łac. ‘samogłoska’; *inszego* forma dopełniacza liczby pojedynczej, zob. komentarz do w. 45/6–7, tu jako przykład obrazujący użycie samogłoski [i]; *potym* zob. komentarz do w. 45/13–14; *jako* zob. wyżej; *consonans, -tis* łac. ‘spółgłoska’; „Jádam” – nazwa osobowa, tu w wariantcie ze spółgłoską protetyczną [j], przykład wyrazu z tą właśnie spółgłoską; „Jendrzey” –

postać graficzna imienia *Jędrzej* będącej wariantem fonetycznym imienia *Andrzej*, por. np. KrowObr 128: *Ja, Jędrzej* [translit. *Iendrzey*], *biskup wybrany krakowski od tej godziny na potym, wierny będę i posłuszny błogostawionemu Piotrowi i Świętemu Apostolskiemu Rzymskiemu Kościołowi*.

s. 45/26: „K” jednako: „kur”, „kápłun” – „K” *jednako* zob. komentarz do w. 45/13; *kur* ‘kogut’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [k]; zob. np. BierEz K4v: *Kur, który kokoszy wodził, Z drugim kurem zawždy się bił*; zob. też KochPieś 30: *To tego, i co lepiej oni tam umieją, Ciałą Bożą noc będzie, aż kury odpieją; kápłun* ‘wykastrowany kogut’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [k]; zob. np. GostGosp 24: *Urzędnik na pánski przyjazd ma mieć ... kápłuny w klatkach tuste, gęsi, kury*; brak innych przykładów tego rzeczownika u Kochanowskiego.

s. 45/27–28: „L” dwoje: „lew”, to jest własne łacińskie; „łuk” ‘arcus’, á to jest polskie – „L” *dwoje* zob. komentarz do w. 45/22, por. KochNkar F/7–8: „L” *dwoje*, jest to schemat realizowany w KochNkar, por. komentarz do KochNkar F/7–8; *własny* ‘przynależny komuś, czemuś, swoisty dla kogoś, czegoś’, zob. np. KochCz A4v: *ponieważ każdy naród słowięński swoim własnym przewiskiem zawždy był miánowan, jáko to Bulgárowie, Serbi, Słowacy i wiele inszych*; „L” ... *własne łacińskie* ‘litera oznaczająca spółgłoskę dźwiękową [l]’, której egzemplifikacją jest wyraz „lew”; „L” ... *polskie* ‘litera oznaczająca spółgłoskę zębową [l]’, jej egzemplifikacją jest słowo „łuk”; *arcus* łac. ‘łuk’, por. komentarz do w. 45/10.

s. 45/29–30: „M” dwojako: „dom” ‘domus’, „náłom̃” z kreską ‘infringe’ – „M” *dwojako* zob. komentarz w. 45/13; *dom* przykładowy wyraz ze spółgłoską twardą [m]; *domus*, -us łac. ‘dom, domostwo, siedziba’, por. komentarz do w. 45/10; „náłom̃” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *nalom̃ić* ‘uszkodzić, częściowo zniszczyć’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [m̃]; zob. np. Leop Ios 7/15: *Á bądź ktorykolwiek, żeby w tym grzechu był nálezion, spalón będzie ze wszystką swą májnością, bo ustąpił á náłom̃ił umowy Páńskiej*; brak innych użyć tego czasownika u Kochanowskiego, por. *łom̃ić*, np. KochProp 10: *Á Niemce znowu przedsię pod Gohubiem gromią, Á ci, w bramę sie cisnąc, szyje z mostu łomią*; [„m”] ... z kreską zob. komentarz do w. 45/11–12, litera oznaczająca spółgłoskę palatalną [m̃]; *infringe* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *infringo*, *infringere*, *infręgi*, *infractum* ‘złamać, rozbić’, ‘nie dotrzymać’, por. komentarz do w. 45/10.

s. 45/31: „N” takie: „konny” ‘eques’, „koń” ‘equus’ z kreską – „N” *takie* zob. komentarz do w. 45/22; „konny” ‘żołnierz walczący na koniu, kawalerzysta’, o użyciu tego słowa w funkcji rzeczownika decyduje jego odpowiednik łaciński *eques*, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [n]; zob. np. KwiatKsiąż O2: *Też to przygotowanie á ćwiczenie w potkaniu z komyni, gdy się obraźliwymi drzewy ścierają, i śmielsze rycerze czyni, i ku obronie i biciu bieglejsze*; por. też KochPs 98: *Jego wojská niezliczné, wozów nieuchronnych Ćmy nieprzeżrzané stoją i áńjólów konnych; eques* ‘jeździec, kawalerzysta’; „koń” – przykładowy wyraz ze spółgłoską [ń]; [„n”] ... z kreską zob. komentarz do w. 45/11–12, tu litera oznaczająca spółgłoskę palatalną [ń].

s. 45/32: „O” trójako – zob. komentarz do w. 45/13.

s. 46/1–4: naprzód jáko to: „domá” ‘domi’, potym przez nos: „koń” ‘equus’, „żoná” ‘uxor’, „idź poń” ‘vade ut eum accersas’, trzeci raz „wódz” ‘dux’, „wóz” ‘currus’ – *naprzód* zob. komentarz do w. 45/4; *jako* zob. komentarz do w. 45/23–25; „domá” ‘w domu, u siebie’, przykładowy wyraz z samogłoską nieścięsnioną [o]; zob. np. RejFig Aav: *Książd, co się u krolá umyl, á domá jadł*; zob. też KochFrag 28: *W jákij tesknicy, domá pozostáły, Wygláda ojca milęgo syn máły; domi* łac. przysłówek ‘w domu’, por. komentarz do w. 45/10; *potym* zob. komentarz do w. 45/13–14; [„O” (Polacy wymawiają)] ... *przez nos* – mowa o unoszeniu samogłoski [o] w pozycji przed spółgłoskami nosowymi [n] i [ń]: [kõń], [žõna], [põń]; *equis*, -i łac. ‘koń, rumak’, por. komentarz do w. 45/10; *uxor*, -oris, łac. ‘żona, małżonka’, por. komentarz do w. 45/10; „poń” ‘po niego’, połączenie przyimka *po* z dawną biernikową formą zaimka *on* w liczbie pojedynczej

rodzaju męskiego; *vade ut eum accersas* ‘idź go zawołać’ – *vade* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *vado, vadere* ‘iść, udać się’; *ut* – tu jako spójnik wprowadzający zdanie celowe ‘aby’; *eum* – forma biernika liczby pojedynczej rodzaju męskiego od zaimka *is* ‘on’; *accersas* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu przypuszczającego strony biernej od czasownika *accessio, accersere* ‘przywołać, zawołać’ w jego obocznej formie od *arcesso*.

s. 46/5–8: Z tych trzech jedno – to ostatnie – znamy, bo jest rozne od tamtych pierwszych, których nie potrzebá mym zdánim znaczyć, bo ledá kto jedno od drugiego rozezna wymawianiem – *znaczym* – forma 1. osoby liczby mnogiej od czasownika *znaczyc* ‘oznaczać; pisać, stawiać dla odróżnienia dodatkowy znak’, zob. np. KochPhaen A: *Bóg* [...] *Tenże i niebo nátknął gwiazdami ślicznými, Aby ludzióm znaczyły czasy biegi swémi*; zob. np. MurzNT Matth 11 arg.: *tak i tu (z rzeczy tle się baczyć dá) możem rozumieć, że przez mądrość Pán Chrystus sám siebie znaczy; od pierwszych ‘od poprzednich, wcześniejszych’, zob. np. RejWiz A5: język, álbo wymowá, álbo káždy iny kształt dzisiejszych Polakow ku pírwszym terminom polskim jest podobny*; por. też KochPhaen 5: *Ále jako żelázu śrębro ustąpiło, Ták nád piérwsze gorszych sie ludzi námnożyło; leda kto ‘mało kto, niewielu’, zob. np. RejZwierz 116v: Co w nędzy nazbierają, rozleci sie marnie, Bóziem tám już ledá kto zawsze k sobie gárnie*; zob. też KochTr 23: *Wypchną drugą zá męzá ledá jáko z domu; rozeznać ‘potrafić odróżnić’, np. GórnDworz L3v: Tegoż bym ja rad słuchał, ábys mie W<ászá> M<iłość> náuczył, jáko rozeznać rzecz, która jest prawdziwie dobra w sobie, od tej, która sie telko ták widzi; wymawianie ‘wymowa’, por. np. Cn s.v. *Wymawianie, pronuntiatio*; s.v. *Wymawianie dobre słów, wymowa dobra; rozeznać wymawianiem ‘odróżnić w wymowie’.**

s. 46/9: „P” dwojako: „łup” ‘korzyść’, „łup” ‘glube’ – „P” dwojako zob. komentarz do w. 45/13; „łup” ‘grabież, rabunek’, przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [p], wyjątkowe tłumaczenie znaczenia i formy polskiego słowa (*łup*) innym wyrazem polskim (*korzyść*), w miejsce spodziewanego odpowiednika łacińskiego, por. komentarz do w. 45/10; tak samo w KochNKar F2/18–19: *P dwoje: jedno prosté, jáko „łup”, zob. SarnStat 701: Trzykroć w złodziejstwie álbo lupie znaleziony, przez czci jest*; zob. też KochPs 121: *Sąsiedzi o lupy násze zwády záczynają; „łup”* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *łupić* ‘odzierać ze skóry (o istotach żywych)’, ‘bezprawnie co zabierać, wyrządzając komuś stratę materialną’, ‘wydłubywać, wykuwać’, ‘uderzać, tłuc’, bez wystarczającego kontekstu, tu jako przykład wyrazu ze spółgłoską palatalną [p]; zob. np. BielSat C2v: *Wojt, Sędzia, Prokurator, łupią nas u práwá*; zob. też KochPs 31: *Pászczeki ná mié rozdarli strászliwé Jáko lew srogi, żwierzę łupiąc żywé; glube* – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *glubo, glubere* ‘obierać, zdjąć skórkę’, ‘ogolocić’, por. komentarz do w. 45/10.

s. 46/10: Q jednako – zob. komentarz do w. 45/13.

s. 46/11–12: „R” dwojako: „rże koń” ‘hinnit’, „rżmień”, nie: „rzemień”, „mier[z]y sukno”, „mierzi” ‘*est odio*’ – „R” dwojako zob. komentarz do w. 45/13; „rże” – forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego od czasownika *rżec* ‘wydawać głos charakterystyczny dla konia’, tu jako przykład wyrazu ze spółgłoską [r]; zob. np. BibRadz Eccli 33/6: *Przyjaciel, co rad szydzi, jest podobien stadnikowi, który rże pod każdym jeźdźcem* [Equus ad admissum sicut amicus subsannator, sub omni sessore hinniet]; poza przykładem z *Ortografii* brak innych użyć tego czasownika u Kochanowskiego; *hinnit* – forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego od czasownika *hinnio, hinnire* ‘rżec’, ‘wykrzykiwać z radości’, ‘jęczeć z bólu’, por. komentarz do w. 45/10; „rżmień” nie: „rżmień” – oba słowa odnoszą się do tego samego znaczenia ‘pas skórzany, skóra wyprawiona’, oba są przykładami ilustrującymi występowanie spółgłoski [ř], tzw. *r* frykatywnej; preferowaną formą graficzną, odpowiednią do oznaczania *r* frykatywnej, jest w traktacie litera „ř”, a nie połączenie literowe „rz”; zob. np. Mącz 193b: *Ligamen, ligaculum, ligamentum et ligatura, niejaka rzecz, która co zwięzują, rżmień, powrozek*; zob. też KochFr 10: *W miarę nie*

názbyt ciągnąć ramięń każą [panie]; „mier[*z*]y”, „mierzi”: *mierzyć* ‘określać wielkość czegoś, dokonywać pomiarów’, zob. np. Strum H4: *Á kiedy mu sie już stawo przerwie, tedy będzie mierzył przerwę głęboko li; mierzić* ‘budzić w kims wstret do kogoś lub czegoś, obrzydzać coś komus’; RejPos [136]: *Jako też będzie związan grzech, który nigdy już mocy nie będzie miał nas mierzić Pánu naszemu*; zob. też KochPs 11: *Niech źli, jáko chcą, Ciebie* [Boga] *mierzą sobie*; oba przykłady obrazują problem graficznego różnicowania wyrazów o zbliżonej formie graficznej oraz podobnej wymowie, gdzie połączenie literowe „rz” oddaje spółgłoskę szczelinową, wibracyjną [ʃ], natomiast połączenie „rz” to spółgłoska półotwarta, wibracyjna [r] w połączeniu ze spółgłoską szczelinową [ʒ]; również pod względem miejsca artykulacji są to głoski podobne; zwłaszcza w kontekście dwóch ostatnich przykładów zrozumięła staje się propozycja zapisywania spółgłoski [ʃ] za pomocą litery „r”, a nie dwuznaku „rz”; *est odio* łac. forma od czasownika *odi, odisse* ‘nienawidzić, gardzić’, por. komentarz do w. 45/10.

s. 46/13–15: „S” trójako: „nos” ‘*nasus*’, „noś” albo z kreską, albo przez greckie „o”, co wolę: „nieo” ‘*fer*’, ‘*porta*’, trzeci raz „kolfz”, „szwagier” – „S” trójako zob. komentarz do w. 45/13; „nos” – przykładowy wyraz ze spółgłoską zębową [s]; *nasus*, -i ‘nos’, por. komentarz do w. 45/10; „noś” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *nosić*, tu przykładowy wyraz ze spółgłoską środkowojęzykową prepalatalną [ʃ]; [„s”] albo z kreską, albo przez greckie „o” zob. komentarz do w. 45/11–12, dwa sposoby zapisywania spółgłoski środkowojęzykowej prepalatalnej [ʃ] za pomocą znaków „ś” oraz „o”; podobnie jak w przypadku zapisu „f” i „rz”, gdzie wybór padł na literę, która zwiększała jednoznaczność w odczytywaniu znaczenia, tak i tu wybór pada na formę graficzną decydującą o większej jednoznaczności zapisu, czyli „o”, a nie „ś”, które łatwiej pomylić z „s”; greckie „o” ‘sigma, litera alfabetu greckiego’; „nieo” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *nieść*, tu przykładowy wyraz ze spółgłoską środkowojęzykową prepalatalną [ʃ]; *fer* łac. forma 2. osoby trybu rozkazującego od czasownika *fero, ferre* ‘nosić, dźwigać’, por. komentarz do w. 45/10; *porta* łac. forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *porto, portare* ‘nosić, dostarczać, przywozić’, por. komentarz do w. 45/10; „kolfz”, „szwagier” – przykłady wyrazów, w których pojawia się połączenie literowe „fz” oznaczające spółgłoskę dźwiękową [ʃ].

s. 46/16: „T” jednako – zob. komentarz w. 45/13.

s. 46/17–18: „V” dwójako: *vocalis* „łufka”, *consonans* „wagi”, „Wálenty”, *item* „krew” – „V” dwójako zob. komentarz do w. 45/13; litera „v”, zgodnie z tradycją łacińską, była znakiem na oznaczenie samogłoski [u] oraz spółgłoski [v], podobnie litera „u” pełniła obie funkcje – oznaczania zarówno samogłoski [u], jak i spółgłoski [v]; w podanych przykładach litera „v” *de facto* nie pojawia się ani razu, poświadczona są jej wariant „u” oraz litera „w” (połączenie dwóch liter „v” – „vv”) wywodząca się z tradycji kancelarii romańskich i germańskich; *vocalis* zob. komentarz do w. 45/23–25; „łufka” ‘rodzaj twardej skóry zbudowanej z twardych płytek’, ‘zewnętrzną okrywa nasienia lub owocu spełniająca funkcję ochronną’, ‘bielmo, czyli zmętnienie rogówki gałki ocznej’, ‘nabłonki z dróg moczowych i składniki mineralne w moczu’, brak wystarczającego kontekstu na określenia znaczenia, tu jako przykład oznaczenia samogłoski „u” wariantem litery „v” – literą „u”; zob. np. Mącz 411b: *Desquamo, oczesuję łuskę, spráwuję ryby*; u Kochanowskiego poza wymienionym kontekstem wyraz ten już się nie pojawia; *consonans* zob. komentarz do w. 45/13; „wagi”, „Wálenty” – przykłady wyrazów ze spółgłoską [v] zapisaną z użyciem litery „w”, nie „v”, por. komentarz wyżej; *item* łac. ‘również, tak samo’, zob. komentarz do w. 45/18–19; „krew” – przykład wyrazu z literą „w” oznaczającą spółgłoskę palatalną [v], najprawdopodobniej forma mianownika (identyczna z biernikiem) liczby pojedynczej rzeczownika *krew* (psł. *krěv ≥ stp. *krěv* – genetycznie jest to forma biernika liczby pojedynczej).

s. 46/19–20: „X” trójako: naprzód miękko: „xiądz”, potym kiedy mowimy „jáchámit”, potym przez „kfz”: „kfcztałt”, „kfczyka” – „X” trójako zob. komentarz do

w. 45/13; *naprzod* zob. komentarz do w. 45/4; *xiądz* czyt. *ksiądz* ‘duchowny kapłan’, ‘figura szachowa’, ‘książe, władca państwa lub dzielnicy nieposiadający tytułu królewskiego’, tu bez wystarczającego kontekstu jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [kš]; zob. np. RejFig Cc: *wspominam ná swego osielkã mílego, Co mi zdechl, prosto tákim by ksiądz głosem ryczał, I tákież ná ostátku czássem cicho kwiczał*; zob. też MiechGlab 9: *Gdzież ksiądz Henryk, syn Ś<więtej> Jadwigi, zebrał był niemáto zbrojnego ludu [...] z Wielkiej Polski i z Śląska*; zob. też KochFr 100: *Chcesz mié miary w życiu Náuczyc, á sam, księże, nosisz diabła w kryciu*; zob. też KochSz B2: *I kazał księdzu drogã rycerzową, Nájechać krzywym skokiem ná krolową; potym* zob. komentarz s. 45/13–14; „*jáxámít*” czyt. *jaksamít* ‘rodzaj włochatej jedwabnej tkaniny’, jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [ks]; zob. np. BielKron 329: *był osobliwy stół przyrządzony, podle oltarzã jáxámitem przykryty*; zob. też KochFrag 31: *Tertius induerat multi kápam áksámii; [pisane] przez „kšz”* – sposób oznaczenia grupy spółgłoskowej [kš], czego egzemplifikacją są wyrazy: „*kšztat*”, „*kšzyka*”; „*kszyka*” – forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego od czasownika *kszykać* ‘gwizdać, piszczeć (o ludziach)’, ‘syczeć (o wężu, smoku, gęsi)’, tu bez wystarczającego kontekstu, jako przykładowy wyraz z grupą spółgłoskową [kš], zob. np. Mącz 391a: *Sibilo, kszykam, piszczę*; HistAl A5v: *przemienił sie w smokã, á przez pośrodek siedzących idąc okrutnie kszykał*.

s. 46/21–24: „Y” także jako proste „I”, bo jest i *vocalis*, kiedy mówiem: „y Polacy y Czechowie”, jest i *consonans*: „*biya*”, „*zyał go ftrách*”, i dyftong czyni: „*witay*”, „*lepiey*”, „*woyľko*”, „*vyrzał*” – „Y” także jako proste „I” – konstrukcja eliptyczna: „Y” (*pisane, używane*) także jako proste „I”, zob. komentarz do w. 45/22; *vocalis* zob. komentarz do w. 45/13; „*mowiem*” – forma 1. osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego od czasownika *mówić*; „y Polacy y Czechowie” – „y” w funkcji litery oznaczającej samogłoskę [i] ‘i Polacy, i Czechowie’, i tu jako ‘spójnik współrzędny zespalający człony jednorodne syntaktycznie’; zob. np. BielSen 5: *Złoslíwi plánetowie nád námi przewodzą, Walki, głody i mory, i wszystko złe rodzą*; zob. też KochPs 57: *Próżné jego frásowanié, Próżna práca i stáránié; Czechowie* – nazwa własna z dawną końcówką *-owie* charakterystyczną dla rzeczowników w mianowniku liczby mnogiej rodzaju męskiego, dziś *Czesi*; *consonans* zob. komentarz do w. 45/13; „*biya*” – forma 3. osoby liczby mnogiej od czasownika *bić* ‘walczyć, chłostać, stukać, uderzać (także o sercu, piorunie, gradzie); wydobywać się, wytryskiwać, występować nagle’, wyraz, w którym litera „y” oznacza spółgłoskę [j]; zob. np. BielSat L3: *Ná ostátek nie máją, nád kim by sie mścili, Jedno by żony swoje, opíwszy sie, bili*; por. też KłosAlg D2: *Zegar od pierwszej godziny do 24 tyle razow bije*; zob. też KochFr 45: *Goré mi twarz przed wstydem á pot przez mié bije; „zyał”* – forma 3. osoby czasu przeszłego od czasownika *zjąć* ‘(o uczuciach) ogarniać, przenikać’, wyraz, w którym litera „y” oznacza spółgłoskę [j]; zob. np. GórnDworz M8v: *rozważając sobie z onego listu lube á pełne ogniã słowã, naprzod zjął já žal, widząc, iż tá niebożátko ták bárzo zámilowálã*; zob. też KochSz Bv: *Strách go zjął, áno uciec niemász kędy; dyftong* ‘połączenie w jednej sylabie dwóch liter oznaczających samogłoski, tu: połączenie litery oznaczającej samogłoskę z literą oznaczającą głoskę [j]’, wedle Śl. XVI poza przykładem z KochNKar (E4v/11–12: *do dyftongu mym zdánim snádniejszé ypsilon*) leksem ten wystąpił wyłącznie w JanNKar, zob. np. JanNKar G: *Iż w tym słowie „Buog” i „wuodz” te dwie literze spojone „uo” są ráczej dyftongiem; „witay”, „lepiey”, „woyľko”, „vyrzał”* – przykłady wyrazów, w których pojawiają się dyftongi [aj], [ej], [oj], [uj].

s. 46/24–25: Wszakże między „i” a między „y” jest niejakás rozność: „*byli*” ‘*fueraut viri*’, „*były*” ‘*fueraut mulieres*’ – *wszakże* ‘ostatecznie, jednakowoż’, zob. np. Herb-Nauka m7v: *niemáto jest grzechow, tákowych, prze ktore ci, ktorzy je czynią, wpadają w kłáwetw papieską. Wszakże ja tylko one, ktore nam, Polakom, trzeba wiedzieć ... ná ten czas miánuję, á są te: kácerstwo, czytanie, drukowanie...; zob. też KochWr 37: *Ghybábys chciał oratores pošty wykłádać ... Ále tu ná tym miejscu ... nie posel sie znáczy. Á wszakże tego sie z tego wiérsza możem náuczyc, iż**

biadą tej Rzeczypospolitej, o którą tacy ludzie rządzą; niejakiś ‘nie wiadomo jaki, trudny do określenia, opisania, wyjaśnienia’, zob. np. J.A. Kmita, *O Aneaszu trojańskim księgi trzynaste...*, Kraków 1591, s. 16: *Obaczyli, jakoby gdzieś w obłoku złotym Głowę swą Ląwinia, jego żoną, miłą, A po niej sie niejakaś jasność rozléwiała*; por. KochWz 141: *Ten miał dziewkę imieniem Mikkę, którą Lucyjus niejaki, dworzánin tyránnow, rad widział; „byli” ... „były”*: byli – forma 3. osoby liczby mnogiej rodzaju męskoosobowego czasu przeszłego od czasownika *być*; były – forma 3. osoby liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego czasu przeszłego od czasownika *być*; zestawienie to obrazuje warianty kombinatoryczne fonemu /i/, który, w zależności od poprzedzającej spółgłoski, był realizowany albo jako samogłoska [i] (po miękkich), albo jako samogłoska [y] (po twardych); *fuertac* łac. forma 3. osoby liczby mnogiej czasu zaprzeczonego od czasownika *esse* ‘być’, zob. też komentarz do w. 45/10; *vir* łac. forma mianownika liczby mnogiej od rzeczownika *vir*, -i ‘mężczyzna, mąż’, ‘pl ludzie, każdy pojedynczy człowiek’, zob. też komentarz do w. 45/10; *mulieres* łac. forma mianownika liczby mnogiej od rzeczownika *mulier*, -eris, ‘niewiasta, kobieta’, zob. też komentarz do w. 45/10.

s. 46/26: „Z” trojako: „mrozem”, „mroźno”, „możno” – „Z” *trojako* zob. komentarz do w. 45/13; „mrozem” – forma narzędnika liczby pojedynczej od rzeczownika *mroź*, przykładowy wyraz ze spółgłoską niepalatalną [z]; „mroźno” – przykładowy wyraz (przysłówek) ze spółgłoską palatalną [ź]; „możno” – forma nieosobowa od czasownika *moć* ‘nie mieć przeszkód, umieć, mieć środki’, brak kontekstu, by dokładniej określić formę gramatyczną oraz znaczenie wyrazu, zob. np. KromRozm III A5: *Rad to uczynię, ile mnie można będzie. A czego bych ja dostatecznie nie wyprawił, możesz się uciec do ucześnieych*; zob. też KochFr 108: *Trudno nagle porzucić miłość zaszarżatą, Trudno, lecz sie już ną to udaj myślą całą. [...] Można ábo nie można, przelóm to ną sobie*.

s. 46/27: „Dz” greckie trojako się mowi: – „Dz” *greckie* ‘dzeta’, zob. komentarz do w. 45/22.

s. 46/27–29: „wódz” ‘dux’, *item* „nie wódz nas ná pokufy”, „dzień”; trzeci raz: „ze dżdżem”, „Bogom podziemnym” – „wódz” ‘ten, co prowadzi, przewodzi’, tu jako przykład wyrazu ze spółgłoską niepalatalną [z], zob. np. BiałKat 78v: *Stróžem i wódzem był Anjoł Boży ludowi izraelskiemu času káźni Bożej w Egipcie*; zob. też KochPieś 48: *Lutnia – wódz tańców i pieśni uczonych*; *dux*, -cis łac. ‘wódz, przywódca’, por. komentarz do w. 45/10; *item* ‘również’, por. komentarz do w. 45/18–19; „wodź” – forma 2. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego od czasownika *wodzić* ‘prowadzić kogoś dokądś, pokazywać drogę’, tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ź], zob. np. SienLek 170: *Álbo mu [koniowi] zdrową nogę u szyje uwież á wódz go ná trzech y tám i sám obracając*; zob. też KochPieś 38: *Že áni pástérz nád owcami chodzi, Áni ostrožnych psów zá sobą wodzi*; „dzień” – przykładowy wyraz ze spółgłoską palatalną [ź]; „ze dżdżem” – forma narzędnika liczby pojedynczej od rzeczownika *deszcz* w pierwotnej postaci fonetycznej (z dźwięczną grupą spółgłoskową), tu jako przykładowy wyraz ze spółgłoską [ź]; „Bogom podziemnym” – przykład ten nie odnosi się do „trojakiej wymowy dz” (ta została już zobrazowana: „dz” – [z], „dź” – [ź], „dż” – [ʒ]), lecz pokazuje możliwość pojawienia się identycznego z literą „dz” połączenia literowego „d” i „z” wypadającego na granicy morfemów i oznaczającego dwie różne głoski [d] i [ź]: *pod-ziemny*.

s. 46/30–33: „Sc” zda się być jakoby jedną literą i trojako się też wymawia: naprzód „ná defce”, potem „fkromność” miękko, potem „fzczęśliwy”, „fzczodry” – *zda się być* – forma nieosobowa od czasownika *zdać się* ‘wydawać się’, zob. np. RejZwierz 160: *Á wždy byś darmo nie liczył zagáru, i zdál ci by sie i dłuższy dzień, i dłuższy żywot niżli w onym obrzydłym próżnowaniu twoim*; zob. też KochBr 151: *Ten mu sie fortél ze uszech zdał naosbliwszy; jakoby* – zaimek przysłówkowy, wskazuje na stosunek porównawczy i podobieństwo pod względem jakości, zob. np. Leop Iudic 20/11: *I zszedł sie wszystek lud izraelski do miástá jakoby jeden*

człowiek; zob. też KochTr 8: *Pełno nas, á jákoby nikogo nie było; jákoby jedná literá* – zestawienie tego fragmentu z analogicznym cytatem z KochNKar F2v/21–24 (*po „s” idzie „c”, á ty obiedwie literze mają z sobą jákąś spólnóść, bo się trojako oboje wymawia, i pospolicie którym sposobem „c” się wymawia, tymże téż i „s”*) pokazuje, że owa jedność (*jedna litera*) odnosi się do tego samego miejsca artykulacji obu głosek wyrażonych połączeniem „sc”. Znaczy to, że jeśli „s” w połączeniu „sc” oznacza spółgłoskę przedniojęzykową zębową [s], to również „c” będzie odnosiło się do spółgłoski przedniojęzykowej zębowej [c], np. „*ná delce*”, analogicznie w pozostałych przykładach, jeśli „s” ma oznaczać środkowojęzykową [ś], to również „c” będzie oznaczało spółgłoskę środkowojęzykową „*fkromność*”. Nie inaczej jest w przypadku, gdy „s” oznacza spółgłoskę przedniojęzykową dźwiękową [š], wówczas „c” to spółgłoska [č], np. „*szczęśliwy*”, „*szczodry*”; *naprzód* zob. komentarz do w. 45/4; *potym* zob. komentarz do w. 45/13–14; *potym* [się wymawia] ... *miękkó* – w tym kontekście wyraz *miękkó* oznacza palatalną wymowę spółgłosek [ś], [č], w tym znaczeniu nieodnotowany w Sł. XVI i Sł. Koch.

s. 47/1: *Przestrogá* – ‘wyodrębniona część tekstu zawierająca wyciągnięte z niego wnioski: objaśnienie, pouczenie, komentarz’, zob. np. MycPrz I kt: *Przestrogá*. (–) *To jest pokazanie upadków inszych ziem, tákże i Korony Polskiej, z obierania Pána z pojszrodka siebie*; WujNT przedm 25: *Drugie ámotácje dłuższe, ktorem názwał Náuki i Przestrogi, są málo nie po káżdym rozdziale położone*.

s. 47/2–3: *Ábyś ná tákich literách, to jest miękkich, kiedykolwiek po nich idzie to iste iota, kreski nie kładł – abyś* – tu spójnik *aby* wprowadzający zdanie okolicznikowe celu w połączeniu z końcówką 2. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego od czasownika *być*, ‘*aby, żeby*’; *miękká litera*, czyli oznaczająca spółgłoskę palatalną, zob. komentarz do w. 46/33; *isty* – w połączeniu z zaimkiem wskazującym oznacza ‘wspomniany, rzeczony, wiadomy, ten, o którym mowa wyżej’, tu w formie *i* z zaimkiem rodzaju nijakiego *to iste*, zob. np. CzechEp 198: *Iż jesli słowo to, ktore téż jest Bogiem, jáko i Bog Ociec, tworzyło, tedy koniecznie będzie musiało być drugim, á nie tymże istym Bogiem*; zob. też KochZuz A4: *Ále miał z nas obu mocy ten isty niecnótá, Wydárł sie nam i wyskoczył, odemknąwszy wrotá; iota* łac. ‘nazwa greckiej litery «I, ι» odpowiadającej głoskom [i], [j]’, zob. np. BielKron 48v: *ktore litery greckie tákí wzor mają: Alpha, Víta, Gamma, Delta, Esilon, Ita, Iota, Lambda; kreska* zob. komentarz do w. 45/11–12, tu jako ‘znak graficzny na oznaczenie miękkości’, por. KochNKar Ev/14–15: „*C*” *troje: piérszszé z lácińskim jedno, jáko „nic”;* *drugié z kreską, jáko „ńic”*.

s. 47/4–6: *Bo tá kreská, jáko się powiedziáło, nic nie jest inszego jedno „i”, ktore, gdy się podle swej litery nápisze, już niepotrzebnie nád nie się kładzie – kreská* zob. komentarz do w. 45/11–12; *jako* zob. komentarz do w. 45/7–9; *się powiedziáło* – forma bezosobowa czasu przeszłego od czasownika *powiedzieć*; *inszy* ‘inny’, występuje w członie będącym podstawą wyłączenia w konstrukcjach wyłączających wprowadzanych przez *je(d)no*, tu *nic nie jest inszego jedno*; zob. np. RejJóz H4v: *Inszej winy ja nie baczę moj panie do siebie, jedno zem cie umiłował więcj niżli siebie; jedno* ‘tylko’ w funkcji partykuły ekspresywnej, uwydatnia i wyłącza jedyną możliwość z treści zaprzeczonej, zob. np. BielKron 253v: *boć nic innego nie myśli ten okrutnik* [Machomet], *jedno jákoby krześcijány wykorzenił*; zob. też KochPs 150: *Á miásto Páńskie ták umiote, Że nie zostáwié, jedno cnoté; podle* ‘obok’, zob. np. SkarŻyw 202: *I tráci go w bok przeor páryski, ktory podle siedziáł, mowiác: Doktorze, u krolewskiegoś stołu*; zob. też KochMon 59: *To rzékł – áli wnet siádká żoná podle niego*.

s. 47/6–8: *jáko* w tym słowie: „*ciepło*” już nie potrzebá kreski nád „*c*”, bo *co* miała być *ná wierzchu*, to podle usiádká – *jako* zob. komentarz do w. 45/7–9; „*ciepło*” – przykład zapisu spółgłoski palatalnej [č] połączeniem literowym „*ci*” przed samogłoską; *kreska* zob. komentarz do w. 45/11–12; *podle* zob. komentarz do w. 47/4–6.

s. 47/8–9: Także i o inszych, ktorekolwiek miękkimi zowiemy, *observandum est – inszy* por. komentarz do w. 47/4–6; *observandum est* ‘trzeba przestrzegać’, konstrukcja opisowa bierna (*coniugatio periphrastica passiva*), tu konstrukcja bezpodmiotowa wyrażająca konieczność wykonania jakiejś czynności.

s. 47/10–11: Á kiedy chcemy nápisáć „łechcywy”, już tu jest „c” práwe, á nie miękkie, i nie trzebá kłásć *iota*, ále *ypsilon* – „łechcywy” ‘wrażliwy na łaskotanie’, St. XVI notuje to hasło wyłącznie 1 raz, właśnie z KochOrt, tu jako przykład zapisu spółgłoski niepalatalnej [c] w pozycji przed samogłoską [y]; „c” *prawe* tu w znaczeniu ‘niepalatalne, czyli w przeciwstawieniu do *miękkie*’, por. GlabGad K2v: *Bowiem takowe ziola z wierzchu bywają przykładane sucho albo czasem z miodem [...]. Przeto zostawają w swej prawej mocy, która przepala skórę i rani ciało*; zob. też KochPs 164: *I náwiódł ná gościmiec práwy oblákáné; iota* ‘nazwa greckiej litery «I, ι» odpowiadającej głoskom [i], [j]’, zapisywana po spółgłoskach palatalnych, por. w. 46/24–26; *ypsilon* ‘nazwa greckiej litery „Υ, υ”’, zapisywana po spółgłoskach niepalatalnych i jako element dyftongu [j], zob. np. JanNKar F4v: *To ypsilon, jáko pochodzi od „v” greckiego, ták by též kłásć sie nie miało równo z literą „i”*; KochNKar E4v/12: „móy”, „day” *abo* „daj”, „mój”.

M.K.

Indeksy
(KochOrt)

INDEKS
WYRAZÓW I FORM POLSKICH

Wykaz skrótów stosowanych w całej edycji *Jan Kochanowski. Dzieła wszystkie* znajduje się w tomie wstępnym: *Wprowadzenie wydawnicze*.

W indeksach do KochOrt użyto następujących skrótów dodatkowych:

exempl forma wyrazowa użyta w funkcji przykładu

litt nazwa litery

A (2) *litt* – A. Troiákie Polacy wymawiaią 45/3, to zowiem A łácińskie 45/5.

A (6) *cn* – á 45/11, 46/24, 47/11, 45/4, 45/7, 45/28.

A (2) *pt* – A kiedy chcemy nápiłác lechcywy 47/10; á zowiem to miękkie b. *cum iota adscripto* 45/14.

ABY (1) *cn* – Abyś 47/2. –ś *cf* BYĆ.

ADAM (1) *n-pers m* – *sg N exempl*: potym iáko *consonant (!)*, Jádam 45/24.

AKSAMIT (1) *sb m* – *N sg exempl*: kiedy mowimy Jáxámit 46/20.

ALBO (4) *cn* – álbo ... álbo 45/8–9; 46/13.

ALE (1) *cn* – ále 47/11.

Ą (1) *litt* – krefkę miewa przez fie/ ą 45/12.

B (2) *litt* – B dwojako 45/13; á zowiem to miękkie b 45/14.

BIĆ (1) *vb* – *praes 3 pl exempl*: ieft y *consonant (!)*: biya/ 46/22.

BO (6) *cn* – Bo 47/4, 47/7, bo 45/11, 46/5, 46/7, 46/21.

BÓG (1) *sb m* – *pl D exempl*: Bogom podziemnym 46/29.

BYĆ (16) *vb impf* – *inf*: być 46/30, 47/8. *praes 3 sg*: ieft 46/21, 46/22, 47/10, 45/8, 46/5, 46/24; *cum neg*: nie ieft 47/4. *w zwrocie „to jest”*: to ieft 45/4, 45/7, 45/27, 45/28, 47/2. *praet 3 pl m pers exempl*: Byli 46/25, *f exempl*: Były 46/25.

C (3) *litt* – C Troiáko 45/16, iuż nie potrzebá krefki nád C 47/7, iuż tu ieft c práwe 47/10.

CHCIEĆ (2) *vb impf* – *praes 3 pl*: kiedy chcemy rzec požádný/ *optabilis* 45/10, A kiedy chcemy nápiłác lechcywy/ iuż tu ieft c práwe 47/10.

CHLEB (1) *sb m* – *sg N exempl*: Item chléb 45/19.

CIEPŁO (1) *av a. sb n* – *sg N exempl*: Jáko w tym fłowie ciepło 47/7.

CIEŻKI (1) *ai* – *sg n A*: to możem názwáć ciężkię (!) 45/11.

CO (2) *pron* – *A*: co 46/14, co... to 47/7.

CZECH (1) *n-ethn m – pl N exempl:* y Polacy y Czechowie 46/22.

CZYNIĆ (1) *vb impf – praes 3 sg: ieft y conlonant (!):* biya/ zyał go ftrách: y Diph tong czyni 46/23.

D (1) *litt – D Jednáko* 45/17.

DESKA (1) *sb f – sg L exempl:* ná defce 46/32.

DESZCZ (1) *sb m – sg I exempl:* Ze dżdżem 46/29.

DO (1) *praep cum G – exempl:* D Jednáko. Do domu 45/17.

DOBRZE (1) *av – comp exempl:* y Diph tong czyni/ witay/ lepiey/ woyłko/ vyrzał 46/23.

DOM (2) *sb m – sg N exempl:* M Dwoiáko/ Dom/ Domus 45/29; G: D Jednáko. Do domu 45/17.

DOMA (1) *av – exempl:* Naprzod iáko to Domá/ domi 46/1.

DRUGI (2) *nm – sg m N:* Drugi raz kiedy mowią záden 45/7; *n G:* bo ledá kto iedno od drugiego roezna wymawianiem 46/7.

DWOJ (1) *nm – sg n N:* L Dwoie 45/27.

DWOJAKO (6) *nm – I Dwoiáko* 45/23; *M Dwoiáko* 45/29; *P Dwoiáko* 46/9; *R Dwoiáko* 46/11; *B dwoiako* 45/13; *V dwoiáko* 46/17.

DZ (1) *litt – DZ Graeckie/ troiáko fię mowi* 46/27.

DZIEŃ (1) *sb m – sg N exempl:* Dz Graeckie/ troiáko fię mowi ... dzień 46/28.

E (1) *litt – E Troiáko* 45/18.

F (1) *litt – F iednáko* 45/20.

FARBA (1) *sb f – sg N exempl:* F iednáko/ färbá 45/20.

FIEDUR (1) *n-pers m – sg N exempl:* F iednáko ... Fiedur 45/20.

G (1) *litt – G iednáko* 45/21.

GDY (2) *cn – gdy* 45/4, 47/5.

GEŚ (1) *sb f – sg N exempl:* G iednáko ... geś 45/21.

GIERMAK (1) *sb m – sg N exempl:* G iednáko ... giermak 45/21.

GRAD (1) *sb m – sg N exempl:* G iednáko ... grad 45/21.

GRECKI (2) *ai – sg n N:* DZ Graeckie 46/27; *A:* przęz (!) graeckie σ 46/14.

GUMNO (1) *sb n – sg N exempl:* G iednáko ... gumno 45/21.

H (1) *litt – H hoyny* 45/22.

HOJNY (1) *ai – sg m N exempl:* G iednáko ... hoyny 45/22.

HUK (1) *sb m – sg N exempl:* G iednáko ... huk 45/22.

I (4) *litt – I Dwoiáko* 45/23, *Y Tákże iáko profte I* 46/21; *Wfzákże miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákaś rozność* 46/24, *Bo tá krefká iáko fię powiedziáło/ nic nie ieft infzego iedno i* 47/5.

I (4) *cn – y* 45/5, 45/15, 46/30, 47/11.

I (1) *pt – Tákże y* 47/8.

INSZY (4) *pron – sg m G:* infzego 45/24, 47/4. *I:* infzym 45/9. *pl m L:* infzych 47/8.

ISTY (1) *ai – sg n N:* kiedy kolwiek po nich idzie toifte *Iota* 47/3.

IŚĆ (2) *vb impf – praes 3 sg:* kiedy kolwiek po nich idzie toifte *Iota* 47/3. *imp 2 sg:* idź poñ/ vade vt eum accerlas 46/2.

JADAM *cf* ADAM

JAKIKOLWIEK (1) *pron – sg m I:* iákimkolwiek 45/9.

- JAKO (6) *av* – iáko 45/23, 45/24, 46/1, 46/21, 45/8, 47/4.
 JAKO (1) *cn* – Iáko 47/6.
 JAKOBY (1) *av* – SC Zda fię być iákoby iedná literá 46/30.
 JAN (1) *n-pers m – sg N exempl*: I Dwoiáko/ naprzod iáko *vocalis*, kiedy mowiem nic infzego: potym iáko *confonans*, Jádam/ Jan/ Jendrzey 45/24.
 JEDEN (2) *nm – sg n A*: iedno 46/7. *f N*: iedná 46/30.
 JEDNAKO (6) *av* – Jednáko 45/17, 45/26, 46/10, 46/16, iednáko 45/20, 45/21.
 JEDNO (2) *pt* – iedno 46/5, 47/5.
 JEN *cf* ON
 JĘDRZEJ (1) *n-pers m – sg N exempl*: I Dwoiáko/ naprzod iáko *vocalis*, kiedy mowiem nic infzego: potym iáko *confonans*, Jádam/ Jan/ Jendrzey 45/24.
 JUŻ (3) *pt* – iuż 47/5, 47/7, 47/10.
- K (1) *lit* – K Jednáko/ Kur/ Káptun 45/26.
 KAPŁUN (1) *sb m – sg N exempl*: K Jednáko/ Kur/ Káptun 45/26.
 KIEDY (6) *pron* – kiedy 45/7, 45/10, 45/23, 46/19, 46/21, 47/10.
 KIEDYKOLWIEK (1) *pron* – kiedy kolwiek 47/2–3.
 KŁAŚĆ (4) *vb impf – inf*: y nie trzeba kłásc (!) *Iota/ ále Ypŷylon* 47/11. *praes 1 pl*: y żadnego znáku ná nie/ nie kłádziemy 45/5–6. *con 2 sg m*: Abyś ná tákich literách ... krefki nie kładł 47/7. *impers praes*: iuż nie potrzebnie nád nie fię kłádzie 47/6.
 KONNY (1) *ai – sg m N exempl*: N Tákíe/ Konny *equus*, koń *equus*, z krefką 45/31.
 KONSONANT (1) *sb m – pl A*: á zowiem to miękkie b. *cum iota adscripto*, y wŷlyftkie tákíe *confonanty* z krefką 45/15.
 KONÍ (3) *sb m – sg N exempl*: N Tákíe ... koń *equus* 45/31, Potym przez nos koń *equus* 46/2; R Dwoiáko/ rze koń 46/11.
 KORZYŚĆ (1) *sb f – sg N*: P Dwoiáko/ łup korzyść/ łup *glube* 46/9.
 KOSZ (1) *sb m – sg N exempl*: S Troiáko ... trzeci raz koŷ/ ŷzwagier 46/14.
 KRESKA (9) *sb f – sg N*: Bo tá krefká iáko fię powiedziáło/ nic nie ieft infzego iedno i. 47/4. G: Abyś ná tákich literách ... krefki nie kładł 47/3, Jáko w tym ŷlowie ciepło/ iuż nie potrzebá krefki nád C 47/7. A: bo się przez nos mowi/ á krefkę miewa przez fię/ á 45/11. I: potym ŷlub z krefką *sponde* 45/13–14, y wŷlyftkie tákíe *confonanty* z krefką 45/15, náłoñ z krefką *infringe* 45/29, koń *equus*, z krefką 45/31, noś álbo z krefką álbo przez (!) *graeckie sigma*, co wole/ nieo *fer* 46/13.
 KREW (1) *sb f – sg N exempl*: V dwoiáko ... *Item* krew 46/18.
 KSIĄDZ (1) *sb m – sg N exempl*: X Troiáko/ naprzod miękkó/ Xiądz 46/19.
 KSZ (1) *lit* – potym przez Kŷ. kŷtałt/ kŷzyka 46/20.
 KSZTAŁT (1) *sb m – sg N exempl*: X Troiáko ... potym przez Kŷ. kŷtałt/ kŷzyka 46/20.
 KSZYKAĆ (1) *vb impf – praes 3 sg exempl*: X Troiáko ... potym przez Kŷ. kŷtałt/ kŷzyka 46/20.
 KTO (1) *pron – N*: kto 46/7.
 KTORY (2) *pron – sg n N*: krole (!) 47/5. *pl n G*: bo ieft rozne od táktych *pierwŷzych/ którých* nie potrzebá *mym zdánim znázyc* 46/6.
 KTORYKOLWIEK (1) *pron – pl f A*: Tákże y o infzych ktore kolwiek miękkiemi zowiemy *obseruandum est* 47/9.
 KUR (1) *sb m – sg N exempl*: K Jednáko/ Kur/ Káptun 45/26.
- L (1) *lit* – L Dwoie Lew/ to ieft wŷlne láciñŷkie. łuk/ *arcus*, á to ieft polŷkie 45/27.
 LEDA (1) *pt* – bo ledá kto iedno od drugiego rozezna wymawiániem 46/7.

LEPIEJ *cf* DOBRZE

LEW (1) *sb m – sg N exempl*: L Dwoie Lew 45/27.

LITERA (3) *sb f – sg N*: SC Zda fię być iákoby iedná literá 46/30. G: gdy fię podle fwey litery nápiłże 47/5. *pl L*: Abyś ná tákich literách ... krefki nie kładł 47/2.

ŁACIŃSKI (2) *ai – sg n N*: á to zowiem A łácińłkie 45/5, Lew/ to ieft włafne łácińłkie 45/27.

ŁECHCIWY (1) *ai – sg m N exempl*: A kiedy chcemy nápiłác łechcywy/ iuż tu ieft c práwe/ á nie miękłkie y nie trzebá kłác (!) *Iotal' ále Ypfylon* 47/10.

ŁUK (1) *sb m – sg N exempl*: L Dwoie Lew/ to ieft włafne łácińłkie. łuk/ *arcus*, á to ieft polłkie 45/27.

ŁUP (1) *sb m – sg N exempl*: P Dwoiáko/ łup korzyść/ łup *glube* 46/9.

ŁUPIĆ (1) *vb impf – imp 2 sg exempl*: P Dwoiáko/ łup korzyść/ łup *glube* 46/9.

ŁUSKA (1) *sb f – sg N exempl*: V dwoiáko/ *Vocalis* łuská 46/17.

M (1) *litt – M Dwoiáko* 45/29.

MIEĆ (1) *vb impf – praet 3 sg f*: Bo co miála być ná wierzchu/ to podle wśiádtá 47/7.

MIEDZY (2) *praep cum I – Włzákże* między i/ á między y/ ieft nie iákaś rozność 46/24.

MIERZYĆ (1) *vb impf – praes 3 sg exempl*: mierzy (! *zam. miery*) Sukno 46/12.

MIERZIĆ (1) *vb impf – praes 3 sg exempl*: mierzi/ *est odio* 46/12.

MIEWAĆ (1) *vb impf – praes 3 sg*: á krefkę miewa przez fię/ á 45/12.

MIEKKI (4) *ai – sg n N*: á zowiem to miękłkie b. *cum iota adscripto* 45/14, iuż tu ieft c práwe/ á nie miękłkie y 47/11. *f pl I*: Tákże y o infzých ktore kolwiek miękłkami zowiemy *obleruandum est* 47/9. *L*: Abyś ná tákich literách/ to ieft miękłkich/ 47/2.

MIEKKO (2) *av – X Troiáko/ naprzod* miękko/ 46/19, *Naprzod/ ná defce*: potym łkromność/ miękko 46/32.

MOC (2) *vb impf – praes 1 pl*: to możem názwác ciężkíę (!) 45/10–11; *impers praet exempl*: Z Troiáko. mrozem/ mrožno/ można 46/26.

MOJ (1) *pron – sg n I*: któрых nie potrzebá mym zdánim znaczyć 46/6.

MOWIĆ (7) *vb impf – praes 1 pl*: potym kiedy mowimy Jáxámit 46/19–20, I Dwoiáko/ naprzod iáko *vocalis*, kiedy mowiem nic infzego 45/23, bo ieft y *vocalis* kiedy mowiem/ y Polacy y Czechowie 46/21–22. *3 pl*: *Naprzod/ gdy* mowią żadny 45/4, *Drugi raz* kiedy mowią żáden 45/7. *impers*: bo śię przez nos mowi 45/11, *DZ Graeckie/ troiáko* fię mowi 46/27.

MROZ (1) *sb m – sg I exempl*: Z Troiáko. mrozem/ mrožno/ można 46/26.

MROŻNO (1) *av – exempl*: Z Troiáko. mrozem/ mrožno/ można 46/26.

MY (1) *pron – A*: nas 46/28.

N (1) *litt – N Tákíe/ Konny eques*, koń *equus*, z krefką 45/31.

NA (4) *praep – cum A*: ná 45/5, 46/28. *cum L*: ná 46/32, 47/8.

NAD (2) *praep cum A – nád* 47/6, 47/7.

NAŁOMIĆ (1) *vb pf – imp 2 sg exempl*: M Dwoiáko ... náłom̄ z krefką */infringe* 45/29.

NAPISAĆ (2) *vb pf – inf*: A kiedy chcemy nápiłác łechcywy 47/10. *impers fut*: nic nie ieft infzego iedno i. krole (! *zam. ktore*) gdy fię podle fwey litery nápiłze/ iuż nie potrzebnie nád nie fię kładzie 47/5.

NAPRZOD (6) *av – Naprzod/ gdy* mowią żadny 45/4, *Naprzod (!) ślub sponſio* 45/13, *Naprzod iáko* to *Domá/ domi* 46/1, *Naprzod/ ná defce* 46/32, *naprzod iáko vocalis* 45/23, *naprzod miękko* 46/19.

NAZWAC (1) *vb pf – inf*: to możem názwác ciężkíę (!) 45/11.

- NIC (2) *pron* – *N*: kiedy mówiem nic infzego 45/24, nic nie ieft infzego jedno i 47/4.
- NIE (8) *pt* – *cum vb*: nie 45/5, 46/28, 47/3, 47/4. *cum praed*: nie potrzebá 46/6, C 47/7, nie trzeba 47/11. *cum sb*: řemieň/ nie rzemieň 46/11, iuž tu ieft c práwe/ á nie miękkie y 47/11.
- NIECUDNY (1) *ai* – *sg m N*: gdy mówią żadny / to ieft nie cudny 45/4.
- NIEJAKÍŠ (1) *pron* – *sg f N*: Wřzákže miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákaš roznošć 46/24–25.
- NIEPOTRZEBNIE (1) *av* – iuž nie potrzebnie nád nie fię kładzie 47/5–6.
- NIEŠĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: S Troiáko ... nieš fer, porta 46/14.
- NIKT (1) *pron* – *N*: Drugi raz kiedy mówią żaden/ to ieft nikt 45/7.
- NOS (3) *sb m* – *sg N exempl*: S Troiáko/ nos/ *nařus* 46/13. *A*: bo šię przez nos mówi 45/11, Potym przez nos koň *equus* 46/2.
- NOSÍĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg*: S Troiáko/ nos/ *nařus*, noš álbo z krefką álbo przez (!) graeckie o, co wołę/ nieš fer, porta 46/13.
- O (1) *lit* – O Troiáko 45/32.
- O (1) *praep cum L* – Tákže y o infzych ktore kolwiek miękkimi zowiemy *obferuandum est* 47/8.
- OD (2) *praep cum G* – od 46/6, 46/7.
- ON (5) *pron* – *sg m A*: go 46/23, idž poň 46/2. *pl A subst*: nie 45/5, 47/6. *L*: nich 47/3.
- OSTATNI (1) *ai* – *sg n A*: jedno to ořtátnie znáčym 46/5.
- P (1) *lit* – P Dwoiáko/ łup korzyšć/ łup glube 46/9.
- PAN (1) *sb m* – *sg V*: E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, Pánie *herilis filius* 45/18.
- PANI (1) *sb f* – *pl N exempl*: E Troiáko ... Pánie, *matronae*, Pánie *herilis filius* 45/18.
- PANIE (1) *sb n* – *sg N exempl*: E Troiáko ... Pánie, *matronae*, Pánie *herilis filius* 45/18.
- PIEC (1) *sb m* – *sg N exempl*: C Troiáko/ piec *fornax*, pięć *quinq^{ae}*, piecz pieczenia 45/16.
- PIEC (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: C Troiáko/ piec *fornax*, pięć *quinq^{ae}*, piecz pieczenia 45/16.
- PIECZEŃ (1) *sb f* – *sg I exempl*: C Troiáko/ piec *fornax*, pięć *quinq^{ae}*, piecz pieczenia 45/16.
- PIERWSZY (1) *nm* – *pl n G*: O Troiáko ... Z tych trzech/ jedno to ořtátnie znáčym/ bo ieft rozne od támtych pierwřzych 46/6.
- PIĘĆ (1) *nm* – *m N exempl*: pięć *quinq^{ae}* 45/16.
- PISAC (1) *vb impf* – *praes impers*: álbo thym řpofobem iáko šie tu piřze 45/8.
- PO (9) *praep* – *cum A*: idž poň 46/2. *cum L*: po nich 47/3, Potym 46/2, potym 45/13, 45/24, 46/19, 46/20, 46/32, 46/32–33. *ř* cf ON.
- PODLE (1) *praep cum G* – podle 47/5.
- PODLE (1) *av* – Bo co miáta być ná wierzchu/ to podle wřiádtá. 47/8.
- PODZIEMNY (1) *ai* – *pl m D exempl*: Trzeci raz/ Ze dždžem/ Bogom podziemnym 46/29.
- POKUSA (1) *sb f* – *pl A*: nie wodž nas ná pokuřy 46/28.
- POLAK (2) *n-ethn m* – *pl N*: A. Troiákie Polacy wymawiaia 45/3; y Polacy y Czechowie 46/22.
- POLSKI (1) *ai* – *sg n N*: L Dwoie Lew/ to ieft wřafne láćiňskie. łuk/ *arcus*, á to ieft polřkie 45/28.
- POTYM cf PO, TEN.
- POTRZEBA (1) *sb f* – *sg N*: á to potrzebá ieft znáčzyć 45/7–8.
- POTRZEBA (2) *vb indecl* – *praed*: bo ieft rozne od támtych pierwřzych/ ktorych nie potrzebá mym zdáním znáčzyć 46/6, Jáko w tym řlowie ciepł/ iuž nie potrzebá krefki nád C. 47/7.
- POWIEDZIEĆ (1) *vb pf* – *praet impers*: Bo tá krefká iáko fię powiedziało/ nie nie ieft infzego jedno i 47/4.
- POŻĄDNY (1) *ai* – *sg m N exempl*: kiedy chcemy rzec požądny/ *optabilis* 45/10.
- PRAWY (1) *ai* – *sg n N*: iuž tu ieft c práwe/ á nie miękkie 47/10.
- PROSTY (1) *ai* – *sg n N*: Y Tákže iáko prořte I. 46/21.

PRZESTROGA (1) *sb f – sg N*: Przetfoga 47/1.

PRZEZ (5) *praep cum A* – przez 45/11, 45/12, 46/2, 46/20, przez (!) 46/13.

Q (1) *litt* – Q Jednako 46/10.

R (1) *litt* – R Dwoiako 46/11.

RAZ (5) *sb m – sg N*: Naprzod/ gdy mówią żaden / to ieft nie cudny ... Drugi raz kiedy mówią żaden/ to ieft nikt 45/5, Trzeci raz kiedy chcemy rzecz pożądný/ *optabilis* 45/10, Trzeci raz Wódz 46/4, trzeci raz kofz 46/14, Trzeci raz/ Ze dżdżem 46/29.

ROZEZNAĆ (1) *vb pf – fut 3 sg*: bo ledá kto iedno od drugiego rozezna wymawianiem 46/7.

ROZNOŚĆ (1) *sb f – sg N*: miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákaś rozność 46/25.

ROZNY (1) *ai – sg n N*: iedno to oftátne znáczým/ bo ieft rozne od támtych pierwfzych 46/5.

RZEC (1) *vb pf – inf*: Trzeci raz kiedy chcemy rzecz pożądný/ *optabilis* 45/10.

RZEMIENÍ (2) *sb m – sg N exempl*: R Dwoiako ... řemień/ nie rzemień 46/11.

RZEĆ (1) *vb impf – praes 3 sg exempl*: R Dwoiako/ rze koń/ *hinnit* 46/11.

S (1) *litt* – S Troiako 46/13.

SC (1) *litt* – SC Zda fię być iákoby iedná literá 46/30.

SIĘ, SIE (1) *pron – A*: á krefkę miewa przez fię/ á 45/12. *przy czasownikach zwrotnych* (1): się 46/30. *jako składnik form impers praes* (6 + 1): iáko się tu piŕze 45/8, bo się przez nos mówi 45/11, troiako fię mówi 46/27, y troiako fię też wymawia 46/30–31, iuż nie potrzebnie nád nie fię kładzie 47/6. *praet*: Bo tá krefká iáko fię powiedziáło/ nic nie ieft inżego iedno i 47/4. *fut*: gdy fię podle fwey litery nápiŕze 47/5.

SKROMNOŚĆ (1) *sb f – sg N exempl*: Naprzod/ ná defce: potým fkromność/ miękko 46/32.

SŁOWO (1) *sb n – sg L*: Jáko w tym słowie 47/6.

SPOSOB (1) *sb m – sg I*: álbo thym ſpofobem iáko się tu piŕze 45/8.

STRACH (1) *sb m – sg N exempl*: bo ieft *vocalis* kiedy mówiem ... zyał go ftrách 46/23.

SUKNO (1) *sb n – sg A exempl*: mięrzy (! *zam. mięry*) Sukno 46/12.

SWOJ (1) *pron – sg f G*: gdy fię podle fwey litery nápiŕze 47/5.

SZCZĘŚLIWY (1) *ai – sg m N exempl*: Naprzod/ ná defce: potým fkromność/ miękko: potým ſzczęliwy/ ſzczodry 46/33.

SZCZODRY (1) *ai – sg m N exempl*: Naprzod/ ná defce: potým fkromność/ miękko: potým ſzczęliwy/ ſzczodry 46/33.

SZWAGIER (1) *sb m – sg N exempl*: trzeci raz kofz/ ſzwagier 46/15.

ŚLUB (1) *sb m – sg N exempl*: B dwoiako/ Naptzod (!) ślub *ſponſio* 45/13.

ŚLUBÍĆ (1) *vb impf – imp 2 sg exempl*: potým ślub z krefką *ſponde* 45/13.

T (1) *litt* – T Jednako 46/16.

TAKI (3) *pron – sg n N*: N Tákíe/ Konny *eques*, koń *equus*, z krefką 45/31. *pl m A*: á zowiem to miękkie b. *cum iota adſcripto*, y wżyfítkie tákíe conſonanty z krefką 45/15. *f L*: Abyś ná tákích literách ... krefki nie kładł 47/2.

TAKŻE (2) *pt* – Tákże 46/21, 47/8.

TAMTEN (1) *pron – pl G*: Z tych trzech/ iedno to oftátne znáczým/ bo ieft rozne od támtych pierwfzych 46/6.

TEN (20) *pron – sg m I*: álbo thym ſpofobem iáko się tu piŕze 45/8. *sg f N*: Bo tá krefká ... nic nie ieft inżego iedno i 47/4. *sg n N*: L Dwoie Lew/ to ieft włafne łácińskie 45/27, łuk/ *arcus*,

á to iest polskie [„l”] 45/28, Naprzód iáko to Domá/ *domi* 46/1, kiedy kolwiek po nich idzie toifte *Iota* 47/3. *A*: á to zowiem *A* lácińskie 45/4, á to potrzebá iest znáczyć 45/7, á zowiem to miékkie *b. cum iota adcripto* 45/14, to [„a”] mozem názwać ciężkie (!) 45/10, *Z* tych trzech/ iedno to oftátne znáczym 46/5. *L*: Jáko w tym łowie 47/6, Potym 46/2, potym 45/13, 45/24, 46/19, 46/20, 46/32, 46/32–33. *pl G*: bo iest rozne od támtych pierwfzych 46/6.

TO (4) *cn* – to 47/8, to iest 45/4, 45/7, 47/2.

TROJAKI (1) *nm* – *sg n A*: *A*. Troiákie Polacy wymawiaią 45/3.

TROJAKO (8) *nm* – *C* Troiáko 45/16, *E* Troiáko 45/18, *O* Troiáko 45/32, *S* Troiáko 46/13, *X* Troiáko 46/19, *Z* Troiáko 46/26, *DZ* Graeckie/ troiáko fie mówi 46/27, troiáko fie też wymawia 46/30.

TRZEBÁ (1) *vb indecl* – *praed*: *y* nie trzebá klásc (!) *Iota* 47/11.

TRZECI (4) *nm* – *sg m N*: Trzeci raz kiedy chcemy rzec požádný/ *optabilis* 45/10, Trzeci raz Wódz/ *Dux* 46/4, Trzeci raz/ Ze dżdżem 46/29, trzeci raz kofz 46/14.

TRZY (1) *nm* – *pl n G*: *Z* tych trzech/ iedno to oftátne znáczym 46/5.

TU (2) *av* – álbo thym łpofobem iáko sie tu piže 45/8, iuz to iest *c* práwe 47/10.

UJRZEC (1) *vb pf* – *praet m 3 sg*: *y* Diphtong czyni/ witay/ lepiey/ woýlko/ vyrzał 46/24.

USIĄŚĆ (1) *vb pf* – *praet f 3 sg*: Bo co miała być ná wierzchu/ to podle vsiádlá 47/8.

V (1) *lit* – *V* dwoiáko/ *Vocalis* łufká/ *confonans* wagi/ Wálenty. *Item* krew 46/17.

W (1) *praep cum L* – Jáko w tym łowie 47/6.

WAGA (2) *sb f* – *sg G a. pl N exempl*: *G* iednáko/ grad/ gumno/ giermak/ gęś/ wagi 45/21, *V* dwoiáko/ *Vocalis* łufká/ *confonans* wagi 46/17.

WALENTY (1) *n-pers m* – *sg N exempl*: *V* dwoiáko/ *Vocalis* łufká/ *confonans* wagi/ Wálenty 46/17–18.

WIERZCH (1) *sb m* – *sg L*: Bo co miała być ná wierzchu/ to podle vsiádlá 47/8.

WITAC (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: *y* Diphtong czyni/ witay/ lepiey 46/23.

WŁASNY (1) *ai* – *sg n N*: *L* Dwoie Lew/ to iest włafne lácińskie 45/27.

WODZ (2) *sb m* – *sg N exempl*: Trzeci raz Wódz/ *Dux*, wóz/ *currus* 46/4, *DZ* Graeckie/ troiáko fie mówi/ Wódz *Dux* 46/24.

WODZIĆ (1) *vb impf* – *imp 2 sg exempl*: nie wodź nas ná pokufy 46/28.

WOJSKO (1) *sb n* – *sg N exempl*: Diphtong czyni/ witay/ lepiey/ woýlko/ vyrzał 46/23–24.

WOLEĆ (1) *vb impf* – *praes 1 sg*: álbo z krefką álbo przęż (!) graeckie *o*, co wolę 46/14.

WOZ (1) *sb m* – *sg N exempl*: Trzeci raz Wódz/ *Dux*, wóz/ *currus* 46/4.

WSZAKŻE (1) *pt* – Wfzákże miedzy *i*/ á miedzy *y*/ iest nie iákaś rozność 46/24.

WSZYTEK (1) *pron* – *pl m A*: *y* wfzyftkie tákie *confonanty* z krefką 45/15.

WYMAWIAĆ (2) *vb impf* – *praes 3 pl*: *A*. Troiákie Polacy wymawiaią 45/3. *impers*: *y* troiáko fie też wymawia 46/30–31.

WYMAWIANIE (1) *sb n* – *sg I*: bo ledá kto iedno od drugiego rozezna wymawianiem 46/8.

X (1) *lit* – *X* Troiáko 46/19.

Y (3) *lit* – *Y* Tákie iáko profte *I* 46/21, bo iest *y* *vocalis* 46/21, iest *y* *confonant* (!) 46/22.

Z (1) *lit* – *Z* Troiáko. mrozem/ mrožno/ možno 45/26.

Z (7) *praep* – *cum G*: *Z* tych trzech/ iedno to oftátne znáczym 46/5. *cum I*: z krefką 45/13–14, 45/15, 45/29, 45/31, 46/13. *exempl*: Ze dżdżem 46/29.

ZDAĆ SIĘ (1) *vb pf – fut 3 sg*: SC Zda fię być iakoby jedná literá 46/30.

ZDANIE (1) *sb n – sg I*: nie potrzebá mym zdánim znaczyć 46/6–7.

ZJAĆ (1) *vb pf – praet m 3 sg exempl*: zyał go ftrách 46/23.

ZNACZYĆ (3) *vb impf – inf*: á to potrzebá ieft znaczyć 45/8, których nie potrzebá mym zdánim znaczyć 46/7. *praes 1 pl*: Z tych trzech/ iedno to oftáttnie znaczyć 46/5.

ZNAK (1) *sb m – sg G*: y żadnego znáku ná nie/ nie kładziemy 45/5.

ZWAĆ (3) *vb impf – praes 1 pl*: á to zowiem A łácińłkie 45/5, á zowiem to miękkie b 45/14, kóre kolwiek miękkie zowiemy 47/9.

ŻADEN (2) *pron – sg m N exempl*: kiedy mowią żáden/ to ieft nikt 45/7. *G*: y żadnego znáku ná nie/ nie kładziemy 45/5.

ŻADNY (1) *ai – sg m N exempl*: gdy mowią żadny / to ieft nie cudny 45/4.

ŻONA (1) *sb f – sg N exempl*: Zoná vxor 46/2.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM
TYTUŁU I OPRAWY REDAKTORSKIEJ

JAN (1) *n-pers m – sg G*: Orthographia Polfka/ Janá Kochánowlkiego 45/1.

KOCHANOWSKI (1) *n-pers m – sg G*: Orthographia Polfka/ Janá Kochánowlkiego 45/1.

ORTOGRAFIA (1) *sb f – sg N*: Orthographia Polfka 45/1.

POLSKI (1) *ai – sg f N*: Orthographia Polfka 45/1.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM ŁACIŃSKICH

ADSCRIBO (1) *vb – part pf pass sg n Abl*: á zowiem to miękkie „b” *cum iota adscripto*, 45/14.

ARCUS (1) *sb m – sg N exempl*: L Dwoie Lew/ to ieft włafne łácińłkie. łuk/ arcus 45/27.

CONSONANS (3) *sb f – sg N*: I Dwoiáko/ naprzod iáko *vocalis*, kiedy mowiem nic infzego: potym iáko *conlonans*, Jádam/ Jan/ Jendrzey 45/23–25, V dwoiáko/ *Vocalis* łuká/ *conlonans* wagi/ Wálenty 46/17–18, ieft y *conlonant* (!): biya/ zyał go ftrách 46/22–23.

CUM (1) *praep cum Ab* – á zowiem to miękkie b. *cum iota adscripto* 45/14.

CURRUS (1) *sb m – sg N exempl*: Trzeci raz Wódz/ Dux, wóz/ currus 46/4.

- DOMI (1) *av* – *exempl*: Naprzód iáko to Domá/ *domi* 46/1.
- DOMINUS (1) *sb m* – *sg V* *exempl*: E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, Panię *herilis filius*, *Item* chlëb 45/18–19.
- DOMUS (1) *sb f* – *sg N* *exempl*: M Dwoiáko/ Dom/ *Domus* 45/29.
- DUX (2) *sb m* – *sg N* *exempl*: Trzeci raz Wódz/ *Dux* 46/4, DZ Graeckie/ troiáko fię mowi/ Wódz *Dux* 46/27.
- EQUES (1) *sb m* – *sg N* *exempl*: N Tákíe/ Konny *eques* 45/31.
- EQUUS (2) *sb m* – *sg N* *exempl*: N Tákíe/ Konny *eques*, koń *equus*, z krefką 46/31, Potym przez nos koń *equus* 46/2.
- FERRO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg* *exempl*: S Troiáko/ nos/ *nafus*, nos álbo z krefką álbo przez (!) graeckie σ , co wole/ nieo *fer*, *porta*, trzeci raz koz/ lzwagier 46/13–15.
- FILIUS (1) *sb m* – *sg N* *exempl*: E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, Panię *herilis filius*, *Item* chlëb 45/18–19.
- FORNAX (1) *sb f* – *sg N* *exempl*: C Troiáko/ piec *forax*, pięć *quinq^{us}*, piecz pieczenia 45/16.
- GLUBO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg* *exempl*: P Dwoiáko/ łup korzyśc/ łup *glube* 46/9.
- HERILIS (1) *ai* – *sg m N* *exempl*: E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, Panię *herilis filius*, *Item* chlëb 45/18–19.
- HINNIO (1) *vb* – *ind praes act 3 sg* *exempl*: R Dwoiáko/ rze koń/ *hinnit* 46/11.
- INFRINGO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg* *exempl*: M Dwoiáko/ Dom/ *Domus*, náloñ z krefką/ *infringe* 45/29–30.
- IOTA (3) *sb n* – *indecl*: á zowiem to miëkkie b. *cum iota adscripto* 45/14, Abyś ná tákich literách/ to ieft miëkkich/ kiedykolwiek po nich idzie toifte *Iota*/ krefki nie kladł 47/2–3, A kiedy chcemy nápiřác techcywy/ iuz tu ieft c práwe/ á nie miëkkie y nie trzebá klásc (!) *Iota*/ ále *Ypŷylon* 47/10–11.
- ITEM (3) *av* – E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, Panię *herilis filius*, *Item* chlëb 45/18–19, V dwoiáko/ *Vocalis* łufká/ *conŷonans wagi*/ Wálenty. *Item* krew 46/17–18, DZ Graeckie/ troiáko fię mowi/ Wódz *Dux*. *Item* nie wodz nas ná pokufy/ dzieñ 46/27–28.
- MATRONA (1) *sb f* – *pl N* *exempl*: E Troiáko/ Pánie *Domine*, Pánie, *matronae*, 45/18.
- MULIER (1) *sb f* – *pl N* *exempl*: Wřázáke miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákař roznořć/ Byli *fueraut viri*, Były *fueraut mulieres* 46/24–25.
- NASUS (1) *sb m* – *sg N*: S Troiáko/ nos/ *nafus*, nos álbo z krefką álbo przez graeckie σ , co wole/ nieo *fer*, *porta*, trzeci raz koz/ lzwagier 46/13–15.
- OBSERVO (1) *part fut pass (gerundivum)* – *sg n N*: Tákze y o infzych ktore kolwiek miëkkiemi zowiemy *obŷeruandum eft*. 47/8–9.
- ODIUM (1) *sb n* – *sg D* *exempl*: R Dwoiáko/ rze koń/ *hinnit*, řemieñ/ nie rzemieñ. mierzý (! *zam. mierzý*) *Sukno*/ mierzí/ *eft odio* 46/11–12.
- OPTABILIS (1) *ai m* – *sg N* *exempl*: Trzeci raz kiedy chcemy rzec pořádný/ *optabilis* 45/10.
- PORTO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg* *exempl*: S Troiáko/ nos/ *nafus*, nos álbo z krefką álbo przez (!) graeckie σ , co wole/ nieo *fer*, *porta*, trzeci raz koz/ lzwagier 46/13–15.

QUINQUE (1) *nm* – *exempl*: C Troiáko/ piec *fornax*, pięć *quinq^m*, piecz pieczeniá 45/16.

SPONDO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg exempl*: B dwoiáko/ Naprzod ślub *sponſio*: potym ślub z krefką *sponde* 45/13–14.

SPONSIO (1) *sb f* – *sg N exempl*: B dwoiáko/ Naprzod ślub *sponſio*: potym ślub z krefką *sponde* 45/13–14.

SUM (4) *vb* – *ind perf act 3 pl exempl*: Wfzákże miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákaś rozność/ Byli *fuerant viri*, Były *fuerant mulieres* 46/24–25 [...] Były *fuerant mulieres* 46/24–25, *aux praes 3 sg*: R Dwoiáko/ rže koñ/ *hinnit*, řemieñ/ nie rzemieñ. mieży (! *zam. mieży*) Sukno/ mierzi/ *eft odio* 46/11–12, Tákże y o infznych ktore kolwiek miękkieimi zowiemy *obſeruandum eft.* 47/8–9.

UXOR (1) *sb f* – *sg N exempl*: Potym przez nos koñ *equus*. Zoná *vxor* 46/2.

VADO (1) *vb* – *imp praes act 2 sg exempl*: idź poñ/ *vade vt eum accerſas* 46/2–3.

VIR (1) *sb m* – *pl N exempl*: Wfzákże miedzy i/ á miedzy y/ ieft nie iákaś rozność/ Byli *fuerant viri*, Były *fuerant mulieres* 46/24–25.

VOCALIS (3) *sb f* – *sg N*: I Dwoiáko/ naprzod iáko *vocalis*, kiedy mowiem nic infzego 45/23–24, V dwoiáko/ *Vocalis* hułká/ *conſonans wagi/Wáłenty* 46/17–18, Y Tákże iáko profte I. bo ieft y *vocalis* kiedy mowiem/ y Polacy y Czechowie: ieft y *conſonant*: biya/ zyał go ftrach 46/21–23.

INDEKS
WYRAZÓW I FORM ŁACIŃSKICH
OPRAWY REDAKCYJNEJ I ŻYWEJ PAGINY

DE (2) *praep cum Ab* – DE ORTHOGRAPHIA 45/żp, 47/żp.

FINIS (1) *sb m* – *sg N*: FINIS 47/12.

GRAMMATICA (1) *sb f* – *sg G abbrev*: GRAM. METH. LIB. I 46/żp.

LIBER (1) *sb m* – *sg N abbrev*: GRAM. METH. LIB. I 46/żp.

METHODICUS (1) *ai* – *sg f G abbrev*: GRAM. METH. LIB. I 46/żp.

ORTHOGRAPHIA (2) *sb f* – *Ab*: DE ORTHOGRAPHIA 45/żp, 47/żp.

INDEKS
FREKWENCYJNY
WYRAZÓW POLSKICH

Uwaga: Pierwsza liczba (lub dwie liczby połączone myślnikiem) po lewej stronie kolumny informuje o randze hasła lub grupy haseł o identycznej frekwencji. Druga liczba informuje o liczbie haseł z daną frekwencją, trzecia – o frekwencji hasła.

W kolumnie zawierającej hasła przecinek oddziela od siebie hasła o tej samej frekwencji. Hasła homonimiczne oznaczono skrótami części mowy, nazwy liter oznaczono skrótem *lit.*

INDEKS WYRAZÓW I FORM

1	1	20	ten
2	1	16	być
3–4	2	9	kreska, po
5–6	2	8	nie, trojako
7–8	2	7	mówić, z <i>praep</i>
9–15	7	6	a <i>cn</i> , bo, dwojako, jako <i>av</i> , jednako, kiedy, naprzod
16–18	3	5	on, przez, raz
19–27	9	4	albo, i <i>litt</i> , i <i>cn</i> , inszy, kłaść, miękki, na, to <i>cn</i> , trzeci
28–36	9	3	c <i>litt</i> , już, koń, litera, nos, taki, y <i>litt</i> , znaczyć, zwać
37–66	30	2	a <i>litt</i> , a <i>pt</i> , b <i>litt</i> , chcieć, co, dom, drugi, gdy, grecki, iść, jeden, jedno, który, łaciński, między, miękko, nad, napisać, nic, od, Polak, potrzeba <i>vb</i> , rzemień, moc, także, tu, waga, wodz, wymawiać, żaden <i>pron</i>
67–215	149	1	aby, Adam, aksamit, ale, a <i>litt</i> , bić, bóg, chleb, ciepło, ciężki, Czech, czynić, d <i>litt</i> , deska, deszcz, do, dobrze, doma, dwoj, dz <i>litt</i> , dzień, e <i>litt</i> , f <i>litt</i> , farba, fiodor, g <i>litt</i> , gęś, giermak, grad, gumno, h <i>litt</i> , hojny, huk, i <i>pt</i> , isty, jakikolwiek, jako <i>cn</i> , jakoby, Jan, Jędrzej, k <i>litt</i> , kapłun, kiedykolwiek, konny, konsonant, korzyść, kosz, krew, ksiądz, ksz, kształt, kszukać, kto, którykolwiek, kur, l <i>litt</i> , leda, lew, łechciwy, łuk, łup, łupić, łuska, m <i>litt</i> , mieć, mierzić, miewać, mroz, mrożno, my, n <i>litt</i> , nałomić, nazwać, niecudny, niejakiś, niepotrzebnie, nieść, nikt, nosić, o <i>litt</i> , o <i>praep</i> , p <i>litt</i> , pan, pani, panie, piec, piec, pieczeń, pierwszy, pięć, pisać, podle <i>praep</i> , podle <i>av</i> , podziemny, pokusa, polski, potrzeba <i>sb</i> , powiedzieć, pożądny, prawy, prosty, przestroga, q <i>litt</i> , r <i>litt</i> , rozeznać, rozność, rozny, rzec, rzeć, s <i>litt</i> , sc <i>litt</i> , się, skromność, słowo, sposób, strach, sukno, swój, szczęśliwy, szkodry, szwagier, ślub, ślubić, t <i>litt</i> , tamten, trojaki, trzeba, trzy, ujrzeć, v <i>litt</i> , w <i>litt</i> , walenty, wierzch, witać, własny, wodzić, wojsko, woleć, woz, wszakże, wszystek, wymawianie, z <i>litt</i> , zdać się, zdanie, zjąć, znak, żadny <i>ai</i> , żona

M.K.

DWIE EDYCJE TRAKTATU ORTOGRAFICZNEGO JANA KOCHANOWSKIEGO.
TRANSKRYPCJA SYMULTANICZNA

Teksty zestawiono wedle porządku akapitowego zastosowanego w *Nowym charakterze* (jako edycji obszerniejszej, choć późniejszej). Liczby porządkowe informują o kolejności akapitów w obu edycjach.

Lp.	NOWY KRAKTER (1594)	Lp.	METHODOICAE GRAMMATICAE LIBRI QUATUOR (1592)
1.	„A” trojaki Polacy mają. Piérwsze zową łacińskie, które ma swój znak nád sobą; kręskę z góry ná dół wiedzioną od prawej ręki ku lewej, jáko „zádny”, to jest ‘niecudny’. Drugie zową swoim, to jest polskim, którego znak jest kréská także nád nim, ále od lewej ku prawej ręce, jáko „zádny”, to jest ‘nikt’. Trzecie zowiemy ciężkim, które ma kréskę przez się, jáko „pozádny”. To ostatnie zówzdy swym znakiem znaczyć trzebá, dwoje piérwsze jeno w ten czás, kiedy słowo jednáko sie pisze, á zá różnym téj istej litery wymawianím różny ma i wykład, jáko sie tám wysszej ukazáło w tym słowie „zádny” á „zádny”. Czásem téż dla dobrych rymów té znáki są dobré.	1.	„A” trojaki Polacy wymawiają. Naprzod, gdy mowia „žadny”, to jest ‘niecudny’, á to zowiem „a” łacińskie i żadnego znáku ná nie nie kładziemy. Drugi raz, kiedy mowia „zádén”, to jest ‘nikt’, á to potrzebá jest znaczyć álbo tym sposobem, jáko sie tu pisze, álbo jákimkolwiek inszym. Trzeci raz, kiedy chcemy rzec „pozádny” ‘optabilis’, to móżem názwać ciężkie, bo się przez nos mowi, á kréskę miewa przez się – „a”.
2.	„B” dwoje: piérwsze nie jest nic różné od łacińskiego, jáko „ślub”, to jest ‘przyrzeczenie’; drugie násze własné, á to kréskę ma nád sobą, jáko „ślub”, to jest ‘przyrzecz’, á iż się rzadko tráfia, nie wádzi nic, że zówzdy znáczóné będzie, chociaby téż słowo żadnej różnice około wykładu nie miáło.	2.	„B” dwojako: naprzod „ślub” ‘sponsio’, potym „ślub” z kreską ‘sponde’, á zowiem to miękke „b” cum <i>iota adscripto</i> , i wszystkie takie konsonanty z kreską.
3.	„C” troje: piérwsze z łacińskim jedno, jáko „nic”; drugie z kreską, jáko „nić”; trzecie z przydáním téj litery „z”, jáko „czeládź”. Ále o tych piérwszych dwu chcę powiedziec ná końcu, gdzie o wszystkich literách, które się kolwiek ná dwoje ábo ná troje dziela, będę mowił.	3.	„C” trojako: „piec” ‘fomax’, „pięc” ‘quinque’, „piecz pieczenia”.
4.	„D” jedno, jáko „dráb”, „dáb”.	4.	„D” jednáko: „do domu”.

5. „Dz” troje: pirwsze, gdy piszem „wiédź”, to jest ‘badź pewien’; drugié z kréską, jáko „wiédź”, to jest ‘zá rękę ábo zá cokolwiek’; trzecié z kréską ná dole, jáko „liédźba”.
6. „E” troje: piérwsze równé lácińskiému, á to ma kréskę nád sobą, jáko i lácińskie „á”, jáko w tym słowie „Panié” ‘*Domine*’; drugié nászézé, jáko tu: „paniézé” ‘*dominae*’; ostátinie z kréską álbo z ogonem, jáko to: „vczyniézé”. Á w písaniu tych wsztykich ták sie záchowác, jáko się i o piérwszézé literze mówiło, to jest, áby znáki ná żadnym nie byly, chyba gdzie trzebá dla przyczyny powiedziánézé, wyjávwszy to ostátinie, którézé závždy swé piátno ma niešéć.
7. „F” jedno, jáko „fárba”.
8. „G” tákzé. Chybá to powiedziéć trzebá, że go Polacy nie używájá ná dwoje jáko lácińnicy, ále tylko w jedno, jáko tu: „garnicz”, „iedwab” przez „i”, nie przez „g”.
9. „H” wedle grámátyków nie jest literá. Polacy, kiedy chcá wymówić greckie „χ”, tedy piszá „ch”, jáko „chwałá”, „chwíłá”.
10. „I” Polacy używájá jáko i lácińnicy: i miásto wokálisza, jáko „nigdi”, i miásto *consonantem*, jáko „Idn”; do dyftongu mym zdánim snádniejšie pypsilon, jáko „móy”, „day” ábo „daj”, „mój”.
11. „K” jedno: „kokoß”, „kur”.
12. „L” dwoje: jedno lácińskie, którézé ták písáć: „láda co”, „lód”, „wiłk”, „kto-kofwiek”; drugié *barbarum*, którézé ták písáć: „klotka”, „láfkawy”, „lakomy”.
13. „M” dwoje: piérwsze jáko tu: „dom”; drugié z kréską, jáko to: „vfkrom”.
14. „N” dwoje tákzé, i z tymiż znáki: „dźwón”, „łkroń”, „šchron fie” etc.
15. „O” dwoje: jedno lácińskie bez znáku, jáko tu: „oko”; drugié grubszé, z znákciem jesli trzebá, jáko „wós”, „na wólku wycífnać” ábo „na wózku iechać”.
24. „Dz” greckie trojáko się mówi: „wódz” ‘*dux*’, *item* „nie wodź nas ná pokuły”, „dźiē”; trzeci raz: „ze dźdzem”, „Bogom podziemnym”.
5. „E” trojáko: „pánié” ‘*domine*’, „pánié” ‘*matronae*’, „paniézé” ‘*herilis filius*’, *item* „chlèb”.
6. „F” jednáko: „fárba” ‘Fiedur’.
7. „G” jednáko: „grad”, „gumno”, „giermak”, „gęš”, „wagi”.
8. „H”: „hoyny”, „huk”.
9. „I” dwojáko: naprzód jáko *vocalis*, kiedy mówiem „nic infzego”, potym jáko *consonans*: „Jádam”, „Jan”, „Jendrzey”. [Zob. téż akapit 22].
10. „K” jednáko: „kur”, „kápłun”.
11. „L” dwoje: „lew”, to jest wlasne lácińskie; „łuk” ‘*arcus*’, á to jest polskie.
12. „M” dwojáko: „dom” ‘*domus*’, „náłom” z kreską ‘*infringe*’.
13. „N” tákie: „konny” ‘*equus*’, „koń” ‘*equus*’ z kreską.
14. „O” trojáko: naprzód jáko to: „domá” ‘*domi*’, potym przez nos: „koń” ‘*equus*’, „žoná” ‘*uxor*’, „idź poń” ‘*vade ut eum accersas*’, trzeci raz „wódz” ‘*dux*’, „wóz” ‘*currus*’. Z tych trzech jedno – to ostátinie – znáczym, bo jest rozne od támtych piérwszych, którých nie potrzebá mym zdánim znáczyć, bo ledá kto jedno od drugiego rozezna wymawíaniem.

16. „P” dwoje: jedno prosté, jáko „łup”, to jest ‘korzyćć’; drugié – „łup” z kréską, to jest ‘drzy’.
17. „Q” rzadko ábo nigdy nie używamy, jáko tu: „kwafny” ábo „qwaśni”.
18. „R” jedno.
19. „R3” ábo „ř”, jáko tu: „wierę”, „więř”.
17a. „R” dwojako: „rže koň” ‘*himniř*’, „řemieň”, nie: „rzemieň”, „mier[z]y sukno”, „mierži” ‘*est odio*’.
20. „S” troje: pirwsze jáko i łácińskie, jáko to: „Samfon”; drugié z kréską, jáko w tym słowie „oś” po łacinie ‘*axis*’, ábo tak bez kréski: „oo”; trzecie pizem „ß”, jáko tu: „ßacunek”. Ále to chcę przydác, iż się często w polskim języku tráfia, że po „s” idzie „c”, á ty obiedwie literze mają z sobą jakąś spólność, bo się trojako oboje wymawia, i pospolicie którym sposobem „c” się wymawia, tymże téż i „s”, jáko tu: „fczęsfiwy”, „fczodri”, „ścisly”, „milość”, „na defce” etc. Tedy bych chciał dla skromného písania, áby tylko „c” się znaczyło tám, gdzie się znaczyć ma, ábo które tego potrzebuje, á „s” áby się już z niego znaczyło, ponieważ to przyrodzenie máło nie wszędy mają, że jáko brzmi poślednie, tak i przednie: nie písac tedy „fczodri”, ále „fczodri” etc. Kilká słow się nájdude, które się pod tę regułę nie podájá, jáko to: „mieśce” (nie podoba mi się „miefce”, jáko písá), bo już inácej „s” brzmi, niżli „c”; mówiem téż ábo „dwie grufce”, ábo „dwie grufce”, „plięście” ábo „plęście”, ále i tu jest już insza różnicá.
21. „T” jedno: á po „th” w polskim języku nic, chyba gdzie greckie słowá: „Thetis”.
22. „V” ábo wokálisz, ábo *consonans*; kiedy *consonans*, dwojako sie písze: naprzod prosto „w radźie”, „władnie”, drugi raz z kréską, jáko „włow rib”.
23. „X” máło używamy, rychlej miásto niego „ks”, á jáko „s” trojako, tak i „ks” trojako mówiemy. Wszakże máło nie lepiej písac „xiąđł”, „xini”, „axamit” niżli przez „ks”: „kßikac”; to lepiej tak, jáko się tu nápisáło, ábo znak jáki dác jáko i inszym.
24. „Y” nie jest dwoje „i” jáko w szkołách źle zwác uczá, ále ypflon greckie. O jego náturze ná końcu powiem.
15. „P” dwojako: „łup” ‘korzyćć’, „łup” ‘*glube*’.
16. „Q” jednáko.
- 17a. „R” dwojako: „rže koň” ‘*himniř*’, „řemieň”, nie: „rzemieň”, „mier[z]y sukno”, „mierži” ‘*est odio*’.
18. „S” trojako: „nos” ‘*nasus*’, „noś” ábo z kreską, ábo przez greckie „o”, co wolę: „nieo” ‘*fer*’, ‘*porta*’, trzeci raz „kolfz”, „łzwagier”.
25. „Sc” zda się być jákoby jedná literá i trojako się téż wymawia: naprzod „ná defce”, potym „łkromność” międko, potym „łzczęfliwy”, „łzczodry”.
19. „T” jednáko.
20. „V” dwojako: *vocalis* „łufká”, *consonans* „wagi”, „Wáenty”, *item* „krew”.
21. „X” trojako: naprzod międko: „xiądz”, potym kiedy mowimy „jáxamit”, potym przez „křz”: „křztałt”, „křzyka”.
22. „Y” také jáko proste „I”, bo jest i *vocalis*, kiedy mowiem: „y Polacy y Czechowie”, jest i *consonans*: „biyá”, „zyał go strách”, i dyftong czyni: „witay”, „lepiey”, „woyfo”, „vyrzał”. Wszakże miedzy „i” á miedzy „y” jest niejákaś rozność: „byli” ‘*fuertant viri*’, „były” ‘*fuertant mulieres*’.

25. „Z” troje: pirwsze jáko to: „zamek”, drugie z kréską ná wirzchu, jáko tu: „mrožno”, trzecié z kréską przez pół, jáko tu: „ziweś”. „Z”, kiedy jest *praepositio*, nie łączyc go z słowem, ále je różno kláść, jáko „z izby”.
26. Przestrogá około tych liter: „i”, „y”; „b”, „c”, „d”, „l”, „m”, „n”, „p”, „s”, „z”. Ty dwie pirwsze literze máłá sámy między sobá różność máją z przyrodzenia, ále między inszymi literámi, jáko my, Polacy, dziś pizsem, wielką odmiánę czyniá, á zwłaszcza między temi, które sá wyszchéj nápisáné (á mianowicie, które się kolwiek ná dwoje ábo ná troje dziéłá, mówié *ex consonantibus*). Bo kiedy przed nimi idá, odmieniájá sie kázda w swá náturę, że ináčéj brzmiéć muszá, kiedy po którym „y” idzie „a”, ináčéj, kiedy prosté „i”, jáko to ná tym miešcu, kiedy rzeké „babi”, to jest ‘staré żony’, á „babi”, co po lácinnie *‘obstetricatur’* – juź tu ináčéj „b” brzmi, á ináčéj tám, bo naprzód jest „b” wlasné lácínskie, á tu jest owo, co kréskę miéwa nád sobá, którego též i lácinnicy nie ináčéj używájá, jeno jáko i my, kiedy po nim idzie ten wokálish „i”, jáko w tym słowie: „bilis”, „tibi”. Á to, co mówié o téj literze „b”, tóž służy tym wszystkim wyszchéj nápisánym, które się ná dwoje ábo ná troje dziéłá. Kiedybysmy tedy wlasną różnicę między „b” á „b” obaczyli, také i między „c” á „c”, „s” á „s” etc., tedy by w téj mierze nie potrzebá byóó téj litery „y”. Ále ráczéj niżby tak wiele tych znáków byóó, niechaj po jednym „b” jedno „i” chodzi, á po drugim – „y” (bo jedná téj różnice niémász w żadnych inszych wokálishach, chybá w tych), á gdy się ná końcu též tráfi, jáko „skub”, „lup” etc. ábo w pojšrzodku, jáko „pošwiatné”, „tkoóówiek”. Gdzie tedy po „c” ábo po „s” ábo po „z” idzie tá literá „i”, tám juź nie trzebá kréski żadnéj ná nie kláść, bo tá istá kréská, kto sie dobrze przypátrzy, nie inszého nie znáczy, jeno to isté „i”, które, gdy się nápisze podle niego, juź go ná wirzch kláść nie będzie trzebá, jáko w téj mierze áni ná „b”, áni ná „l” kládu, gdy po nich idzie „i”, jáko tu: „biédny”, „lieniwy”, „piefczony” etc.
27. Dla skromniejšého pismá wedle tych liter: „cz”, „d”, „ó”, „r”, „t”, „z”, kiedy się tráfi písac „i” ábo „y” – ráczéj to malé „i”, chybá by się komu ináčéj zdáóó: „rim” ábo „rym”, wszytko zá jedno: „dim” ábo „dym” také; wszákže, jákom powiedziá, dla skromniejšého písania wolé to isté „i”.
23. „Z” trojáko: „mrozem”, „mrožno”, „možno”.
26. Przestrogá.
Ábyś ná takich literách, to jest miékkich, kiedykolwiek po nich idzie to iste *iota*, kreski nie kładł. Bo tá kreská, jáko się powiedziáóó, nie jest inszego jedno „i”, które, gdy się podle swej litery nápisze, juź niepotrzebnie nád nie się kładzie – jáko w tym słowie: „cieplo” juź nie potrzebá kreski nád „c”, bo co miáóó być ná wirzchu, to podle usiáóó. Takže i o inszych, ktorekolwiek miékkimi zowiemy, *ob-servandum est*. Á kiedy chcemy nápisac „lechcywy”, juź tu jest „c” práwe, á nie miékkie, i nie trzebá kláść *iota*, ále *ypsylon*.

28. Piszą téż niektórzy „tè panié” *‘hae dominae’* ábo „ty panié” – ja to poslední wolé, ále žeby sie przez ypsilon písáto, jáko tu stoi, á „ti”, po łácinie *‘tu’*, przez „i”, dla różnice tylko wykłádu, boć oboje jednáko brzmi.
29. Káždé cudzoziemské swojá ortográfijá, jáko greckié – grecka, łácińské – łácińská etc.

Posłowie

Do Czytelników
wydania sejmowego *Dzieł wszystkich* Jana Kochanowskiego

Tom ten jest częścią przedsięwzięcia rozpoczętego w 1982, a przerwano po roku 1997 po wydaniu 7 następujących tomów:

- t. I/1, I/3, I/4 i I/5 *Psalterz Dawidów*, oprac. Jerzy Woronczak, Mirosław Perz, Wrocław 1982, reprint Warszawa 2019;
- t. II *Treny*, oprac. Maria Renata Mayenowa, Lucyna Woronczakowa, Jerzy Axer i Maria Cytowska, Wrocław 1983, reprint Warszawa 2019;
- t. IV *Pieśni*, oprac. Maria Renata Mayenowa, Krystyna Wilczewska przy udziale Barbary Otwinowskiej oraz Maria Cytowska, Wrocław 1992, reprint Warszawa 2019;
- t. VII/2 *Proza*, oprac. Bogusław Kreja, Barbara Otwinowska, Mikołaj Szymański, Wrocław 1997, reprint Warszawa 2019.

Reprinty dawnych tomów wykonano w ramach grantu NPRH 11H18 0246 86, zaś ich podstawy w przeszukiwalnym (graficznym i tekstowym) formacie PDF zostały udostępnione w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych PAN (www.rcin.org.pl).

W latach 2013-2019 (NPRH 11H 12 0111 81) dokonaliśmy opracowania edytorskiego pozostałych 9 tomów, które będą ukazywać się sukcesywnie w latach 2020-2023:

- t. I/2 *Psalterz Dawidów* (objaśnienia tekstu i wstępy wydawcy), oprac. Jacek Wójcicki, Marek Osiewicz;
- t. III *Fraszki*, oprac. Maciej Eder, Joanna Duska, Maria Chantry, Teresa Szostek, Marek Janicki;
- t. V *Fragmenta*, oprac. Elwira Buszewicz, Barbara Milewska-Ważbińska, Wojciech Ryzczek;

- t. VI *Odprawa posłów greckich*, oprac. Tadeusz Witczak, Marek Osiewicz;
- t. VII/1 *Poezje polityczne*, oprac. Radosław Grześkowiak, Mikołaj Szymański, Izabela Winiarska-Górska;
- t. VIII *Poematy różne*, oprac. M. Karplukówna, Joanna Duska, Jerzy Mańkowski, Bartosz Awianowicz;
- t. IX *Aratus. Fenomena*, oprac. Robert A. Sucharski, Jerzy Axer, Janusz Gruchała, Marek Osiewicz, Jarosław Włodarczyk;
- t. X *Poezje łacińskie*, oprac. Mikołaj Szymański, Konrad Kokoszkiewicz, Joanna Koziół, Agnieszka Lew; przekład Elwira Buszewicz, Dorota Sutkowska;
- t. XI *Ortografia polska*, oprac. Marek Osiewicz, Marcin Kuźmicki.

Spis treści

Wstęp	5
Wybór przekazu i charakterystyka wydania (M. Osiewicz)	7
Jan Kochanowski, <i>Ortografía polska</i> , 1594 [w:] Jan Januszowski, <i>Nowy kárakter polski</i> , Kraków, k. D4v–G3	21
Wstęp wydawcy (M. Osiewicz)	23
Pisownia i cechy gramatyczne języka traktatu ortograficznego Jana Kochanowskiego w edycji Jana Januszowskiego	25
Wykaz błędów druku (KochNKar)	43
Tekst. Reprodukacja. Transkrypcja (KochNKar) (M. Osiewicz)	45
Objaśnienia (KochNKar) (M. Osiewicz)	87
Wykaz skrótów źródłowych	88
Komentarz	91
Indeksy (KochNKar) (M. Osiewicz)	109
Indeks wyrazów i form polskich	111
Indeks wyrazów i form łacińskich	129
Indeks frekwencyjny wyrazów polskich	130
Jan Kochanowski, <i>Ortografía polska</i> , 1592 [w:] Joannis Ursini Leopoliensis <i>Methodicae grammaticae libri quatuor</i> , Lwów, s. 45–47	133
Wstęp wydawcy (M. Kuźmicki)	135
Pisownia i cechy gramatyczne języka traktatu ortograficznego Jana Kochanowskiego w edycji Jana Ursinusa	137
Wykaz błędów druku (KochOrt)	147
Tekst. Reprodukacja. Transkrypcja (KochOrt) (M. Kuźmicki)	149
Objaśnienia (KochOrt) (M. Kuźmicki)	157
Wykaz skrótów źródłowych	158
Komentarz	160
Indeksy (KochOrt) (M. Kuźmicki)	171
Indeks wyrazów i form polskich	173
Indeks wyrazów i form tytułu i oprawy redaktorskiej	180
Indeks wyrazów i form łacińskich	180
Indeks wyrazów i form łacińskich oprawy redakcyjnej i żywej paginy	182
Indeks frekwencyjny wyrazów polskich	182
Dwie edycje traktatu ortograficznego Jana Kochanowskiego. Transkrypcja symultaniczna (M. Kuźmicki i M. Osiewicz)	184
Postłowie	189

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra
Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy
Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2019–2023
nr projektu 11H18 0246 86, kwota dofinansowania
1 790 520,00 zł.

Recenzent naukowy

prof. dr hab. Tomasz Miła

Redaktor naukowy

dr hab. Izabela Winiarska-Górska, prof. UW

Opracowanie graficzne okładki i wyklejki
na podstawie projektu Jacka Sikorskiego

Redakcja techniczna i komputerowe
przygotowanie do druku

Bogdan Hojdis

Korekta i adiustacja

Marlena Roszkiewicz

© Copyright by Instytut Badań Literackich
Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021

ISSN 0519-864X

ISBN 978-83-66448-93-3

Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich
Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021

Druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny SINDRUK
ul. Firmowa 12, 45-594 Opole